

René NOVOTNÝ

„Pruští emigranti“. Kladsko-slezské komunity ve východních a středovýchodních Čechách (1763–1946)

Abstract: “Prussian Emigrants”. Glatz-Silesian Communities in East and East-Central Bohemia (1763–1946)
After the Seven Years’ War (1756–1763) a number of so-called “Prussian emigrants” arrived in Bohemia. These migrants came mainly from the County of Glatz and Silesia. Their homeland was permanently connected to Prussia, but many Catholics remained loyal to the Habsburgs. Some of them initially found their refuge in the Bohemian borderland. Later a part of them moved to Bohemian inland. Between 1780 and 1785 they founded, or participated in the founding, twelve villages near Pardubice and one settlement in the Poděbrady estate. The German-speaking colonists came to the purely Czech regions. The aim of this article is to analyze the course of this migration, colonization, integration and later assimilation processes that led to the decline of the German settlements by the early 20th century. Attention will be paid to the collective identity of immigrants and their descendants, their relations to the Czech surroundings, marriage strategies, demographic trends and changes in language identity. The relics of the defunct German settlements, including the fate of the last native German-speaker, will also be mentioned.

Key words: migration – language enclaves – Germans – integration of migrants – assimilation – mixed marriages – German schools – Pardubice estate/region – Poděbrady estate/Nymburk region

Po prohraných válkách o rakouské dědictví musela habsburská monarchie odstoupit Prusku převážnou část Slezska a Kladsko. Obsazená území přitom dosud patřila k českým korunním zemím. Sedmiletá válka (1756–1763) pak pruskou anexi jen potvrdila. Část katolického obyvatelstva ve Slezsku a Kladsku však zůstala loajální a nepřála si zůstat v područí protestantské vlády v Berlíně. Jednotlivci i celé rodiny se proto rozhodli své domovy opustit a vrátit se pod habsburské žezlo. Německy mluvící kladští a slezští vystěhovalci zamířili především do Čech, Haliče a Uher. V menší míře se pak usazovali i na Moravě a v Rakousích. Ve východním Polabí měl tento migrační pohyb kolonizační ráz, neboť vedl k zakládání celých osad. V Uhrách a Haliči se emigranti připojili k širšímu německému osídlování.

Tato studie se zaměří především na početnější migrační přesuny, jež vedly k založení kolonizačních sídel v Čechách – konkrétně na území pardubického a poděbradského panství. Uzavřené komunity slezských a kladských imigrantů a jejich potomků se udržely po dobu více než sta let, což poskytuje možnost jejich sledování v longitudinální perspektivě. Výzkumný záměr se nemůže omezit jen na samotný akt migrace, ale i na její dalekosáhlé konsekvence. Pozornost tak bude rovněž soustředěna na proces integrace a adaptace přistěhovalců v novém prostředí, jež se lišilo od toho původního především po stránce jazykové. V tomto ohledu nelze opomenout ani formování, prezervaci a proměny vlastní identity. Autor se také zaměří na následné etnokulturní procesy ve formě akulturace a asimilace potomků imigrantů, které probíhalo nestejněměrně v závislosti na různých faktorech. Důkladné zkoumání těchto fenoménů umožní interpretovat zánik vystěhovalckých komunit v českém prostředí na přelomu 19. a 20. století.

Dosavadní historiografické zpracování problematiky kladských a slezských imigrantů z druhé poloviny 18. století postrádá komplexnější pohled. Problémem se zprvu zabývali německy píšící geografové a etnografové v 19. století,¹ kteří však svou pozornost upínali výhradně na samotnou existenci německých osad. Ve velmi podobném duchu látku zpracovávali i čeští regionální autoři.² O obecnější zhodnocení emigrace z Pruska do habsburské monarchie se pokusil na začátku 20. století rakouský historik a etnolog Raimund Friedrich Kaindl (1866–1930).³ První skutečně analytické pojednání o kladsko-slezských koloniích v českém vnitrozemí představují práce sudetoněmeckého lingvisty Franze Josefa Beranka (1902–1967) vycházející ve 30. – 50. letech 20. století.⁴ Tématu se

-
- 1 Karl von CZOERNIG, *Ethnographie der österreichischen Monarchie*, I. Band, Erste Abteilung, Wien 1857, s. 40; Adolf FICKER, *Die Völkerstämme der österreichisch-ungarischen Monarchie, ihre Gebiete, Gränzen und Inseln*, Wien 1869, s. 46; Richard ANDREE, *Nationalverhältnisse und Sprachgrenze in Böhmen*, in: Neunter Jahresbericht des Vereins von Freunden der Erdkunde zu Leipzig 1870, Leipzig 1870, s. 51–88, zde s. 83; Friedrich Moritz GEHRE, *Die Deutschen Sprachinseln in Oesterreich*, Großenhain 1886, s. 15–16.
 - 2 Josef NECHVÍLE, *Dašice a přifařené obce*, Pardubice 1882, s. 84–85; Antonín KOPECKÝ, *Sezemice nad řekou Loučnou: jich minulost a přítomnost*, Kutná Hora 1887, s. 109–110; František K. ROSŮLEK, *Pardubicko, Holicko, Přeloučsko: Dějinný a místopisný obraz*, II. díl, Pardubice 1905–1907, s. 9–10, 193, 220–221; TÝŽ, *Pardubicko, Holicko, Přeloučsko*, III. díl, Pardubice 1910–1926, s. 141, 179–180, 208–210, 226, 237, 341, 405, 419, 578–579; TÝŽ, *Našim i cizím: Vlastivědná okresní čítanka pro mládež i dospělé*, Pardubice 1925, s. 54–58; Antonín ŠAFAŘÍK – Otokar POSPÍŠIL, *Holice: Obraz vývoje a současnosti*, Holice 1911, s. 55–56; Josef SAKAŘ, *Dějiny Pardubic nad Labem*, díl I., část 2., Pardubice 1923, s. 174–175.
 - 3 Raimund F. KAINDL, *Preußische Ansiedler in Österreich im achtzehnten Jahrhundert*, Die Grenzboten 69, Heft 3, 1910, s. 175–181. Zvláštní pozornost věnoval zejména usazování „pruských emigrantů“ v Uhrách. Srov. TÝŽ, *Die Ansiedlung der Deutschen in den Karpathenländern*, Leipzig – Prag – Wien 1917, zde s. 106–115.
 - 4 Franz J. BERANEK, *Verschollene Glätzer Dörfer in Ostböhmen*, Glatzer Heimatblätter 24, 1938, s. 37–41; TÝŽ, *Die Pardubitzer deutsche Volksinsel*, Deutsch-mährisch-schlesische Heimat 24,

pak dlouho nikdo nevěnoval a stalo se předmětem pouze několika regionálně zaměřených textů popisného charakteru.⁵ Drobnou výjimku představovala stručná studie Vladimíra Kristena.⁶

Autor této studie se pak pokusil v poslední době o nástin dalšího interdisciplinárního zpracování předmětného tématu a připravil dvě dílčí studie zaměřené na etnokulturní procesy.⁷ Na výzkumném projektu, mezi jehož výstupy patří i tento text, se podílí také německý slavista Tilman Berger zabývající se proměnou jazyka potomků původních osadníků.⁸ Takto koncipovaný výzkum nutně vyžaduje – vedle důsledné heuristické práce – pevné teoreticko-metodologické ukotvení. Z hlediska obsahového lze bádání rozdělit do dvou základních směrů: 1. studium vlastních migračních pohybů a osídlování a 2. analýza integračních a etnokulturních (resp. asimilačních) procesů. V obou případech je nutno vycházet i ze sociologických, demografických a antropologických koncepcí.⁹

O uplatnění migračních teorií v historiografii se dlouhodobě snaží v českém prostředí Josef Grulich, jehož přístupem se autor této studie nechal v mnoha ohledech

1938, s. 4–14; TÝŽ, *Geschichte der untergegangenen schlesisch-glätzschen Volksinsel bei Pardubitz in Ostböhmen*, Schlesisches Jahrbuch 11, 1939, s. 153–167; TÝŽ, *Kowansko, ein Vorposten der Pardubitzer Sprachinsel*, Glatzer Heimatblätter 25, 1939, s. 12–15; TÝŽ, *Die glätzsische Herkunft der Siedler von Kowansko*, in: Kurt Oberdorffer – Bruno Schier – Wilhelm Wostry (Hgg.), *Wissenschaft im Volkstumskampf*, Festschrift, Erich Gierach zu seinem 60. Geburtstag überreicht von Freunden, Schülern und Fachgenossen, Reichenberg 1941, s. 277–289; TÝŽ, *Untergegangene deutsche Dörfer bei Pardubitz*, Jahrb. der Heimat, Braunau 1941, s. 160–167; TÝŽ, *Neuzeitliche Deutschensiedlungen im tschechischen Sprachgebiet*, Volksforschung 5, 1942, s. 10–23; TÝŽ, *Neuzeitliche Deutschensiedlungen in Böhmen und Mähren*, Deutsche Volksforschung in Böhmen und Mähren, Prag 1944, s. 23–36; TÝŽ, *Volkskundliches aus der Pardubitzer Deutscheninsel*, Zeitschrift für Volkskunde 51, 1954, s. 237–251.

5 Jan PROCHÁZKA, *Německé osídlování na Pardubicku v 18. století*, diplomová práce Pdf v Hradci Králové, Hradec Králové 1983; Oldřich ULLRICH, *Kladští emigranti na pardubickém panství*, Zprávy Klubu přátel Pardubicka (dále jen ZKPP) 26, 1991, č. 9–10, s. 203–205; ZKPP 26, 1991, č. 11–12, s. 243–246; ZKPP 27, 1992, č. 1–2, s. 19–22; ZKPP 27, 1992, č. 3–4, s. 66–68; ZKPP 27, 1992, č. 5–6, s. 120–123.

6 Vladimír KRISTEN, *Německá josefínská kolonizace v Čechách a genealogie*, Genealogické a heraldické listy 15, č. 1–2, 1995, s. 31–37. Autor ve svém textu vyzval k využití genealogické metody pro výzkum asimilačního procesu v rámci „josefínské německé kolonizační minority v Čechách.“

7 René NOVOTNÝ, *Příspěvek k dějinám zaniklého německého osídlení na Pardubicku: Předpoklady a východiska*, Východočeský sborník historický (dále jen VČSH) 29, 2016, s. 79–141; TÝŽ, *Pamětní kniha osady Velkolánské (Teichdorf) jako pramen ke studiu německého osídlení na Pardubicku v 18. a 19. století*, Sborník prací východočeských archivů 16, 2018, v tisku (přijato v r. 2017); TÝŽ, *Německé kolonie Weska, Gunstdorf a Kleindorf (1780–1946): Případová studie k asimilačním procesům v malých jazykových enklávách*, VČSH 33, 2018, s. 79–147.

8 V roce 2016 přednesl dva příspěvky na toto téma: „*Wenig Bekanntes zum deutsch-tschechischen Sprachkontakt: Verschüttete deutsche Sprachinseln vom 14. bis zum 20. Jh.*“ (Tübingen, 15. 7. 2016) a „*Das Ende der deutschen Sprachinsel bei Pardubice*“ (Greifswald, 31. 8. 2016).

9 Dušan DRBOHLAV – Zdeněk UHEREK, *Reflexe migračních teorií*, Geografie: Sborník České geografické společnosti 112, 2007, č. 2, s. 125–141.

inspirovat.¹⁰ Opomenout však nelze ani další práce věnující se novověkým migracím v domácím i evropském kontextu.¹¹ Pro zkoumání etnokulturních procesů u již usazených imigrantů a jejich potomků se vedle teoretických modelů¹² nabízí též komparace s četnými případovými studii zaměřenými na přistěhovalecké komunity v cizím kulturním a etnickém prostředí.¹³ Zvláštní pozornost si pak zaslouhují přístupy k problematice německých jazykových enkláv.¹⁴

Z hlediska metodologie a pramenné základny představovalo zpracování tématu náročný úkol. Pro sledování migračních pohybů kladských a slezských vystěhovalců ve druhé polovině 18. století byl stěžejní kvantitativní a kvalitativní výzkum církevních matrik, a to zvláště oddacích, z nichž lze zpravidla čerpat údaje o původu osob.¹⁵ Za účelem studia integračních a asimilačních procesů autor využil širokou škálu pramenů zahrnující aktový materiál a úřední knihy provenience patrimoniální, církevní, školské, státoprávní, komunální i justiční. Značný význam měly i různé soupisy obyvatel (soupisy duší, konskripce, domovské matriky, sčítací operáty). Matriky a snubní protokoly umožnily sledovat změny v reprodukční strategii.¹⁶ Vývoj etnokulturní (v tomto případě

10 Josef GRULICH, *Migrace městského a vesnického obyvatelstva: farnost České Budějovice 1750–1824*, České Budějovice 2013. K úvahám o využití migračních teorií v historiografii viz TÝŽ, *Migrační teorie, integrační procesy a evropské dějiny migrací*, Český časopis historický (dále jen ČCH) 111, 2013, č. 2, s. 378–406.

11 Např. Eduard MAUR, *Problémy studia migrací v českých zemích v raném novověku*, in: Eduard Maur – Josef Grulich (edd.), *Dějiny migrací v českých zemích v novověku*, Historická demografie 30 (suplement), Praha 2006, s. 7–18; Klaus J. BADE, *Evropa v pohybu: Evropské migrace dvou staletí*, Praha 2004 [v něm. orig. *Europa in Bewegung: Migration vom späten 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart*, München 2000].

12 Richard JENKINS, *Rethinking Ethnicity: Arguments and Explorations*, London 1997.

13 Např. Milton Myron GORDON, *Assimilation in American Life: The Role of Race, Religion, and National Origins*, New York 1964; Stanislav BROUČEK – Zdeněk UHEREK – Naďa VALÁŠKOVÁ, *Adaptace přesídlenců v české společnosti*, Český lid 82, 1995, č. 1, s. 1–17; Gabriela FATKOVÁ – Lenka JAKOUBKOVÁ BUDILOVÁ – Marek JAKOUBEK – Radka MAGLIA – Roman MOČIČKA – Jitka MOČIČKOVÁ, *Vojvodovo: historicko-etnologická ohlédnutí: původ, subsistence, oděv*, Plzeň 2013.

14 Souhrnně Petr LOZOVIUK, *Interethnik im Wissenschaftsprozess: Deutschsprachige Volkskunde in Böhmen und ihre gesellschaftlichen Auswirkungen*, Leipzig 2008, s. 168–187. Sám Lozoviuk provedl sondu do dějin drobné německé jazykové enklávy v Karlově nedaleko Žďáru nad Sázavou, která byla založena koncem 18. století přistěhovalci z Českolipska. Srov. TÝŽ, „Jednou to padne samo.“ *K historii etnického soupeření o „nejmenší jazykový ostrov“ meziválečného Československa*, Český lid 89, 2002, č. 2, s. 105–124. K problematice německých ostrovů též Csaba FÖLDES, *Kontaktdeutsch: Zur Theorie eines Varietätentyps unter transkulturellen Bedingungen von Mehrsprachigkeit*, Tübingen 2005, s. 281–288.

15 Matriky oddaných používal pro podchycení migrací ve velké míře J. GRULICH, *Migrace městského a vesnického obyvatelstva*, s. 97–100. Pro starší období do konce 18. století totiž křestní matriky zpravidla neposkytují téměř žádné údaje o původu rodičů. Tamtéž, s. 100–102.

16 Systematické studium církevních matrik pro výzkum zaniklých německých jazykových enkláv navrhl už F. J. Beranek: „*sondern vor allem in einer systematischen Durcharbeitung der Personenstandsregister*,

zejména jazykové) identity potomků imigrantů zachycovaly četné vzorky jejich vlastního písemného projevu, jež ale nebyly většinou příliš obsáhlé.¹⁷ Cenné informace autor získal také ze zpráv v dobových publikacích či pamětních knihách a rozbořem kartografického a topografického materiálu.

Téma předložené studie dlouho patřilo mezi takřka neprobádané kapitoly dějin migrací v českých zemích, na což už dříve upozornil Eduard Maur: „[...] *stejně jako nemáme např. shrnující studii o usídlení německého obyvatelstva z Kladska v Polabí v rámci tzv. raabizace.*“¹⁸ Autorovým záměrem je tento dluh české historiografie alespoň částečně splatit. Rozhodně nejde jen o téma regionální, ale má pro svůj charakter význam daleko širší. Migrace mezi etnickými a kulturními celky patří ostatně mezi problémy velice aktuální.

Dějství první: Pronikání kladských a slezských vystěhovalců do českého pohraničí

Slezsko patřilo spolu s Kladskem již od středověku mezi země Koruny české. Kladské hrabství přitom představovalo zvláštní územní jednotku v rámci samotných Čech.¹⁹ Převážná část zdejšího obyvatelstva hovořila německy,²⁰ pouze v tzv. „Českém koutku“ na západě Kladska žila významnější českojazyčná menšina.²¹ Velkou většinu Slezska a celé Kladsko ovládlo Prusko pod vedením krále Friedricha II. během válek o rakouské dědictví (1740–1748).²² Marie Terezie však ještě dlouho nepřestala doufat ve znovuzískání těchto ztracených území. Šance se naskytlá už v roce 1756, kdy vypukl další rakousko-pruský konflikt, jenž byl součástí širší sedmileté války. Počáteční dílčí úspěchy habsburské

d. h. in der Hauptsache, der Pfarrmatriken des Protektorats zu bestehen haben wird, in denen sich ja die gesamte Bevölkerungsbewegung der letzten Jahrhunderte widerspiegelt.“ F. J. BERANEK, *Neuzeitliche Deuschensiedlungen in Böhmen und Mähren*, s. 36.

- 17 Dochovala se pouze jedna kniha pamětního charakteru, do níž prokazatelně zapisovali potomci původních imigrantů a která umožňuje sledovat jazykový projev za delší časové období. Srov. R. NOVOTNÝ, *Pamětní kniha osady Velkolánské (Teichdorf)*, v tisku.
- 18 E. MAUR, *Problémy studia migrací*, s. 15.
- 19 Kladsko získalo postavení hrabství v roce 1459. Svůj správní svéráz v rámci Čech si však drželo již delší dobu. Podrobněji Ondřej FELCMAN – Ladislav HLADKÝ – Jaroslav ŠŮLA, *Právní postavení Kladska v českém státě do roku 1742*, 1. část, *Kladský sborník* 2, 1998, s. 9–32.
- 20 Srov. Josef Vítězslav ŠIMÁK, *Osídlení Kladska*, *ČČH* 25, 1919, č. 1–2, s. 39–57; František MUSIL, *Vztahy Kladska a Čech z pohledu dějin osídlení*, *Kladský sborník* 2, 1998, s. 83–98.
- 21 „Český koutek“ tvořily především vsi patřící městům Náchod a Nové Město nad Metují – Slaný (Slone), Čermná (Czermna), Stroužné (Pstrązna), Jakobovice (Jakubowice) a Chudoba (Kudowa-Zdrój) a další.
- 22 K válkám o rakouské dědictví Pavel BĚLINA – Jiří KAŠE – Jan P. KUČERA, *Velké dějiny zemí Koruny české X. 1740–1792*, Praha – Litomyšl 2001, s. 15–41.

armády vedly k dobytí slezské metropole Vratislavi (1757) a města Kladska (1760).²³ Nedlouho poté se však situace obrátila na „všech frontách“ a vídeňský dvůr musel přiznat porážku. Zástupci habsburské monarchie, Saska a Pruska se sešli na jednání na zámku Hubertusburg v Sasku, kde byla 15. února 1763 uzavřena mírová smlouva, jež ukončila vleklý vojenský konflikt.

Hubertusburský mír (*Frieden von Hubertusburg*) znamenal uznání pruského záboru Slezska a Kladska v předválečném rozsahu. Článek X mírové smlouvy navíc garantoval obyvatelům města Kladska a Kladského hrabství právo se během dvou let legálně vystěhovat.²⁴ Tato možnost přišla vhod především kladským lojalistům, kteří zůstali věrni Habsburkům. Mírová smlouva tak v podstatě počítala s odchodem obyvatel nespokojených s pruskou vládou. Přesto je její reálný význam pro spuštění migrace poněkud sporný, a to i proto, že nijak neupravovala emigraci Slezanů.

První vystěhovalci z Kladska a Slezska se přitom objevovali v pohraničních oblastech Čech už před rokem 1763.²⁵ Jednalo se především o válečné uprchlíky, zajatce a dezertéry.²⁶ Nelze však ani vyloučit pokračování běžných přeshraničních styků a s nimi spojených sňatkových migrací. Uzavření hubertusburského míru představovalo pro mnohé loajální Slezany a obyvatele Kladska konec nadějí na návrat jejich vlastí pod habsburské žezlo. Řadu z nich to pak přimělo k odchodu. Dvouletá lhůta stanovená mírovou smlouvou však nehrála u kladských emigrantů zásadní roli, protože jejich přesun pokračoval nejen v šedesátých letech, ale i během dalších dvou desetiletí. Pro Slezany se neměnilo vůbec nic, protože své domovy opouštěli nelegálně po celou dobu.

Za migrací stály nejspíš pohnutky politického a náboženského charakteru. Na území Kladska zůstávalo na rozdíl od Slezska dominantní katolické vyznání.²⁷ Ačkoliv pruský

23 František STELLNER, *Sedmiletá válka v Evropě*, Praha 2000, s. 162–164, 258–262.

24 „Denen Einwohnern der Grafschaft, und Stadt Glatz, welche sich hinweg begeben, und ihre Wohnung anderswo aufschlagen wollen, wird es frey stehen, ein solches, und zwar ohne Bezahlung einiges Abzug-Rechtes vollziehen zu können, und wird ihnen hierzu eine Zeit von zwey Jahren gestattet.“ *Definitiv-Friedens-Tractat*, welcher zwischen Ihrer Kayserl. auch zu Hungarn und Böhheim Königl. Apostolischen Majestät etc. etc. und Seiner Majestät dem König in Preussen etc. etc. zu Hubertusburg den 15. Febr. 1763 geschlossen worden, Wien 1763.

25 Státní oblastní archiv (dále jen SOA) Zámrsk, Sbírka matrik Východočeského kraje (dále jen Sb. matrik), Farní úřad římskokatolické církve (dále jen FÚ) Králíky, sign. 78–11, matrika oddaných (dále jen O) (1758–1784), fol. 10, 29. 9. 1760; fol. 17, 3. 11. 1761, 5. 11. 1761.

26 R. F. KAINDL, *Preußische Ansiedler*, s. 175–176.

27 Philipp Ludwig WOLFART, *Preußen in seinen religiösen Verhältnissen: Beiträge zu einem Staats-Kirchenrecht einer christlich-evangelischen Monarchie*, Berlin – Posen – Bromberg 1839, s. 47. Náboženské poměry zůstaly zřetelné ve prospěch katolické víry v Kladsku a Horním Slezsku i v 19. století, zatímco v Dolním Slezsku převažovali evangelíci. Srov. *Die Ergebnisse der Volkszählung und Volksbeschreibung im Preussischen Staate vom 1. Dezember 1871*, Preussische Statistik XXX, Berlin 1875, s. 97–98.

král slíbil dodržovat náboženské svobody,²⁸ řada kladských a slezských katolíků tomu zřejmě neuvěřila. Nelze ovšem opomenout ani důvody hospodářské a sociální, neboť anektované země byly dlouhotrvajícími válkami značně vyčerpané. Tento neutěšený stav mohl některé mladé lidi motivovat k odchodu do habsburské monarchie, v níž spatřovali záruku stability.

Obyvatelé Kladska opouštěli svou domovinu především západním směrem do Čech přes Orlické hory a Broumovskou vrchovinu. Pochopitelně přecházeli i východní hranice směrem do neobsazené části (později tzv. rakouského) Slezska, resp. na Jesenicko,²⁹ a také na Moravu.³⁰ Tato cesta však byla pro svůj hornatý a lesnatý terén dosti náročná. Mířili sem proto spíše slezští přistěhovalci ze severu, kteří sem proudili v poměrně hojných počtech.³¹

V Čechách se kladští a slezští emigranti usazovali od 60. let 18. století především v třech pohraničních oblastech: na Broumovsku, Králicku a Kunštátsku (obr. 1).³² Všechny tyto regiony byly z území Kladska velmi snadno přístupné a za výhodný se považoval i velmi podobný etnografický svéráz. Nelze vyloučit ani to, že tu měla řada přistěhovalců již své příbuzné nebo známé, což se týkalo hlavně těch, kteří pocházeli z příhraničních osad v Kladsku. Jednotlivé emigranty se podařilo identifikovat pouze pomocí oddacích matrik, což je velmi limitující, protože z nich nelze odvodit skutečné počty přistěhovalců. Pro absenci jiných zdrojů však tento typ pramene podává alespoň přibližný obraz charakteru migrace.

Významným cílem emigrantů se stalo od roku 1763 Broumovsko sousedící se severním Kladskem a částí Dolního Slezska.³³ Tito přistěhovalci pocházeli většinou z příhraničních vesnic Novorudska v severozápadní části Kladska (okolí města Nová Ruda, něm. *Neurode*, pol. *Nowa Ruda*). Odsud byla vzdálenost do Broumova (něm. *Braunau*) a okolních vsí zanedbatelná a mnohdy stačilo překročit jen hranici. Z kladského Tlumačova (něm. *Tuntschendorf*, pol. *Tłumaczów*) vedla cesta podél řeky Stěnavy přes Otovice přímo do Broumova.³⁴ Kladští vystěhovalci také často pronikali do broumovského regionu z jihu

28 Ph. L. WOLFART, *Preußen in seinen religiösen Verhältnissen*, s. 47–51.

29 Zemský archiv Opava, Sbírka matrik Severomoravského kraje, FÚ Vlčice, inv. č. 3358f, matrika O (1708–1811), pag. 285, 4. 11. 1779.

30 Tamtéž, FÚ Bruntál, inv. č. 458, matrika narozených, oddaných a zemřelých (dále jen NOZ) (1773–1784), O, pag. 28an.

31 Tamtéž, pag. 254, 20. 11. 1774; pag. 280, 20. 2. 1778; pag. 281an.

32 Tyto oblasti byly autorem vytíповány nejen pro jejich polohu u hranic s Kladskem, ale i díky indiciím získaným z matričních záznamů o pozdějších kladsko-slezských osadnících na Pardubicku a na poděbradském panství.

33 SOA Zámorsk, Sb. matrik, FÚ Broumov, sign. 13–31, matrika NOZ (1760–1783), O, pag. 21–236.

34 *První vojenské mapování (1763–1787)*, mapový list č. 48, dostupný z URL: <<http://oldmaps.geolab.cz/>>, [cit. 1. 6. 2018].

a jihovýchodu, a to především z okolí města Hrádek (něm. *Wünschelburg*, pol. *Radków*).³⁵ Jen menšina emigrantů přišla ze vzdálenějších oblastí středního a jižního Kladska.³⁶

Na území farního obvodu Broumov se za období 1763–1783 podařilo identifikovat kolem 40 přistěhovalců z Kladska, kteří tu uzavřeli sňatek s místními obyvateli, přičemž se jednalo převážně o kladské muže.³⁷ Velmi málo broumovská řádová fara oddávala snoubence, kteří oba přišli z Kladska.³⁸ Nebylo možné až na výjimky podchytit jména těch imigrantů, jež se přistěhovali už se svými rodinami, protože v matrikách narozených se většinou neuvádělo místo narození, ale jen aktuální bydliště. Skutečný počet přistěhovalců tak patrně dosahoval trojmístného čísla. Zhruba čtvrtina „pruských“ přesídlenců pocházela ze Slezska (Dolního i Horního). Přicházeli především z nedaleké oblasti Frankenštejnska (město Frankenstejn, něm. *Frankenstein*, pol. *Ząbkowice Śląskie*) severně od Kladska a přilehlých měst jako Dzierżoniów (něm. *Reichenbach*) a Strzelin (něm. *Strehlen*).³⁹

Řada emigrantů se usadila v pohraniční vesnici Šonov (*Schönau*) východně od Broumova, která měla i svůj vlastní římskokatolický farní úřad. Od 60. do 80. let 18. století tu bylo zaznamenáno 27 sňatků, na nichž se podíleli kladští a v menšině i slezští přesídlenci.⁴⁰ Část z nich přišla ze severokladských vesnic Soššina (něm. *Fichtig*) a Čtyři Dvory (něm. *Vierhöfen*, pol. *Dworki*) vzdálených jen několik kilometrů od Šonova. Ostatní pak pocházeli z dalších osad Novorudska a přilehlé části Slezska.⁴¹ Na rozdíl od Broumova tu častěji uzavírali sňatky imigranti mezi sebou.⁴² Šonov se dodnes považuje za největší vesnici na celém Broumovsku, přičemž v roce 1763 tu žilo 1 071 obyvatel.⁴³ O třináct let později se však počet obyvatel zvýšil na 1 407 osob, tedy o více než tři sta. V dalších obdobích přitom šonovská populace už nikdy tak nevzrostla. Za skokovým nárůstem tak možná stálo právě kladské přistěhovalectví, jelikož právě tehdy sem tito

35 SOA Zámorsk, Sb. matrik, FÚ Broumov, sign. 13–31, matrika NOZ, O, pag. 21–236.

36 Tamtéž. Sem náleželo přímo město Kladsko, dále pak i některé vsi z panství Mezilesí.

37 Demografickým výzkumem Broumovska se zabývala Eliška Čáňová, avšak specifikům kladsko-slezské emigrace na Broumovsko nevěnovala větší pozornost. Srov. Eliška ČÁŇOVÁ, *Demografický výzkum Broumovska*, in: Marie Bláhová – Ivan Hlaváček (edd.), *Břevnov v českých dějinách: Sborník z konference pořádané ve dnech 14. a 15. září 1993 Filozofickou fakultou Univerzity Karlovy u příležitosti milénia břevnovského kláštera*, Praha 1997, s. 69–72; TÁŽ, *Prameny k vývoji migrací v Čechách (17. a 18. století)*, *Historická demografie* 10, 1986, s. 145–160.

38 SOA Zámorsk, Sb. matrik, FÚ Broumov, sign. 13–31, matrika NOZ, O, pag. 215, 4. 9. 1781.

39 Tamtéž, pag. 21–236.

40 SOA Zámorsk, Sb. matrik, FÚ Šonov, sign. 159–3, matrika NOZ (1742–1884), O, pag. 68–111.

41 Tamtéž, pag. 111, 24. 11. 1783.

42 Tamtéž, pag. 97, 25. 11. 1776; pag. 103, 8. 5. 1780; pag. 107, 8. 10. 1781.

43 Gertruda DIMTEROVÁ – Hildegarda KAHLEROVÁ – Adolf KAHLER, *Obec Šonov. Kniha o vsích kraje broumovského – Sudety*, 2. díl, Forchheim 1981, s. 6.

imigranti přicházeli. Ve vyšších počtech se usazovali ještě v sousedním farním obvodu Martínkovice a v menší míře též v Heřmánkovicích (*Hermsdorf*).⁴⁴

Severní Kladsko a Broumovsko pojily vždy pevné vazby, a to nejen pro svou polohu a podobný charakter osídlení,⁴⁵ ale sdílely též společné osudy historické. Broumovsko tak značně zasáhly obě tzv. slezské války i válka sedmiletá.⁴⁶ Teprve uchvácení Kladska Pruskem tyto dvě oblasti od sebe uměle oddělilo. Kladští přistěhovalci se na Broumovsku, jež jim jistě připomínalo domov, velmi snadno adaptovali pro podobnost folkloru a především jazyka, resp. nářečí. Broumovský dialekt (*Braunauisch-Niederdorfisch*) se totiž prakticky nelišil od toho severokladského (*Glätzisch-Niederdorfisch*).⁴⁷

Emigranti z jižního Kladska směřovali většinou do oblasti Králicka. Vzájemné styky obyvatel obou regionů se projevovaly už před rakousko-pruským konfliktem.⁴⁸ První pováleční vystěhovalci se tu objevili už v roce 1764, a to konkrétně z města Mezilesí (něm. *Mittelwalde*, pol. *Międzylesie*) vzdáleného asi 8 km severně od Králík (*Grulich*).⁴⁹ Mezi častá místa původu patřily i příhraniční vesnice Smreczyna (něm. *Schönau bei Mittelwalde*) a Bobošov (něm. *Bobischau*, pol. *Bobosów*), ležící přímo na cestě od Mezilesí do Králík.⁵⁰ Zastoupení pak byli ještě vystěhovalci z dalších osmi jihokladských vsí.⁵¹ Zanedbatelné množství migrantů pocházelo ze severního nebo středního Kladska (oblast Bystřicka, něm. *Habelschwerdt*) a velmi výjimečně i ze Slezska. Kladští přesídlenci směřovali nejen do Králík a jeho předměstí, ale i do přilehlé rurální oblasti.⁵²

Ve farním obvodu Králíky vzniklo v letech 1764–1784 celkem 50 manželství za účasti kladských nebo slezských vystěhovalců.⁵³ Mimo kolaturu králické fary se kladští imigranti objevovali ve vyšších počtech také v nedalekém Mladkově, Lichkově (*Lichtenau*)⁵⁴ a v menší míře pak ještě v Českých Petrovicích (*Böhmisch-Petersdorf*).⁵⁵ Celá oblast Králicka měla na tu dobu kvalitní dopravní spojení s jižním Kladskem, což migrační

44 SOA Zámorsk, Sb. matrik, FÚ Martínkovice, sign. 99-3, matrika NOZ (1730–1784), O, pag. 127an. Tamtéž, FÚ Heřmánkovice, sign. 38–2, matrika NOZ (1748–1784), O, pag. 75–132.

45 V obou regionech dominují tzv. lesní lánové vsi typické svým protáhlým půdorysem. Tyto vsi jsou typickými představitelkami středověkých kolonizačních vesnic.

46 K tomu Ludmila ŠTĚPÁNOVÁ, *Vliv slezských válek v Kladském hrabství a na Broumovsku*, in: 550 let Hrabství kladského 1459–2009, Kladský sborník, Supplementum 6, Trutnov 2009, s. 237–251.

47 Srov. Alban Julius PRAUSE, *Die Laute der Braunauer Mundart*, Reichenberg 1927, s. 12–13, 98–105. Podle Prauseho je možné broumovský dialekt zařadit do kladské jazykové oblasti.

48 SOA Zámorsk, Sb. matrik, FÚ Králíky, sign. 78–8070, matrika NOZ (1713–1739), O, fol. 635an.

49 Tamtéž, sign. 78–11, matrika O, fol. 25, 14. 2. 1764.

50 Tamtéž, fol. 55–93.

51 Tamtéž, fol. 81–122.

52 Tamtéž, fol. 25–122.

53 Tamtéž.

54 SOA Zámorsk, Sb. matrik, FÚ Mladkov, sign. 103–8088, matrika NOZ (1771–1784), O, fol. 189an.

55 Tamtéž, FÚ České Petrovice, sign. 23–4, matrika O (1783–1844), pag. 17.

toky jistě usnadnilo.⁵⁶ Králícké nářečí, stejně jako broumovské, se velmi podobalo tomu kladskému, resp. v tomto případě jihokladskému (*Oberdörfisch*).⁵⁷

Poměrně soudržná komunita kladských vystěhovalců vznikla na Kunštátsku, jež bylo odděleno od zbytku Čech Orlickými horami. Oblast tvořila kdysi velká venkovská sídla Kunštát (*Kronstadt*), Bedřichovka (*Friedrichswald*), Černá Voda (*Schwarzwasser*), Jadrná (*Kerndorf*), Nová Ves (*Neudorf*), Trčkov (*Trtschkadorfl-wald*) a Zelenka (*Grünborn*). Poválečný odsun německého obyvatelstva po roce 1945 tyto vesnice téměř zcela vyhladil, přičemž následně nedošlo k jejich dostatečné rekolonizaci. Na torzech těchto sídel byla zřízena počtem obyvatel malá obec Orlické Záhoří.

Díky své specifické poloze mělo Kunštátsko blíže spíše ke Kladsku než k východním Čechám, což se projevilo i v církevní správě. K filiálnímu kostelu v Kunštátu⁵⁸ patřily také čtyři kladské vesnice ležící na levém břehu Divoké Orlice: Mostovice (něm. *Langenbrück*, pol. *Mostowice*), Piaskowice (něm. *Friedrichsgrund*), Lasówka (něm. *Kaiserswalde*) a Królewska Las (něm. *Königswalde*). Tento stav vydržel ještě celých 17 let po hubertusburském míru a teprve v roce 1780 došlo k založení samostatné fary v Mostovicích.⁵⁹ Emigraci to velmi zjednodušilo, protože obyvatelé přiřazených kladských obcí mohli volně docházet do kostela v Kunštátu a pak případně v Čechách zůstat natrvalo.

Není divu, že obyvatelé Kunštátska a této pohraniční části Kladska uzavírali relativně často vzájemné sňatky. Přesto se sem vypravili i migranti ze vzdálenějších koutů Kladského hrabství. Jednalo se například o vesnice na Bystřicku nebo z okolí města Kladska.⁶⁰ Na Kunštátsku byly přitom prokázány mezirodinné vztahy mezi jednotlivými migranty, kteří si tak vzájemně svědčili u křtů a svateb. Celkem se podařilo dohledat kolem dvaceti přistěhovaleckých rodin.⁶¹ Ani v tomto mikroregionu neměli přesídlenci problém s jazykem, protože se tu mluvilo jakýmsi přechodovým subdialektem typickým pro střední Kladsko.⁶²

56 *První vojenské mapování (1763–1787)*, mapový list č. 133, dostupný z URL: <<http://oldmaps.geolab.cz/>>, [cit. 1. 6. 2018].

57 Oswald PAUTSCH, *Grammatik der Mundart von Kieslingswalde, Kr. Habelschwerdt. Ein Beitrag zur Kenntnis des glätzschen Dialektes*, I. Teil, Lautlehre, Breslau 1901, s. 8.

58 Kostel byl do roku 1855 filiální k Nebeské Rybné. Od 18. století tu působila tzv. reálná administratura. Zuzana DUBOVÁ – Jana HLÁVKOVÁ – Jiří KUBA – Milan NOVOTNÝ – Kateřina PAVLÍKOVÁ – Martin PAUKRT, *Sbírka matrik Východočeského kraje 1587–1949*, Prozatímní inventární seznam, stav k 22. 6. 2018, SOA Zámorsk 2018, s. 1017.

59 Tamtéž.

60 SOA Zámorsk, Sb. matrik, FÚ Kunštát, sign. 81–2, matrika NOZ (1756–1784), O, fol. 178an.

61 Tamtéž. Viz též R. NOVOTNÝ, *Pamětní kniha osady Velkolánské (Teichdorf)*, v tisku.

62 Tento subdialekt se někdy nazýval jako „*Teeschdörfer*“ podle nářeční variace pro stůl – ve spisovné němčině *Tisch*, v dialektické formě *Tesch*. Srov. A. J. PRAUSE, *Die Laute der Braunauer Mundart*, s. 104.

V nižších počtech se kladští přistěhovalci usazovali také v podhůří Orlických hor, například v oblasti Bartošovic a Rokytnice v Orlických horách.⁶³ Od 80. let 18. století se pak začala část vystěhovalců a jejich potomků stěhovat do dalších převážně německých lokalit v podhůří – především do Nebeské Rybné, Kačerova a Zdobnice.⁶⁴ Někteří zamířili ještě dále na západ až do blízkosti Rychnova nad Kněžnou – do převážně české Solnice.⁶⁵

Nabízí se legitimní otázka, zda docházelo i k dobrovolnému přesídlování katolíků ze západokladského „českého koutku“. Pro ně přicházela logicky v úvahu migrační trasa přes Chudobu do Náchoda a okolí. V matrikách náchodské farnosti se záznamy o vystěhovalcích z této „české“ oblasti Kladska skutečně vyskytují.⁶⁶ Pocházeli především z kladských vesnic Čermná a Březová. Četnost výskytu českých příjmení byla ovšem velmi nízká.⁶⁷

Němečtí emigranti z Kladska zřetelně preferovali právě jazykově spřízněné oblasti, a do „cizího“ českého vnitrozemí se o své vůli příliš nehrnuli. Značná absorpční kapacita pohraničních sídel, kam se přistěhovaly stovky rodin, předpokládala jistou koordinaci. Zcela jistě se to neobešlo bez vědomého souhlasu vrchnostenských a městských správ. Po své adaptaci získávali přistěhovalci status pouhých podruhů (lat. *inquilinus*, něm. *Inwohner*). Pokud se však příchozí muži oženili s lépe situovanými místními dívkami, mohli se z nich stát chalupníci, sedláci anebo měšťané. Poměrně často se přitom jednalo o řemeslníky (např. ševce nebo skláře),⁶⁸ tudíž se mohli ucházet o vstup do cechů. Ačkoliv se snadno přizpůsobili novému prostředí, ještě dlouho se nemohli zbavit označení „emigrantů“.⁶⁹

Dějství druhé: Kolonizace na pardubickém a poděbradském panství

Těšínský mír uzavřený v květnu 1779 pohřbil i ty poslední naděje kladských a slezských loajalistů na návrat jejich původní vlasti zpět pod habsburskou korunu.⁷⁰ Řada z nich

63 SOA Zámorsk, Sb. matrik, FÚ Bartošovice v Orlických horách, sign. 2–2752, matrika NOZ (1758–1784), O, pag. 45, 30. 9. 1776; Tamtéž, FÚ Rokytnice v Orlických horách, sign. 138–5, matrika NOZ (1752–1784), O, fol. 64, 23. 10. 1775; fol. 78, 2. 3. 1783.

64 Tamtéž, FÚ Nebeská Rybná, sign. 107–2, matrika NOZ (1735–1784), O, pag. 163, 31. 1. 1780; pag. 164, 24. 5. 1780; pag. 173, 4. 1. 1783; Tamtéž, sign. 107–5, matrika O (1784–1834), pag. 3, 1. 2. 1787; pag. 12, 16. 8. 1798; pag. 14, 4. 11. 1802; Tamtéž, FÚ Kačerov, sign. 72–2, matrika NOZ (1784–1887), O, pag. 8, 28. 5. 1799; pag. 16, 14. 11. 1819; Tamtéž, FÚ Zdobnice, sign. 173–1, matrika NOZ (1784–1834), O, pag. 7, 11. 1. 1791.

65 Tamtéž, FÚ Solnice, sign. 150–8, matrika O (1784–1816), pag. 24, 30. 5. 1802.

66 Tamtéž, FÚ Náchod, sign. 106–50, matrika O (1736–1780), pag. 412–460.

67 Tamtéž, pag. 454, 18. 1. 1780. Jednalo se o příjmení „Stara“.

68 Tamtéž, FÚ Broumov, sign. 13–31, matrika NOZ (1760–1783), O, pag. 21–236.

69 Tamtéž, FÚ Zdobnice, sign. 173–1, matrika NOZ, O, pag. 7, 11. 1. 1791.

70 Srov. F. J. BERANEK, *Geschichte der untergegangenen schlesisch-glätzschen Volksinsel*, s. 153.

žila tou dobou už více než desetiletí v českém exilu. Vystěhovalci zřejmě považovali svůj pobyt v pohraničních oblastech za provizorní. Přesto tu mnozí zůstali natrvalo a přirozeně splynuli se zdejšími jazykově i kulturně blízkým prostředím. To se projevilo mimo jiné v Šonově a Lichkově, kde se usadilo větší množství imigrantů, kteří byli připomínáni ještě v 19. století.⁷¹ Svě rodové stopy však zanechali v místní populaci až do odsunu po druhé světové válce.

Otázku „pruských emigrantů“ začaly od roku 1779 systematicky řešit vídeňské státní orgány.⁷² Přesídlencům měla být zajištěna zvláštní ochrana a právo na trvalé usazení na území habsburské monarchie. Určitá část z nich se posléze podílela na rozsáhlé kolonizaci Uher (Sedmihradska, Banátu), Haliče, Volyně a Bukoviny.⁷³ Do celé záležitosti se pak vložil sám císař Josef II., který se koncem léta 1779 vypravil na cestu podél česko-kladského pomezí, aby se seznámil s následky nedávno proběhlé tzv. bramborové války s Pruskem. Když začátkem září 1779 pobýval v Kunštátu, setkal se na tamější faře i se zástupci „mnoha pruských emigrantů“, kteří tu prý se svými rodinami doslova živořili.⁷⁴ Vystěhoveckou delegaci vedl Joseph Rathmann (1736/1737–1803), který pocházel z kladského Pertoltova (*Altbatzdorf*, pol. *Starków*).⁷⁵ V kunštátském exilu, konkrétně ve vsi Zelenka, pobýval už více než 12 let.⁷⁶ Založil tady i rodinu s Apolonií Eimannovou ze sousední osady Jadrná.⁷⁷ Rathmann předložil císaři jménem emigrantů memorandum, v němž ho vystěhovalci žádali o pomoc. Josef II. nápravu jejich situace přislíbil a sám je údajně obdaroval „několika dukáty“.⁷⁸ Nabídl jim možnost se trvale usadit v českém

71 SOA Zámorsk, Sb. matrik, FÚ Šonov, sign. 159–8, matrika O (1785–1839), pag. 20an; Tamtéž, FÚ Mladkov, sign. 103–3, matrika narozených (dále jen N), fol. 3an.

72 R. F. KAINDL, *Preußische Ansiedler*, s. 176.

73 Tamtéž, s. 177–179. Za účelem dosídlování Uher vydala svůj „kolonizační patent“ (*Ansiedlungspatent*) už Marie Terezie v roce 1763. Srov. Karl-Peter KRAUSS, *Deutsche Auswanderer in Ungarn: Ansiedlung in der Herrschaft Bóly im 18. Jahrhundert*, Stuttgart 2003, s. 32–33. Další patenty reagující na potřebu kolonizace Haliče pak byly vydány v letech 1774 a 1781. Srov. Fritz SEEFELDT (Hg.), *Quellenbuch zur deutschen Ansiedlung in Galizien unter Kaiser Joseph II.*, Plauen im Vogtlande 1935, s. 19–21.

74 Státní okresní archiv (dále jen SOKA) Pardubice, Archiv obce (dále jen AO) Velkolánské, ref. 1/1, Pamětní kniha obce Velkolánské (1803/1806–1896), pag. 5. Srov. též F. K. ROSŮLEK, *Pardubicko*, II. díl, s. 9. Rosúlek uvádí, že tu císař pobýval ve dnech 3. – 4. 9. 1779, avšak na pomníku se připomíná datum 5. 9. 1779, kdy měl Josef II. sekát oves, což by znamenalo, že v Kunštátu přenocoval ze 4. na 5. 9. 1779. Pomník byl poprvé vztyčen 5. 9. 1879 ke 100. výročí císařovy návštěvy. Srov. Johann WENDRINSKY, *Kaiser Josef II.: Ein Lebens- und Charakterbild zur hundertjährigen Gedenkfeier seiner Thronbesteigung*, Wien 1880, s. 80.

75 SOKA Pardubice, AO Velkolánské, ref. 1/1, Pamětní kniha obce Velkolánské, pag. 6, 25.

76 SOA Zámorsk, Sb. matrik, FÚ Kunštát, sign. 81–2, matrika NOZ, N, fol. 132, 20. 1. 1767.

77 Tamtéž, O, fol. 191, 1. 2. 1769.

78 SOKA Pardubice, AO Velkolánské, ref. 1/1, Pamětní kniha obce Velkolánské, pag. 6.

vnitrozemí, kde měli získat vlastní hospodářství. Posléze se možná setkal i s emigranty na Broumovsku.⁷⁹

Císař na svůj slib nezapomněl a celou věc předal své dvorské administrativě, která vystěhovalcům poskytla příležitost získat půdu na území pardubického komorního panství. Tam se v té době začínala uplatňovat pozemková reforma navržená dvorním radou Franzem Antonem Raabem (1722–1783).⁸⁰ Proces tzv. raabizace (někdy také Raabův systém, *Raabsches System*) spočíval v parcelaci nerentabilní dominikální půdy a jejím předávání do dědičného nájmu (emfyteuze) osadníkům. Reforma byla přitom založena na robotní abolicí. Noví držitelé půdy se nazývali familianti a jejich usedlosti familie. Pozemková reforma se realizovala zprvu především na státních (komorních) dominiích, což se týkalo i Pardubicka, kde za tímto účelem bylo vybráno velké množství půdy na plochách rušených rybníků, obor, bažantnic nebo poplužních dvorů (*Meierhof*), což umožňovalo zakládání celých kolonií. První taková osada tu vznikla už v roce 1777 a dostala jméno Ráby po architektovi reformy.⁸¹ Nastaly ale určité problémy s nedostatkem osadníků,⁸² což měli zčásti vyřešit právě „pruští emigranti“.

Jako jedno z vhodných míst pro novou vesnici osazenou německými kolonisty byla vybrána půda po vysušeném rybníku Velkolánském (něm. *Großlahner Teich*) severozápadně od Dašic (obr. 2). Kromě toho se využila k parcelaci i plocha dašické bažantnice a taktéž zrušeného Platěnického rybníku.⁸³ Osada byla vybudována patrně během dubna nebo května 1780,⁸⁴ čili celkem nedlouho po „kunštátském jednání“ imigrantů s císařem. Ostatně právě tady získal příděl půdy Joseph Rathmann (obr. 4) a řada jeho druhů z Kunštátu.⁸⁵ Celkem bylo rozděleno devět parcel, na kterých se měly vystavět domy, stodoly a jiné hospodářské stavby. Zemědělci získali 40 měřic půdy, zatímco

79 Lydia BAŠTECKÁ (ed.), *Jak se žilo na kladském pomezí: Čtení ze starých pamětí a kronik*, Červený Kostelec 2004, s. 51.

80 K Raabově reformě Václav ČERNÝ, *Pozemková reforma v XVIII. stol.*, Praha 1928; William E. WRIGHT, *Serf, Seigneur, and Sovereign Agrarian Reform in Eighteenth-Century Bohemia*, Minneapolis 1966, s. 55–94.

81 J. SAKAŘ, *Dějiny Pardubic*, díl I., část 2., s. 174–175.

82 F. K. ROSŮLEK, *Pardubicko*, III. díl, s. 209.

83 SOA Zámorsk, Sběrka pozemkových knih Východočeského kraje (dále jen Sb. poz. kn.), Pozemkové knihy Okresního soudu Pardubice (dále jen PozK Pardubice), kn. 50, Gruntovní kniha pro Teichdorf, Kleindorf a Gunstdorf (1780–1834), fol. 1–150.

84 První matriční záznam pochází z konce května 1780. SOA Zámorsk, Sb. matrik, FÚ Dašice, sign. 417, matrika NOZ (1765–91), O, fol. 168, 30. 5. 1780. Autor v jedné z předchozích studií datoval chybně tuto zmínku už do dubna 1780. Srov. R. NOVOTNÝ, *Německé kolonie Weska, Gunstdorf a Kleindorf*, s. 90, pozn. 39.

85 SOA Pardubice, AO Velkolánské, ref. 1/1, Pamětní kniha obce Velkolánské, pag. 7; SOA Zámorsk, Sb. matrik, FÚ Kunštát, sign. 81–2, matrika NOZ, O, fol. 179–208.

řemeslníci jen polovinu.⁸⁶ Novopečení familianti byli na tři roky osvobozeni od daní a do doby první sklizně obdrželi od vrchnosti denně šest krejcarů na dospělé a čtyři na děti. Roční nájem činil 10 krejcarů na měřici půdy.

První písemné zmínky označují osadu latinským názvem *Lan in Piscina* neboli „Lány na rybníku“.⁸⁷ Téměř souběžně se začalo užívat německého jména *Teichdorf* (*Teich* = rybník).⁸⁸ Česky se dnes tato původně raabizační osada nazývá Velkolánské. Zřídkka se používalo ještě alternativní německé toponymum *Groß-Lan*.⁸⁹ Sedm z devíti familiantů (tab. 1) si přivedlo i své rodiny a tento kontingent osadníků čítal 30 osob.⁹⁰ Všichni původně pocházeli z Kladska. Příslušníci familiantských rodin však netvořili jedinou vrstvu v nově založené osadě. Spolu s nimi se přistěhovali i další jednotlivci,⁹¹ kteří měli status podruhů a většinou pomáhali familiantům, na jejichž usedlostech bydleli, případně vykonávali řemesla.

Ještě na jaře 1780 byla založena druhá osada kladsko-slezských imigrantů s názvem Veská. Vznikla na půdě bývalých rybníků Novočernský a Strejček vzdálených asi 3 km západně od Velkolánského a zhruba 6 km východně od centra Pardubic.⁹² Nejstarší přesně datovaná zmínka o ní pochází z 22. června 1780.⁹³ Ještě před rokem 1785 se ujalo pro novou vesnici v němčině jméno *Weskadorf*,⁹⁴ později zkrácené na *Weska*. Osadníci si rozdělili celkem 13 parcel (tab. 2), přičemž pět familiantů obdrželo 40 měřic a osm jen 20 měřic půdy.⁹⁵ Deset kolonistů si přivedlo do nového domova své rodiny. Téměř všichni původně pocházeli z různých částí Kladska a nejméně část z nich přišla z přechodného bydliště v českém pohraničí.⁹⁶ Pouze Paul Kerzel byl rodem Slezan z hornoslezské vesnice

86 SOKA Pardubice, AO Velkolánské, ref. 1//1, Pamětní kniha obce Velkolánské, pag. 7.

87 SOA Zámrsk, Sb. matrik, FÚ Dašice, sign. 417, matrika NOZ, O, fol. 168, 171; 30. 5. 1780, 3. 2. 1782.

88 Tamtéž, Sb. poz. kn., PozK Pardubice, kn. 50, fol. 1–150. V matrikách se výrazu „*Teichdorf*“ užílo poprvé 3. 2. 1782 s latinským dodatkem „*in Piscina Lan*“. Tamtéž, Sb. matrik, FÚ Dašice, sign. 417, matrika NOZ, O, fol. 172, 3. 2. 1782.

89 Jaroslava SCHALLER, *Topographie des Königreichs Böhmen, 11. Theil, Chrudimer Kreis*, Prag 1789, s. 77.

90 SOA Zámrsk, Sb. poz. kn., PozK Pardubice, kn. 50, fol. 1–150.

91 Tamtéž, Sb. matrik, FÚ Dašice, sign. 432, matrika NOZ (1784–1819), N, fol. 18 (32)an.

92 Na prvním vojenském mapování – *První vojenské mapování (1763–1787)*, mapový list č. 130, dostupný z URL: <<http://oldmaps.geolab.cz/>>, [cit. 1. 6. 2018] – jsou již vyznačeny Veská a Velkolánské.

93 SOA Zámrsk, Sb. matrik, FÚ Sezemice, sign. 1548, matrika N (1741–1784), pag. 456. V latinských zápisech se už uvádělo jméno *Veska*, ale zároveň se objevovalo i provizorní označení *Novus Pagus in Piscina Nowočzensky* (sic) – tedy „*Nová ves na rybníku Novočernském*“. Tamtéž, pag. 457; sign. 1554, matrika OZ (1741–1784), O, pag. 168. V češtině se též udával název „*Nová Veska*“ (srov. českou zdobnělinu „*víska*“, něm. *Neudörfel*, lat. *Novus Pagus* nebo také hybridně *Neo-Veska* a *Neiweska*).

94 SOA Zámrsk, Sb. poz. kn., PozK Pardubice, kn. 52, Gruntovní kniha pro Weskadorf a Sehndorf (1780–1831), fol. 1; Tamtéž, Sb. matrik, FÚ Sezemice, sign. 1549, matrika N (1785–1814), fol. 214–218.

95 SOA Zámrsk, Sb. poz. kn., PozK Pardubice, kn. 52, fol. 1–189.

96 Tamtéž, Sb. matrik, FÚ Šonov, sign. 159–3, matrika NOZ, N, pag. 308, 25. 11. 1779.

Przydroże Małe (něm. *Klein Schnellendorf*) východně od města Nysa.⁹⁷ Ten do Čech přišel prokazatelně už v 70. letech, kdy se usadil ve městě Králíky a odkud si do Veské přivedl manželku a děti.⁹⁸ Obyvatelstvo nové osady čítalo zpočátku 44 osob,⁹⁹ ale spolu s podruhy brzy dosáhlo počtu asi 90 lidí (tab. 14).¹⁰⁰

Na území poplužního dvora východně od vesnice (Staré) Hradiště u Pardubic došlo k parcelaci půdy, kterou měli získat noví familianti složení z řad okolních Čechů i německých přistěhovalců z Kladska a Slezska. Tak vznikla ještě v roce 1780 osada Nové Hradiště rozdělená do dvou částí – české a německé, což dokládá i existence dvou samostatných gruntovních knih.¹⁰¹ Tyto knihy však byly založeny až v roce 1790, přičemž v nich chybí záznamy o datech příchodu jednotlivých osadníků. První zmínka v matričních záznamech pochází z listopadu 1780, avšak týká se jen českých kolonistů.¹⁰² Na prvním vojenském mapování byly už přitom zakresleny osady Velkolánské a Veská, zatímco na místě Nového Hradiště se nacházel stále jen poplužní dvůr.¹⁰³ Kladsko-slezští familianti byli zmiňováni až od září 1781.¹⁰⁴ Německy hovořící osadníci tak mohli přijít o něco později než Češi.

Německou část Nového Hradiště tvořilo 13 domů (tab. 3), z nichž ovšem pět připadlo vrchnostenským úředníkům, dvěma Čechům a jednomu Židovi.¹⁰⁵ Kladsko-slezských osadníků tak sem přišlo pouze osm. Gruntovní kniha však bohužel neobsahuje údaje o rodišti příchozích a v matrikách se většinou uvádí vágní odkaz na jejich „pruský“ původ.¹⁰⁶ Značná část z nich měla manželky z Kunštátu a Broumovska, což značí, že tam sami po odchodu z Kladska po nějakou dobu přebývali.

Nové Hradiště bylo tedy národnostně smíšenou osadou se dvěma separátními oddíly. Pro německou část se většinou užívala poněmčená podoba českého toponyma, tedy *Neu-*

97 Tamtéž, Sb. poz. kn., PozK Pardubice, kn. 52, fol. 123.

98 Tamtéž, Sb. matrik, FÚ Králíky, sign. 78–11, matrika O, fol. 82, 12. 9. 1775.

99 Tamtéž, Sb. poz. kn., PozK Pardubice, kn. 52, fol. 1–189.

100 SOKA Pardubice, Oldřich Ullrich, ref. 3/1/3//2//1, sešit 1, statistický přehled německých osad na Pardubicku pro léta 1795–1796, fol. 14v.

101 SOA Zámorsk, Sb. poz. kn., PozK Pardubice, kn. 35, Gruntovní kniha pro Nové Hradiště (1790–1843); Tamtéž, kn. 34, Gruntovní kniha pro Hradiště na Písku (1790–1831). Českou část tvořila především dnešní osada Psinek. SOKA Pardubice, AO Staré Hradiště, kn. 1A, Kronika obce Staré Hradiště (1922–1987), pag. 5.

102 SOA Zámorsk, Sb. matrik, FÚ Sezemice, sign. 1548, matrika N, pag. 463.

103 *První vojenské mapování (1763–1787)*, mapový list č. 129, dostupný z URL: <<http://oldmaps.geolab.cz/>>, [cit. 1. 6. 2018].

104 SOA Zámorsk, Sb. matrik, FÚ Sezemice, sign. 1554, matrika OZ, zemřelí (dále jen Z), pag. 276, 30. 9. 1781.

105 SOA Zámorsk, Sb. poz. kn., PozK Pardubice, kn. 35; SOKA Pardubice, Oldřich Ullrich, ref. 3/1/3//2//2, sešit 2, Nové Hradiště, fol. 55r–62r.

106 SOA Zámorsk, Sb. matrik, FÚ Sezemice, sign. 1554, matrika OZ, O, pag. 176an.

Hradischt nebo *Neuhradischt*. Sami obyvatelé však někdy používali také název *Deutsch-Hradischt* (příp. *Deutsch-Hradischt*),¹⁰⁷ tedy Německé Hradiště.

Kladsko-slezští imigranti, kteří přišli v letech 1780–1781, založili další dvě osady v blízkosti Veské, a to Malolánské (*Kleindorf*) a Staročernsko (*Gunstdorf*). Už v roce 1780 byla rozparcelována půda po vysušeném rybníku Malolánském (*Kleinlahner Teich*) západně od Velkolánského a v těsném sousedství s vesnicí Zminný.¹⁰⁸ Celkem se zde usadilo pouze pět kolonistů (tab. 4), z nichž čtyři pocházeli z Kladska a jeden ze Slezska.¹⁰⁹ Dohromady se sem přistěhovalo 19 osob včetně žen a dětí. Před vybudováním nové vesnice našli osadníci provizorní útočiště ve Veské, kam přišli nejpozději na jaře 1781.¹¹⁰ Přestože měli osadníci vazby na Veskou, vzniklo Malolánské jako dceřiná kolonie Velkolánského, což dokládá i navazující číslování domů.¹¹¹

Až dosud se v literatuře uvádělo, že Staročernsko ležící západně od Malolánského vzniklo už v roce 1780, což vycházelo ze zápisů v gruntovních knihách. V nich je ale „pouze“ uvedena datace příchodu osadníků, nikoliv založení vesnice jako takové. Budoucí obyvatelé Staročernska se totiž v matrikách až do roku 1782 uváděli jako podruzi ve Veské, kde přebývali do doby, než si postavili vlastní domy v nové osadě, podobně jako v případě Malolánského. Veskou tak lze považovat za významné kolonizační středisko „pruských emigrantů“. Nejstarší matriční záznam o Staročernsku pochází až z konce roku 1782.¹¹² Zdejší domy tak byly patrně postaveny nejdříve na jaře téhož roku.¹¹³

Staročernsko vyrostlo na půdě po zrušených rybnících Staročernský (*Altscherner Teich*) a Strejček.¹¹⁴ Přistěhovalo se sem devět osadníků pocházejících výhradně z Kladska (tab. 5). Někteří z nich přitom pobývali už v 70. letech v českém pohraničí, jako např. Joseph Monse původem z kladského Dolniku, který založil rodinu v Králíkách.¹¹⁵ Manželku si našel na Králicku, konkrétně v Mladkově, také Joseph Elsner.¹¹⁶ Familianti opět dostali přiděly půdy o výměře 40 nebo 20 měřic.¹¹⁷ Počet osadníků včetně žen a dětí činil 30 osob, ale včetně podruhů tu žilo v letech 1795–1796 celkem 69 obyvatel (tab. 14).¹¹⁸

107 Tamtéž, FÚ Holice, sign. 6599, matrika NOZ (1788–1905), O, pag. 2.

108 SOKA Pardubice, AO Velkolánské, ref. 1//1, Pamětní kniha obce Velkolánské, pag. 8.

109 SOA Zámorsk, Sb. poz. kn., PozK Pardubice, kn. 50, fol. 175–235.

110 Tamtéž, Sb. matrik, FÚ Sezemice, sign. 1548, matrika N, pag. 468, 28. 3. 1781; pag. 469, 2. 4. 1781.

111 SOKA Pardubice, AO Velkolánské, ref. 1//1, Pamětní kniha obce Velkolánské, pag. 8, 22.

112 SOA Zámorsk, Sb. matrik, FÚ Sezemice, sign. 1554, matrika OZ, Z, pag. 283, 27. 12. 1782.

113 Tamtéž, sign. 1548, matrika N, pag. 480, 23. 2. 1782; Tamtéž, Sb. poz. kn., PozK Pardubice, kn. 50, fol. 325.

114 Tamtéž, Sb. poz. kn., PozK Pardubice, kn. 50, fol. 271–413.

115 Tamtéž, Sb. matrik, FÚ Králíky, sign. 78–11, matrika O, fol. 89, 13. 8. 1776.

116 Tamtéž, FÚ Mladkov, sign. 103–8088, matrika NOZ, O, fol. 211 (pag. 46), 2. 5. 1782.

117 Tamtéž, Sb. poz. kn., PozK Pardubice, kn. 50, fol. 271–413.

118 SOKA Pardubice, Oldřich Ullrich, ref. 3/1/3//2//1, sešit 1, statistický přehled německých osad na Pardubicku pro léta 1795–1796, fol. 14v.

Usazování kladsko-slezských imigrantů na Pardubicku zřejmě splnilo očekávání, a tak mohla být zahájena „druhá kolonizační fáze“, během níž vyrostlo na Pardubicku dalších pět osad: Drahoš (*Maydorf*, později *Maidorf*), Moravanský (*Sehndorf*), Roveňsko (*Trauerdorf*), Platěnsko (*Dreydorf*, později *Dreidorf*) a Hrachoviště (*Streitdorf*). Osada Drahoš byla už podle svého německého jména *Maydorf* založena patrně v květnu 1782 na pozemcích po bývalých rybnících Drahoš a Starorokytenském jihovýchodně od Rokytna.¹¹⁹ Přišlo sem původně osm osadníků z Kladska (tab. 6), kteří si rozdělili pozemky ve výměře od 28 do 40 měřic. Někteří opět strávili určitou dobu v pohraničních oblastech, což byl případ Antona Mohaupta, jenž se už v roce 1765 oženil v Zelence na Kunštátsku.¹²⁰ Další čtyři kladští familianti se i s rodinami usadili v roce 1784 jihovýchodně od Drahoše a severně od Dolních Ředic (tab. 6), kde založili malou kolonii, jež původně nesla jméno Dolní Drahoš (*Unter-Maydorf*).¹²¹ Teprve až v polovině 19. století se ujal název Nový Drahoš, ačkoliv se jednalo paradoxně o starší z obou sídel – jako Starý Drahoš se označovala novější část spojené osady.¹²² Na ploše vysušeného rybníku Moravanský a bažantnice Hejský mezi Dašicemi a Moravany vznikla v roce 1782 osada *Sehndorf* neboli česky Moravanský.¹²³ V prvním roce přišlo 14 kladských osadníků a o rok později se tu usadili další dva familianti (tab. 7). Celkem čtyři pocházeli z Mostovic v blízkosti Kunštátu.¹²⁴ Kolem roku 1795 měla osada 133 obyvatel (tab. 14).¹²⁵

V roce 1782 dorazila skupina deseti osadníků do myslivny na roveňské bažantnici severně od vesnice Dolní Roveň a jihovýchodně od města Holice.¹²⁶ Na tomto místě se kdysi rozkládal Roveňský rybník. V tamější myslivně se tehdy rozdělovaly pozemky pro budoucí familianty, z čehož byl podle pověsti panský myslivec tak smutný, že se rozplakal. Motiv plačícího myslivce se pak vtělil do názvu budoucí osady jménem *Trauerdorf* („Smutná ves“) – Roveňska.¹²⁷ Při parcelaci se nakonec ukázalo, že nezbyde už žádná půda pro desátého imigranta, a ten se tak musel usadit jinde.¹²⁸ První zmínka o obyvatelích

119 SOA Zámorsk, Sb. poz. kn., PozK Pardubice, kn. 33, Gruntovní kniha pro Maydorf a Nové Jesenčany (1780–1831), fol. 1an; SOKA Pardubice, Oldřich Ullrich, ref. 3/1/3//2//1, sešit 1, Drahoš, fol. 63r–74r.

120 SOA Zámorsk, Sb. matrik, FÚ Kunštát, sign. 81–2, matrika NOZ, O, fol. 183, 9. 6. 1765.

121 Tamtéž, Sb. matrik, FÚ Sezemice, sign. 1554, matrika OZ, Z, pag. 291 (fol. 146), 6. 8. 1784.

122 SOKA Pardubice, Oldřich Ullrich, ref. 3/1/3//2//1, sešit 1, Drahoš, fol. 63r–74r.

123 SOA Zámorsk, Sb. matrik, FÚ Dašice, sign. 416, matrika N (1765–1787), fol. 96, 26. 8. 1782.

124 Tamtéž, Sb. poz. kn., PozK Pardubice, kn. 52, fol. 239–550.

125 SOKA Pardubice, Oldřich Ullrich, ref. 3/1/3//2//1, sešit 1, statistický přehled německých osad na Pardubicku pro léta 1795–1796, fol. 14v.

126 F. K. ROSŮLEK, *Pověsti a báje z Pardubicka*, Pardubice 1932, s. 29–35.

127 Tamtéž, s. 34–35. Viz též F. K. ROSŮLEK, *Pardubicko*, III. díl, s. 208–210. Postava myslivce byla vyobrazena na pozdější obecní pečeti.

128 F. K. ROSŮLEK, *Pardubicko*, III. díl, s. 208–210.

osady pod označením *Familia Raunensi* pochází až z března 1783.¹²⁹ Jméno *Trauerdorf* se pak v matrikách objevuje až o něco později.¹³⁰ Z devíti osadníků pocházelo osm z Kladska a jeden ze Slezska (tab. 8).¹³¹ Začátkem 19. století pak vznikla severněji ležící dceřiná kolonie Nové Roveňsko.¹³²

Půda zrušených rybníků Jiříček, Platěnického a Turovského ležících mezi Moravany, Platěnicemi a Slepoticemi se v roce 1782 rozdělila mezi dalších jedenáct kladsko-slezských přistěhovalců.¹³³ Kolonie pojmenovaná pro svou polohu mezi třemi českými vesnicemi jako *Dreidorf* měla přitom dvě separované části. Prvních šest domů stálo jižně od Platěnic a severovýchodně od Moravan a ujalo se pro ně označení Platěnsko. Zbývajících pět usedlostí rozkládajících se v severním sousedství Slepotic se nazývalo Jiříčky.¹³⁴ Osada Platěnsko-Jiříčky byla nejspíš postavena až v roce 1783.¹³⁵ Deset familiantů pocházelo z Kladska a jeden ze Slezska (tab. 9).¹³⁶ Na konci 18. století tu žilo 71 obyvatel (tab. 14).¹³⁷

Vůbec největší německou osadou na Pardubicku se stalo Hrachoviště (zejména dříve užíváno též v plurálu – v Hrachovištích) neboli *Streitdorf* ležící na Hrachovištských pastvinách jihovýchodně od Býště. V roce 1783 sem přišlo 18 familiantů původem z Kladska a další dva ze Slezska (tab. 10).¹³⁸ O rok později si postavil dům č. 21 Christoph Heinze, který mohl být tím osadníkem, na kterého nezbyla v Roveňsku půda.¹³⁹ K roku 1796 tu žilo 138 německy mluvících obyvatel včetně podruhů (tab. 14).¹⁴⁰

Tím německá kolonizace v úrodném Polabí neskončila. Během let 1783–1786 probíhala „třetí vlna“ kladsko-slezské imigrace, jež si počtem zájemců o volnou půdu nezdala

129 SOA Zámorsk, Sb. matrik, FÚ Holice, sign. 448, matrika N (1774–1784), fol. 119, 13. 3. 1783.

130 Tamtéž, FÚ Horní Roveň, sign. 520, matrika N (1785–1800), fol. 110, 27. 3. 1785.

131 Tamtéž, Sb. poz. kn., PozK Pardubice, kn. 38, Gruntovní kniha pro Dreidorf a Trauerdorf (1780–1833); SOKA Pardubice, Oldřich Ullrich, ref. 3/1/3//2//1, sešit 1, Roveňsko, fol. 33r–40v.

132 SOA Zámorsk, Sb. matrik, FÚ Holice, sign. 6599, matrika NOZ, O, pag. 4an.; SOKA Pardubice, Oldřich Ullrich, ref. 3/1/3//2//1, sešit 1, Nové Roveňsko, fol. 79r.

133 Tamtéž, Sb. poz. kn., PozK Pardubice, kn. 38; SOKA Pardubice, Oldřich Ullrich, ref. 3/1/3//2//1, sešit 1, Platěnsko, fol. 42r–49r.

134 F. K. ROSŮLEK, *Pardubicko*, III. díl, s. 237.

135 SOA Zámorsk, Sb. matrik, FÚ Horní Roveň, sign. 518, matrika NOZ (1781–1785), N, fol. 25, 8. 11. 1783. Zkomolením vznikl název *Treudorf*. Tamtéž, FÚ Moravany, sign. 508, matrika N (1785–1827), fol. 78an.

136 SOA Zámorsk, Sb. poz. kn., PozK Pardubice, kn. 38.

137 SOKA Pardubice, Oldřich Ullrich, ref. 3/1/3//2//1, sešit 1, statistický přehled německých osad na Pardubicku pro léta 1795–1796, fol. 14v.

138 SOA Zámorsk, Sb. poz. kn., PozK Pardubice, kn. 36, Gruntovní kniha pro Streitdorf (1780–1830); SOKA Pardubice, Oldřich Ullrich, ref. 3/1/3//2//1, Sešit 1, Hrachoviště, fol. 51r–62v. Část z nich se přitom pohybovala těsně před svým příchodem na Králickou. Jednalo se např. o Franze Hübnera a Johanna Knauera. Tamtéž, FÚ Mladkov, sign. 103–8088, matrika NOZ, O, fol. 206, 215 (pag. 35, 54).

139 Srov. F. K. ROSŮLEK, *Pardubicko*, III. díl, s. 209.

140 SOKA Pardubice, Oldřich Ullrich, ref. 3/1/3//2//1, sešit 1, statistický přehled německých osad na Pardubicku pro léta 1795–1796, fol. 14v.

s předchozími kolonizačními fázemi. Příchod poslední větší skupiny osadníků umožnilo nařízení z 16. srpna 1783,¹⁴¹ které vycházelo už z dříve přijatých rezolucí a dekretů. Do listopadu 1783 se krajské úřady měly vyjádřit, „zda a kolik imigrantů by mohly a chtěly přijmout na komorní, exjezuitské a zrušené klášterní statky, jakožto i na partikulární panství.“¹⁴² Nařízení se výslovně týkalo emigrantů z Pruska a Saska. Dosud přitom probíhalo usazování těchto přistěhovalců poněkud *ad hoc*. Tímto normativem získala celá záležitost jasný právní rámec. Vrchnostenský úřad v Pardubicích se přitom už v březnu 1783 obrátil na městečko Bohdaneč s dotazem, zda by souhlasilo s usazením rodin „pruských imigrantů“ na zdejších vysušených rybnících.¹⁴³ Nová německá osada v blízkosti Bohdanče však nevznikla, protože v roce 1785 bylo rozhodnuto, že se dá přednost domácímu obyvatelstvu.¹⁴⁴

Pro nové přistěhovalce se usilovně hledalo vhodné umístění. Na pardubickém panství se už zřejmě nepočítalo s přidělováním většího množství půdy pro kladské a slezské kolonisty a dalších raabizačních projektů se už účastnilo takřka výhradně domácí české obyvatelstvo.¹⁴⁵ Neusazených „pruských emigrantů“ se však na Pardubicku nacházelo příliš mnoho, aby je mohly dosavadní německé komunity trvale absorbovat. Osadníkům tak byla nabídnuta půda na poděbradském komorním panství. Konkrétně se jednalo o parcely na ploše zrušeného Bobnického rybníku, jenž se nacházel zhruba 3 km severně od Nymburku.¹⁴⁶ První zmínka o výskytu německých přistěhovalců pochází ze srpna 1784 a je v ní uveden „*Franz Kočzlich* [Franz Gottschlich], *emigrant z hráze Bobnický*“.¹⁴⁷ Dosud bezejmenná osada se v matrikách zprvu vykazovala jako součást sousední vsi Draho.¹⁴⁸ Původně přišli jen tři kolonisté, jejichž jména lze doložit z matrik.¹⁴⁹ Nová raabizační vesnice dostala mezi lety 1785–1786 české jméno Kovansko (*Kowansko*).¹⁵⁰

141 Verordnung Nr. 221 vom 16. August, in: *Geseze für das Königreich Böhmeim unter glorreichester Regierung Joseph des Zweyten vom Jahr 1783*, Prag 1784, s. 91.

142 Tamtéž.

143 SOkA Pardubice, Archiv města (dále jen AM) Bohdaneč, kart. 2, inv. č. 436, vrchnostenský úřad Pardubice městečku Bohdaneč, 30. 3. 1783. Úřad se odkazoval na dvorskou rezoluci z 30. 1. 1783.

144 Tamtéž, vrchnostenský úřad Pardubice městečku Bohdaneč, 12. 10. 1785.

145 Srov. J. SAKAŘ, *Dějiny Pardubic*, díl I., část 2., s. 175.

146 K tomu více F. J. BERANEK, *Kowansko*, s. 12–13.

147 SOA Praha, Sběrka matrik a průvodní listinný materiál, Středočeský kraj (dále jen Sb. matrik), FÚ Chleby, sign. M 14–5/2, matrika N (1784), pag. 5, 18. 8. 1784.

148 Tamtéž, sign. M14–5/8, matrika O (1785–1828), fol. 156; sign. M14–5/3, matrika N (1785–1805), fol. 274.

149 F. J. BERANEK, *Kowansko*, s. 13. Prvními zdejšími obyvateli byli vedle zmíněného Franze Gottschliche ještě Joseph Kramer a Joseph Knapp, kteří se objevují v záznamu o prvním sňatku mezi „pruskými imigranty“. SOA Praha, FÚ Chleby, sign. M14–5/8, matrika O, fol. 156, 6. 2. 1785. Ještě v roce 1785 se uvádí další jména: Michael Elsner, Joseph Maier a Andras Hetwer. Tamtéž, sign. M14–5/3, matrika N, fol. 274–275.

150 Samostatný oddíl v matrice byl zaveden až od roku 1786. Tamtéž, sign. M14–5/3, matrika N, fol. 248.

Zájemci o zdejší půdu se prokazatelně rekrutovali z „pruských imigrantů“, kteří dosud pobývali bez pevného zázemí na Pardubicku.¹⁵¹ V seznamu vrchnostenského úřadu v Poděbradech ze dne 26. března 1786 bylo evidováno celkem 17 rodin (64 osob), které žádaly o přidělení parcely v Kovansku.¹⁵² Někteří ze zájemců přitom dosud pobývali v osadách Moravanský a Velkolánské.¹⁵³ Na čtyři rodiny se ovšem nedostalo a musely se i nadále spokojit se statusem podruhů.¹⁵⁴ Kovansko se pak během dalších let rozrostlo až na 30 domů (tab. 13).¹⁵⁵ V pozemkové knize je uvedeno, že osadníci pocházeli ze Slezska bez udání konkrétního místa.¹⁵⁶ Také v matrikách se většinou setkáme s výrazem „aus Schlesien Immigrant“.¹⁵⁷ Z dalších záznamů však jasně vyplývá, že většina z nich pocházela z Kladska.¹⁵⁸ Osada byla nicméně okolním obyvatelstvem nazývána jako *Slezsko*,¹⁵⁹ takže se lze domnívat, že už v té době se příliš nerozlišovalo mezi Kladskem a Slezskem, jež tvořily v rámci Pruského království jeden administrativní celek. Řada osadníků přitom sídlila před příchodem do Polabí v českém pohraničí (např. na Kunštátsku), o čemž vypovídá množství manželek familiantů, které se tam narodily.¹⁶⁰ Jeden z kolonistů měl české jméno (*Wenzel Hruby*), ale není vůbec jisté, zda se jednalo o místního, nebo snad kladského Čecha.¹⁶¹

Na Pardubicku zůstávalo v březnu 1786 dalších 59 zájemců o půdu z řad „pruských emigrantů“ i s jejich rodinami, což dohromady činilo 107 osob.¹⁶² Nejvíce jich přitom pobývalo ve Veské, Platěnsku (Jiříčkách) a v Moravanském. Pro většinu z nich se žádná půda nenašla a jako podruzi se pak často stěhovali do dalších německých osad,

151 Beranek se odkazuje na konsignaci vrchnostenského úřadu v Poděbradech ze 13. 3. 1785, v níž se píše o imigrantech, kteří přicházeli od 14. 4. 1785 z Pardubicka a jimž byla přislíbena půda Bobnického rybníku. F. J. BERANEK, *Die glätzische Herkunft*, s. 281.

152 Tamtéž, s. 282–283.

153 SOA Zámorsk, Sb. matrik, FÚ Dašice, sign. 432, matrika NOZ, N, fol. 1–3; 18. Jednalo se např. o Antona Hermanna, Ignatze Schmidta nebo Andrease Löweho.

154 Vlastní familii tak například nedostal ani jeden z prvních zmiňovaných obyvatel Joseph Knapp. F. J. BERANEK, *Die glätzische Herkunft*, s. 283.

155 F. J. BERANEK, *Kowansko*, s. 13. SOA Praha, Sb. matrik, FÚ Chleby, sign. M14–5/8, matrika O, fol. 144–151.

156 F. J. BERANEK, *Die glätzische Herkunft*, s. 280.

157 SOA Praha, Sb. matrik, FÚ Chleby, sign. M14–5/8, matrika O, fol. 144–147.

158 Tamtéž, fol. 145an. K otázce původu osadníků z Kovanska podrobně viz F. J. BERANEK, *Die glätzische Herkunft*, s. 280–287. Beranek vycházel z výše zmíněného seznamu dosud neusazených „pruských imigrantů“, který vznikl na poděbradském vrchnostenském úřadě. Obdobný seznam byl vyhotoven i v Pardubicích.

159 Johann Gottfried SOMMER, *Das Königreich Böhmen, Dritter Band, Bidschower Kreis*, Prag 1835, s. 71.

160 SOA Praha, Sb. matrik, FÚ Chleby, sign. M14–5/8, matrika O, fol. 144–152.

161 F. J. BERANEK, *Die glätzische Herkunft*, s. 286.

162 Tamtéž, s. 283–285.

případně i zcela jinam.¹⁶³ Pro malou část bezprizorních přistěhovalců se půda přeci jen našla. Několika z nich byly přiděleny pozemky na Pardubicku a tři obdrželi půdu v Kovansku.¹⁶⁴

Do roku 1785 byla rozparcelována plocha bývalých rybníků Staro- a Novojesenčanského jižně od Pardubic.¹⁶⁵ Usadili se zde ovšem pouze čtyři familianti (tab. 11), kteří přišli na pardubické panství mezi lety 1783–1785. Tak vznikly základy drobné osady s názvem Jesničánky (*Klein-Jesnitschan*), dnešní stejnojmenné části Pardubic,¹⁶⁶ jež byla v matrikách poprvé zmíněna v listopadu 1786.¹⁶⁷ Po roce 1785 se pak podíleli čtyři německy mluvící přistěhovalci (tab. 12) na založení převážně české vesnice Spojil na půdě bývalých rybníků Spojil a Strejček mezi raabizační osadou Studánka a německými koloniemi Veská a Staročernsko.¹⁶⁸ Jeden osadník pocházel z Kladska, dva ze Slezska a jeden údajně ze Saska.¹⁶⁹ Celkem se jednalo o jedenáct lidí. Část spojilských Němců přitom přišla na Pardubicko už o několik let dříve.¹⁷⁰

Na pardubické panství se přistěhovalo v letech 1780–1785 celkem 121 rodin, z nichž převážnou většinu tvořili osadníci původem z Kladska a jen malá menšina přišla ze Slezska. Celkem se mohlo jednat snad o tisíc lidí včetně podruhů. Dalších možná 150 lidí osídlilo Kovansko na panství poděbradském. Jednotlivci přicházeli do Polabské nížiny ještě v prvních dekádách 19. století. Nestěhovali se sem však pouze „pruští imigranti“, ale v méně četných případech i Němci z pohraničních oblastí Čech – nejčastěji z rychnovského, solnického a broumovského panství. Tak se ve Veské usadil Franz Janisch z Jetřichova

163 Georg Liebich tak v letech 1786–1789 pobýval střídavě ve Velkolánském a Moravanském. SOA Zámorsk, Sb. matrik, FÚ Dašice, sign. 432, matrika NOZ, N, fol. 4, 20; F. J. BERANEK, *Die glätzische Herkunft*, s. 284.

164 F. J. BERANEK, *Die glätzische Herkunft*, s. 283–285.

165 SOA Zámorsk, Sb. poz. kn., PozK Pardubice, kn. 33; SOkA Pardubice, Oldřich Ullrich, ref. 3/1/3//2//1, sešit 1, Jesničánky/Nové Jesenčany, fol. 75r–77v.

166 SOA Zámorsk, Sb. matrik, Děkaný úřad (dále jen DÚ) Pardubice, sign. 1518, matrika O (1784–1807), fol. 91.

167 Tamtéž, sign. 1528, matrika Z (1784–1824), fol. 227.

168 SOA Zámorsk, Sb. poz. kn., PozK Pardubice, kn. 45, Gruntovní kniha pro Spojil, Zástavu a Valkouš (1785–1832), fol. 1an; SOkA Pardubice, Oldřich Ullrich, ref. 3/1/3//2//2, Sešit 2, Spojil, fol. 63r–78r.

169 Tamtéž. První zmínka o německých osadnících ve Spojile pochází ze září 1786. SOA Zámorsk, Sb. matrik, DÚ Pardubice, sign. 1519, matrika O (1784–1822), fol. 62, 3. 9. 1786.

170 Joseph Kromer bydlel asi už od roku 1781 jako podruh ve Velkolánském, ale naopak Johann Bauch ještě v dubnu 1785 pobýval v Červené Vodě jižně od Králík a posléze se dočasně usadil v Moravanském. SOA Zámorsk, Sb. matrik, FÚ Dašice, sign. 416, matrika N, fol. 91, 11. 6. 1781; Tamtéž, FÚ Červená Voda, sign. O2–2225, matrika O (1766–1839), fol. 7; F. J. BERANEK, *Die glätzische Herkunft*, s. 285.

u Broumova,¹⁷¹ ve Velkolánském Anton Wimmer ze Zdobnice¹⁷² nebo v Drahoši August Leder.¹⁷³ Tyto následné příchody patrně souvisely s existencí migračních sítí.¹⁷⁴

Podle Beranka se jednotliví „pruští emigranti“, kteří nezískali půdu, stěhovali do dalších měst a vesnic na pardubickém i poděbradském panství.¹⁷⁵ Doložit konkrétní případy je však obtížné. Za finanční podpory měli další kladsko-slezští vystěhovalci v menších počtech přicházet i do dalších částí Čech – například do Terezína nebo na frýdlantské panství.¹⁷⁶ Po vyčerpání výhod se však řada těchto emigrantů vracela zpět do vlasti. Úspěchu tak dosáhly pouze kolonizační projekty na Pardubicku a poděbradském panství.

Integrace kladsko-slezských přistěhovalců v českém vnitrozemí

Po příchodu kladských a slezských emigrantů do východního Polabí začal proces jejich postupného začleňování do nového prostředí. To se lišilo od jejich původní vlasti především po jazykové a folklorní stránce. Kulturní rozdíly v širším slova smyslu byly jen nepatrné. Osadníky naopak spojovalo s majoritní částí obyvatelstva katolické vyznání. Na rozdíl od rozptýlené primární migrace do českého pohraničí tu neprobíhala integrace přistěhovalců zdaleka tak přímočaře. Mísily se tu totiž faktory prointegrační s desintegračními.¹⁷⁷

Specifickým rysem této sekundární imigrace byl její kolonizační rozměr.¹⁷⁸ Jen na Pardubicku vzniklo deset separátních německých entit a dvě osady etnicky smíšené (obr. 3). Většina z emigrantských vesnic se přitom spravovala sama prostřednictvím vlastního rychtáře (*Richter*, resp. *Dorfrichter*), a to včetně Jesničánek se čtyřmi domy!¹⁷⁹

171 SOA Zámrsk, Sb. poz. kn., PozK Pardubice, kn. 52, fol. 174; Tamtéž, Sb. matrik, FÚ Ruprechtice, sign. 141–7599, matrika NOZ (1733–1785), N, fol. 355, 24. 2. 1783.

172 SOkA Pardubice, AO Velkolánské, ref. 1//1, Pamětní kniha obce Velkolánské, pag. 50. SOA Zámrsk, Sb. matrik, FÚ Zdobnice, sign. 173–1, matrika NOZ, N, pag. 22, 16. 6. 1794.

173 SOA Zámrsk, Sb. matrik, FÚ Sezemice, sign. 1554, matrika OZ, O, pag. 176.

174 K tomu viz D. DRBOHLAV – Z. UHEREK, *Reflexe migračních teorií*, s. 125–141.

175 Beranek zmínil například města Pardubice a Poděbrady a „*snad také*“ Hradec Králové, Přelouč a Nymburk. Srov. F. J. BERANEK, *Die glätzsche Herkunft*, s. 287. Jeden Němec jménem Adam Panz se usadil v malé raabizační osadě Habrov u Tuněchod (okr. Chrudim), avšak ten nepocházel z Kladska či Slezska, nýbrž z („*římské*“) Říše (Německa). Tamtéž, s. 279. „Pruští emigranti“ se objevovali ve vesnici Draho západně od Kovanska – např. Anton Ludwig nebo Ignatz Tautz. Srov. SOA Praha, FÚ Chleby, sign. M14–5/3, matrika N, fol. 278–279.

176 R. F. KAINDL, *Preußische Ansiedler*, s. 176.

177 Tento jev bylo možné sledovat např. u německých přistěhovalců ve Spojených státech amerických v 19. století. Srov. M. M. GORDON, *Assimilation in American Life*, s. 132–136.

178 Jiným příkladem sekundární migrace bylo i osídlení Vojvodova. L. BUDILOVÁ, *Vojvodovo: Dějiny jed(i)né české obce v Bulharsku*, in: G. Fatková et al., *Vojvodovo*, s. 31–50, zde s. 32–34.

179 SOA Zámrsk, Sb. matrik, DÚ Pardubice, sign. 1518, matrika O, fol. 91. Pochopitelně však nešlo o samosprávu v pozdějším slova smyslu. Rychtář byl především zástupcem vrchnosti v konkrétní osadě.

Naopak Malolánské bylo součástí rychty velkolánské (*Gemeinde Teichdorf und Kleindorf*) a zastupoval ho pouze jeden z konšelů (*Geschworener*).¹⁸⁰ Nové Hradiště pak mělo rychtáře dva – pro českou i německou část.¹⁸¹ Tuto vnitřní integritu pak na konci 80. let 18. století dočasně narušilo zřízení katastrálních obcí na základě josefského katastru.¹⁸²

Když přicházeli osadníci do svých nových domovů, musely nejprve vzniknout nové společenské struktury, do kterých se mohli integrovat. Nutno totiž připomenout, že imigranti v jedné vesnici pocházeli z různých koutů Kladska a Slezska. Navíc sem přicházeli také německy hovořící přistěhovalci z Broumovska, Podorlicka a Králicka. Od začátku k sobě měli blízko pouze ti, kteří se znali už ze své původní domoviny (např. pocházeli ze stejné osady) nebo z dočasného exilu v pohraničí. Nové komunity se tedy formovaly postupně. Později docházelo k prolínání kladských (horno- i dolnokladských) a slezských nářečních prvků, čímž podle Beranka vznikl jakýsi svérázný smíšený dialekt němčiny (*Mischmundart*).¹⁸³ Specifická situace nastala v jazykově smíšených osadách (Nové Hradiště a Spojil), kde německy mluvící obyvatelé dávali přednost v každodenním styku svým soukmenovcům před českým okolím.

Součástí procesu „vnitřní integrace“ bylo i formování společné kolektivní identity obyvatel kladsko-slezských osad v Polabí. Ti udržovali mezi sebou během prvních několika dekád intenzivní styky, jež se neomezovaly pouze na ty nejbližší vesnice.¹⁸⁴ Jsou tak doloženy například zprvu relativně časté vzájemné sňatky mezi obyvateli „pardubických“ kolonií s osadníky z více než 60 km vzdáleného Kovanska.¹⁸⁵ Zároveň došlo i k několika výměnám usedlostí mezi familianty na Pardubicku a v Kovansku.¹⁸⁶ Tito lidé tak měli nejen o sobě vzájemné povědomí, ale chápali se za součást širšího společenství kladsko-slezských imigrantů. Vedle toho zachovávali někteří osadníci styky i se svými bývalými útočišti v pohraničí, jakožto i se svými druhy, kteří se usadili na Podorlicku.¹⁸⁷ Zpočátku pak ještě přetrvávaly jisté vazby na původní vlast v Kladsku a Slezsku, pokud tam osadníci zanechali příbuzné.¹⁸⁸ Kolektivní vědomí zvýrazňovaly také společné folklorní zvyky.

180 SOKA Pardubice, AO Velkolánské, ref. 1//1, Pamětní kniha obce Velkolánské, pag. 8.

181 SOA Zámorsk, Sb. matrik, FÚ Sezemice, sign. 1548, matrika N, pag. 463an.

182 Lenka MATUŠÍKOVÁ, *Josefský katastr, Praha*, sv. I., inventář, SÚA Praha 1989, s. 129–131. Z německých vesnic tvořily samostatnou katastrální obec jen Velkolánské (spolu s Malolánským) a Veská (spolu se Staročernskem). Ostatní se v tomto případě připojily k českým vesnicím.

183 F. J. BERANEK, *Volkskundliches aus der Pardubitzer Deutscheninsel*, s. 251.

184 SOA Zámorsk, Sb. matrik, FÚ Býšť, sign. 405, matrika O (1797–1811), fol. 110–111, 126–128.

185 SOA Praha, Sb. matrik, FÚ Chleby, sign. M14–5/8, matrika O, fol. 150–155.

186 SOA Zámorsk, Sb. poz. kn., PozK Pardubice, kn. 52, fol. 398, 476.

187 Tamtéž, Sb. matrik, FÚ Sezemice, sign. 1555, matrika O (1785–1826), fol. 77, 72; Tamtéž, FÚ Kačerov, sign. 72–2, matrika NOZ, O, pag. 4.

188 O. ULLRICH, *Kladští emigranti*, 3. část, s. 19.

Tato širší kolektivní identita se udržovala nejméně do 20. let 19. století – tedy zhruba do druhé generace, poté však začala postupně erodovat a slábnout.¹⁸⁹

Kladsko-slezští přistěhovalci byli pochopitelně vnímání svým českojazyčným okolím jako cizorodý prvek. Jejich vesnice se považovaly výslovně za německé. Až do poloviny 19. století se navíc v češtině skloňovala německá jména osad (např. „z *Teichdorfu*“ nebo „*Sehndorfu*“). Některé místní názvy se v českém jazyce komolily – kupř. se používalo „*Kunstdorf*“ namísto správného „*Gunstdorf*“.¹⁹⁰ České podoby toponym se prosazovaly jen velmi zvolna. Cizokrajný původ obyvatel osad se promítal i do některých pomístních jmen: Tak například les v okolí Hrachoviště se nazýval „*Slezská olšina*“.¹⁹¹ Do konce 18. století byli přistěhovalci označováni v matrikách jako „*pruští emigranti*“ (lat. sg. *emigrant Borussicus*),¹⁹² nebo „*emigranti z Kladska*“ (něm. sg. *Emigrant aus Glätzschen*).

Na první pohled se osadníci z Kladska a Slezska lišili především svým jazykem. Zatímco ve větších českých městech se v úředním styku koncem 18. století pod vlivem tehdejší státní politiky prosazovala němčina, na venkově stále držela primát čeština. Jazykový kontrast mezi imigranty a starousedlíky se zřetelně odrážel například ve snubních protokolech dašické farnosti, které byly standardně vedeny v češtině, ale pro emigrantské osady se zapisovaly zkoušky snoubenců německy ve stylu: „*Wir Brautleute gehen vorsichtig zu Weska und einer hat geg[en] anders nichts*“.¹⁹³ Na četných úředních dokumentech pak najdeme vedle sebe podpisy české od starousedlíků a německé od kladsko-slezských kolonistů.¹⁹⁴ Jazykové diference se vyskytovaly až do druhé poloviny 19. století též v matričních zápisech.

Úroveň psané němčiny většiny osadníků nebyla rozhodně vysoká. Písemný projev se vyznačoval některými nestandardními ortografickými prvky. Například velkolánský rychtář Anton Biel, který už patřil do druhé generace „pardubických Němců“, psal předložku „*von*“ zásadně ve fonetické podobě jako „*fon*“ a výraz „*Wirtschaft*“ (hospodářství) rozepisoval do dvou slov – „*Wirtd Schaft*“.¹⁹⁵ Chybny pravopis však lze přičíst nižší úrovni

189 To se projevilo poměrně zřetelně např. v relativně izolovaném Roveňsku. SOA Zámorsk, Sb. matrik, FÚ Holice, sign. 6599, matrika NOZ, O, pag. 6–20.

190 František PALACKÝ, *Popis království Českého čili podrobné poznamenání všech dosavadních krajův, panství, statkův, měst, městeček a vesnic, někdejších hradův a twrzí, též samot a zpustlých osad mnohých v zemi české, s udáním jejich obyvatelstva dle popisu r. MDCCCXLIII vykonaného*, Praha 1848, s. 168; J. G. SOMMER, *Das Königreich Böhmen, 5. Band, Chrudimer Kreis*, Prag 1837, s. 80.

191 F. J. BERANEK, *Geschichte der untergegangenen schlesisch-glätzschen Volksinsel*, s. 159.

192 SOA Zámorsk, Sb. matrik, FÚ Sezemice, sign. 1554, matrika NOZ, Z, pag. 285.

193 SOKA Pardubice, FÚ Dašice, kn. 42, snubní protokoly, protokoly ze dne 1. 11. 1793, 10. 11. 1793, nefol.

194 Tak například Heinrich Schneider se podepsal jako „*Zeige*“ (svědek), zatímco Kašpar Hrdlička česky jako „*kaplan w Dassicich*“. Tamtéž, Protokol ze dne 8. 2. 1794, nefol.

195 SOKA Pardubice, AO Velkolánské, ref. 1/1, Pamětní kniha obce Velkolánské, pag. 79.

gramotnosti, která byla tehdy běžná mezi venkovským obyvatelstvem, a v tomto případě i kontaktem s českým jazykem. Nářeční prvky v písemném projevu nelze i pro nedostatek obsáhlejšího dokumentárního materiálu jednoznačně prokázat.

Původní osadníci hovořili výhradně německy a patrně vůbec neovládali český jazyk. Běžným stykům s Čechy se však přirozeně zcela vyhnout nemohli a ani o to patrně zvlášť neusilovali. Už velmi krátce po zahájení kolonizace byl na jaře 1780 dokonce uzavřen vůbec první sňatek mezi kladským imigrantem a českou ženou. Tehdy se Anton Christen z Velkolánského oženil s vdovou Annou Horákovou z Dašic.¹⁹⁶ Smíšená manželství se však v prvních třech dekadách vyskytovala spíše sporadicky a v takových případech se jednalo spíše o sňatky dcer německých familiantů s Čechy z okolních sídel. V prozatím malé míře se pak někteří potomci osadníků stěhovali dobrovolně do českých vesnic či měst.¹⁹⁷ To však lze považovat za přirozený proces, který vedl v důsledku ke sblížení s domácím obyvatelstvem. Příslušníci druhé generace se už dokázali domluvit česky, ačkoliv ještě preferovali němčinu. Bilingvismus podporovalo i stěhování prvních Čechů do německých osad, přičemž ti ještě do konce 18. století získali v některých vesnicích i svou vlastní rodinu.¹⁹⁸ Obě skupiny obyvatel se tak jistě vzájemně jazykově ovlivňovaly. Čeští přistěhovalci museli zprvu zvládnout i základy německého jazyka, kterým se dorozumívali nejen prostí sousedé, ale i rychtář.

Pro plné ukotvení německojazyčných komunit v prostředí jazykově českého pardubického panství byl klíčový způsob institucionální integrace. Zásadní vliv měl přitom duchovní život. Všichni imigranti vystupovali jako katolíci a jako takoví se museli začlenit do církevní soustavy. Německé osady neutvořily z geografických důvodů svůj vlastní farní obvod,¹⁹⁹ takže musely být přiděleny k již existujícím farnostem. Velkolánské, Malolánské a Moravanský patřily od počátku k farnímu úřadu v Dašicích. Osady Veská, Staročernsko a původně i Nové Hradiště a Drahoš náležely k sezemické farnosti. Nové Hradiště se posléze připojilo ke kunětické lokalitě. Osadníci z Platěnska docházeli do kostela v Moravanech, jenž byl původně filiální k Horní Rovni. Duchovní správu pro Hrachoviště vykonávala nejprve expositura v Dřítčici a od roku 1788 lokalie v Býšti, pod jejíž správu se připojil i Drahoš. Vesnice Jesničanky a Spojil náležely k děkanskému úřadu v Pardubicích.²⁰⁰

196 SOA Zámorsk, Sb. matrik, FÚ Dašice, sign. 417, matrika NOZ, O, fol. 168, 30. 5. 1780.

197 Tamtéž, FÚ Sezemice, sign. 1555, matrika O, fol. 13–44. Tamtéž, FÚ Dašice, sign. 419, matrika N (1801–1836), fol. 69.

198 Tamtéž, Sb. poz. kn., PozK Pardubice, kn. 52, fol. 18–19.

199 Naproti tomu české kolonie v Banátu a Bulharsku si vybudovaly svou vlastní duchovní správu. Srov. L. BUDILOVÁ, *Vojvodovo*, s. 31–33, 38–41.

200 Z. DUBOVÁ – J. HLÁVKOVÁ – J. KUBA – M. NOVOTNÝ – K. PAVLÍKOVÁ – M. PAUKRT, *Sbírka matrik*, s. 266, 1856, 1012, 1342, 560, 365, 138, 1537–1538.

Značné problémy vyvolalo přiřazení Roveňska ležícího na hranici dvou kolatur – holické a hornoroveňské. Provizorně vykonávala pro Roveňsko duchovní správu holická fara, ale německou kolonii prý odmítla přijmout.²⁰¹ Převzal jí tedy farní úřad v Horní Rovni, a to až do roku 1788,²⁰² kdy se Roveňským podařilo přesvědčit holického faráře, aby je vzal zpět pod svou kuratelou. Nicméně desátek musel být nadále odváděn i do Horní Rovně.

Duchovní správy pro osadníky zprvu většinou zajišťovaly bohoslužby a některé obřady v jejich rodném jazyce. To jistě přispělo k usnadnění jejich strukturální integrace.²⁰³ Nemuseli se tak na tomto místě potýkat s jazykovou bariérou a napomohlo to i k jisté konzervaci jejich vlastní jazykové identity. Německá kázání jsou doložená v Pardubicích, Sezemicích, Dašicích a Holicích.²⁰⁴ V němčině zřejmě probíhaly i ohlášky a samotné svatební obřady. Příslušnost k různým farním obvodům ovšem do jisté míry umožňovala rychlejší seznamování s Čechy ze sousedních vsí, protože ne všechny ceremonie se vykonávaly v němčině. Ostatně německé bohoslužby byly zpravidla omezeny na každou čtvrtou neděli.²⁰⁵

Příslušnost kladsko-slezských osad k farním obvodům upravovala fase z roku 1784 (obr. 5), v níž se píše doslovně o „*vsích nově osídlených německými imigranty*“ („*hier orte neu angesiedleten deutsche Imigranten*“ [sic]).²⁰⁶ Tento významný dokument také řešil otázku zajištění školní výuky pro děti osadníků. Návrh počítal se vznikem dvou německých triviálních škol: 1. pro Staročernsko a Veskou a 2. pro Moravanský a Platěnsko (Jiříčky). Dále se počítalo se založením společného ústavu pro Nové a Staré Hradiště. Ostatní německé vesnice měly náležet k dosavadním farním nebo filiálním školám.²⁰⁷ Ke zřízení dvou německých škol však hned nedošlo, a tak museli zprvu žáci z Veské a Staročernska docházet do Sezemic a děti z Moravanského do Dašic.²⁰⁸ Oba české ústavy potomkům imigrantů nabízely alespoň dvojjazyčné vyučování.²⁰⁹ Stejně tak tomu bylo i v případě

201 F. K. ROSŮLEK, *Pověsti a báje z Pardubicka*, s. 29–35.

202 Z. DUBOVÁ – J. HLÁVKOVÁ – J. KUBA – M. NOVOTNÝ – K. PAVLÍKOVÁ – M. PAUKRT, *Sbírka matrik*, s. 560, 495.

203 Gordon v této souvislosti píše o strukturální asimilaci. Srov. M. M. GORDON, *Assimilation in American Life*, s. 110–112.

204 F. K. ROSŮLEK, *Pardubicko*, III. díl, s. 180, 405; A. KOPECKÝ, *Sezemice*, s. 110; J. SAKAŘ, *Dějiny Pardubic nad Labem*, díl III., část 1., Pardubice 1926, s. 30; A. ŠAFAŘÍK – O. POSPÍŠIL, *Holice*, s. 55–56.

205 F. K. ROSŮLEK, *Pardubicko*, III. díl, s. 180, 405; A. KOPECKÝ, *Sezemice*, s. 110.

206 SOKA Pardubice, FÚ Sezemice, kart. 6, fase k přiřazení obcí Staročernsko, Veská a dalších, 1784.

207 Počítalo se tak s přiškolením Velkolánského a Malolánského k Dašicím, Roveňska k Holicím, Drahoše k Ředicím a Hrachoviště k Rokytnu nebo Býšti.

208 SOA Zámorsk, Velkostatek (dále jen VS) Pardubice, kart. 73, přehled škol na pardubickém panství k 23. 5. 1801.

209 J. SAKAŘ, *Dějiny Pardubic nad Labem*, díl III., část 2., Pardubice 1927, s. 157.

holické školy, jež částečně poskytovala vzdělání v němčině žákům z Roveňska.²¹⁰ Česko-německé vyučování se prosadilo i v Rokytně pro děti z Hrachoviště a Drahoše.²¹¹

Rodiče z řad osadníků však toužili po školním ústavu vlastním, který by vedl vyučování výhradně v němčině. Než k jeho vzniku došlo, nabízela se možnost najmout soukromé učitele. Už k roku 1799 je tak ve Veské doložen mladý učitel Joseph Rudolph (1774–1823), který přišel z Šonova na Broumovsku.²¹² Ten vyučoval děti nejen z Veské, ale i z nedalekého Staročernska. Tato výuka měla oficiální status soukromé školy (*Privatschule*), jak vyplývá z výkazu škol na pardubickém panství z roku 1801.²¹³ Brzy poté se Rudolph přestěhoval do Staročernska a nejméně do roku 1810 se uváděl jako „*Schullehrer aus Gunstdorf*“ (učitel ve Staročernsku).²¹⁴

Vyučování bez pevného institucionálního zakotvení bylo ovšem patrně chápáno jako provizorní řešení. Brzy vyvstala potřeba opatřit si řádné školní zařízení. V roce 1816 se tak obrátili rychtáři a konšelé z Veské, Staročernska, ale i Malolánského, dosud přiškoleného do Dašic, na pardubický vrchnostenský úřad s žádostí o zřízení veřejné „*německé školy*“.²¹⁵ Vrchnost prosbu vyslyšela a v roce 1817 bylo rozhodnuto o založení nové triviální školy s podučitelským statutem ve Veské.²¹⁶ Ještě tentýž rok se podařilo školu otevřít a prvním jejím učitelem se stal Václav Šimek (uváděn též jako *Wenzel Schimek*).²¹⁷ Ústav využíval prozatímní prostory, než byla v roce 1823 otevřena nová zděná školní budova.²¹⁸ Po odchodu Šimka na pardubickou hlavní školu v roce 1830 se novým učitelem stal Josef Buchna (1801–?) z Borohrádku.²¹⁹ Ten se velmi zasloužil o rozvoj svěřené instituce,²²⁰ na což později vzpomínal vesecký rodák Ignaz Schneider (1823–1901): „*Tento ústav se těšil již brzy po svém zřízení dlouhou dobu velmi dobré pověsti pod vedením statečného učitele, pana Josefa Buchny, takže do této skromné vesnice docházely děti vážených rodičů i z koutů na míle vzdálených, aby si kontaktem a vyučováním osvojily německý jazyk.*“²²¹

210 A. ŠAFAŘÍK – O. POSPÍŠIL, *Holice*, s. 201–203.

211 F. K. ROSŮLEK, *Pardubicko*, III. díl, s. 141.

212 SOA Zámorsk, Sb. matrik, FÚ Sezemice, sign. 1555, matrika O, fol. 77, 29. 4. 1799.

213 Tamtéž, VS Pardubice, kart. 73, přehled škol na pardubickém panství k 23. 5. 1801.

214 Tamtéž, Sb. matrik, FÚ Sezemice, sign. 1555, matrika O, fol. 77 (78).

215 Tamtéž, VS Pardubice, kart. 117, postoupení žádosti z 13. 8. 1816 Krajskému úřadu v Chrudimi, 30. 4. 1817.

216 Tamtéž, konzistoř v Hradci Králové faráři v Sezemicích, 20. 11. 1817.

217 Tamtéž, farní úřad Sezemice vrchnostenskému úřadu Pardubice, 6. 5. 1818.

218 Tamtéž, Krajský úřad v Chrudimi vrchnostenskému úřadu Pardubice, 14. 7. 1823 a 8. 11. 1822. Rok 1823 je v literatuře chybně vztahován ke vzniku školy jako instituce. Srov. O. ULLRICH, *O českou školu ve Veské*, ZKPP 28, č. 3–4, 1993, s. 92–96, zde s. 92.

219 SOA Zámorsk, Sb. matrik, FÚ Borohrádek, sign. 9–5, matrika NOZ (1796–1833), fol. 20, 9. 1. 1801.

220 Česká literatura jej ale mezi učiteli ve Veské vůbec nezmiňuje! O. ULLRICH, *O českou školu*, s. 92–93.

221 [Anonym], *Die deutschen Kolonien auf der ehemaligen Staatsdomäne Pardubitz*, Mittheilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen (dále jen MVGD), 3, 1865, s. 25–27, zde

Do německé školy ve Veské docházely nejen děti ze zdejší české menšiny,²²² ale i z osady Malé Koloděje.²²³ Buchnu pak v roce 1844 nahradil Fabian Zimmer (1816–?) z Nebeské Rybné.²²⁴

Německé vyučování bylo v provizorní podobě zavedeno i v Moravanském. Prvním soukromým učitelem se stal Anton Hufnagel v roce 1825.²²⁵ Do roku 1855 se tu pak vystřídali další čtyři učitelé, o nichž chybí více informací: Baumgarten, Sprinz, Johann Zimmer a Leuchter.²²⁶ Děti z Moravanského byly posléze přiděleny k nové české škole v Kostěnicích.²²⁷ Privátního učitele si nakonec sehnali i osadníci v Roveňsku. Asi v roce 1834 sem přišel z Jadrné na Kunštátsku Dominik Kleiner, titulovaný jako „Privatlehrer in Trauerdorf“.²²⁸ Jeho působení však ukončilo předčasné úmrtí na tuberkulózu v roce 1839.²²⁹ Tak skončila po pouhých pěti letech i „soukromá německá škola“ v Roveňsku.

Německou školu se podařilo velmi brzy vybudovat v Kovansku na poděbradském panství. Její zřízení povolila vrchnost už v roce 1797 a o šest let později pak mohla být otevřena vlastní školní budova.²³⁰ Ústav se však musel potýkat už od počátku s velkými problémy. Nebylo totiž snadné najít vhodné německé učitele – tím prvním se stal dokonce Čech!²³¹ Přesto se podařilo na kovanské škole vychovávat nejméně dvě generace potomků imigrantů v německém jazyce.

Na počátku 19. století se zdálo, že německé osady ve východním Polabí v jazykově cizím prostředí úspěšně zakořenily. Podle šetření pardubické vrchnosti z roku 1801 jejich obyvatelé hovořili téměř výhradně německy.²³² Celkem v nich žilo téměř 1 000 osob. Nešlo však rozhodně o „paralelní společnost“,²³³ nýbrž svérázné komunity s vlastním jazykem a folklorem. Beranek a další německy píšící autoři považovali soustavu německých vesnic na

s. 26. Schneider sice článek nepodepsal, avšak byl autorem této studie již dříve identifikován. Viz R. NOVOTNÝ, *Příspěvek k dějinám*, s. 80–81.

222 SOKA Pardubice, Obecná škola (dále OŠ) Veská, kn. 7, Kniha cti (1831–1845), nefol., 22. 5. 1844.

223 O. ULLRICH, *O českou školu*, s. 92.

224 SOA Zámorsk, Sb. matrik, FÚ Nebeská Rybná, sign. 107–3, matřika N (1829–1883), fol. 99.

225 Tamtéž, FÚ Dašice, sign. 4363, matřika N (1819–1874), fol. 10.

226 SOKA Pardubice, Německá soukromá obecná škola Moravanský, kn. 1, Kronika německé soukromé obecné školy v Moravanském (1882–1904), pag. 2.

227 Tamtéž.

228 SOA Zámorsk, Sb. matrik, FÚ Holice, sign. 6599, matřika NOZ, N, pag. 38.

229 Tamtéž, Z, pag. 13.

230 F. J. BERANEK, *Kovansko*, s. 14.

231 Tamtéž.

232 SOA Zámorsk, VS Pardubice, kn. 355, přílohy k popisu panství, 1802 (1801); SOKA Pardubice, Oldřich Ullrich, ref. 3/1/3//2//1, sešit 1, statistický přehled německých osad na Pardubicku k roku 1801, fol. 14r.

233 O paralelních společnostech coby důsledku odmítnutí integrace se v současnosti hovoří především v souvislosti s migrací z blízkovýchodních zemí do Evropy. Srov. Harald BAUDER, *Immigration Dialectic: Imagining Community, Economy, and Nation*, Toronto 2011, s. 170–183.

Pardubicku za jazykový nebo „národnostní“ ostrov („*Pardubitzer Volksinsel*“).²³⁴ Lozoviuk se naproti tomu domníval, že josefínská kolonizace k etablování nového jazykového ostrova nevedla.²³⁵ K jeho názoru se přiklání i autor této studie. Je nutné totiž reflektovat skutečnost, že německé osady nereprezentovaly stabilní a vnitřně konsolidované uzavřené společenství.²³⁶ Neexistovala žádná společná správa vyjma jednotlivých rychtářských úřadů a osady spadaly pod různé farnosti. Nejednota panovala i v oblasti školství. Kolonie navíc vytvořily kompaktní území a byly roztrženy mezi českými městy a vesnicemi. Jedinou výjimku představovaly navzájem sousedící vesnice Veská, Staročernsko a Malolánské. Jako přesnější termín se tak nabízí jazykové enklávy. Rozdílnost vnějších i vnitřních podmínek vedla k nestejněměrnému etnokulturnímu vývoji.

Asimilační procesy a jejich projevy v německých osadách

Na rozptýlené německé osady začaly už v první polovině devatenáctého století působit asimilační tlaky. Za specifických podmínek rurálního prostředí se postupně projevoval fenomén „tavícího kotlíku“ (*Melting Pot*).²³⁷ Ten se prosazoval pomaleji v kompaktnějších komunitách jako v případě soustavy osad Veská, Staročernsko a Malolánské. Mezi základní faktory ovlivňující asimilaci patří reprodukční strategie (četnost smíšených manželství), míra styků s jazykově odlišným prostředím, možnosti vzdělání, duchovní život a schopnost předávat kulturní tradice.²³⁸ Nelze opomenout ani migraci, resp. vystěhovalectví potomků osadníků do českých měst, kde se velmi rychle asimilovali, a naopak míru českého přistěhovalectví do německých osad. S tím vším souvisely také ekonomické činitele jako možnost pracovního uplatnění v kontextu postupně se industrializující společnosti.²³⁹

Jako první podlely relativně rychlé asimilaci početně slabé německé komunity v Jesničánkách a ve Spojile. Němečtí obyvatelé Jesničánek udržovali kontakt se svými

234 F. J. BERANEK, *Geschichte der untergegangenen schlesisch-glätzschen Volksinsel*, s. 153–167; F. M. GEHRE, *Die Deutschen Sprachinseln*, s. 15–16.

235 P. LOZOVIUK, „*Jednou to padne samo.*“, s. 107.

236 Byla předložena řada definic jazykového ostrova, ale prakticky všechny se shodují na tom, že se jedná o uzavřené a ohraničené společenství jazykově (národnostně) odlišné od svého okolí. Peter Wiesinger předložil v roce 1983 následující definici: „*Unter Sprachinseln versteht man punktuell oder areal auftretende, relativ kleine geschlossene Sprach- und Siedlungsgemeinschaften in einem anderssprachigen, relativ größeren Gebiet.*“ Claus Jürgen Hutterer pak agregoval v roce 1991 tento výklad: „*Sprachinseln sind räumlich abgrenzbare und intern strukturierte Siedlungsräume einer sprachlichen Minderheit inmitten einer anderssprachigen Mehrheit.*“ Srov. C. FÖLDES, *Kontaktdeutsch*, s. 283.

237 Srov. M. M. GORDON, *Assimilation in American Life*, s. 115–131.

238 Ke sňatkové strategii v kontextu asimilace viz Madeline A. RICHARD, *Ethnic Groups and Marital Choices. Ethnic History and Marital Assimilation in Canada, 1871 and 1971*, Vancouver 1992, s. 18–21.

239 Srov. K. J. BADE, *Evropa v pohybu*, s. 63–77.

soukmenovci především z Veské a Staročernska, ale také ze vzdáleného Moravanského.²⁴⁰ Tyto vazby však ustaly ve 20. letech 19. století. Naopak rostl význam styků s českým obyvatelstvem z blízkých Pardubic a vesnic Svítkov nebo Popkovice. V letech 1801–1825 bylo uzavřeno šest smíšených sňatků a jeden český oproti šesti německým.²⁴¹ V dalším čtvrtstoletí se tam uskutečnily pouze dvě německé svatby z celkového počtu 18.²⁴² Řada potomků německých familiantů se navíc odstěhovala buď do jiných německých osad, nebo do jazykově českých Pardubic a okolních vesnic. Naopak do Jesničánek přicházelo stále více Čechů, kteří tu postavili do roku 1839 tři nové domy.²⁴³

Rodilí Němci se pak už ve druhé generaci silně počesťovali. Ti starší z nich přitom ovládali oba jazyky. Tak například Josef Hauk se sice už v roce 1817 podepsal česky jako „*familiant z Jesniczan*“, ale o devět let později znovu německy jako „*Familiant aus Jesnitschan*“.²⁴⁴ Příslušníci třetí generace už často pocházeli ze smíšených rodin, v nichž se patrně hovořilo spíše česky než německy. Za posledního aktivního mluvčího němčiny v Jesničánkách lze považovat místního rychtáře (*Ortsrichter*) Josepha Dittricha ml. (nar. 1791). Také on byl však už pochopitelně bilingvní, přičemž se podepisoval ve 40. letech česky jako „*Swiedek*“ stejně jako německy „*Zeige*“ (sic) nebo při příležitosti sňatku své dcery s Čechem ze Svítkova coby „*Fater*“ (sic).²⁴⁵ Po Dittrichově smrti v prosinci 1845 z dochovaných záznamů již nikdo němčinu nepoužíval.²⁴⁶ Drobná osada Jesničanky, poměrně izolovaná od ostatních německých sídel, se tak plně počesťila a ve druhé polovině 19. století splynula s Pardubicemi.

Příčina rychlého zániku malé německé komunity ve Spojile spočívala v její marginalitě vůči výrazné české majoritě. Spojilští Němci se zpočátku snažili tento „handicap“ vyvážit styky se svými druhy ze sousedních německých osad Veská a Staročernsko,²⁴⁷ avšak to nemohlo stačit. Komunita se totiž nebyla schopna rozrůstat, zato naopak slábla. Podařilo se jí přivést na svět pouze druhou generaci, pro kterou němčina představovala ještě mateřský jazyk.²⁴⁸ Potomci německých familiantů se však povětšinou stěhovali jinam – například do Veské. Dcery pak často uzavíraly sňatky s Čechy.²⁴⁹ Posledním spojilským

240 SOA Zámorsk, Sb. matrik, DÚ Pardubice, sign. 1518, matrika O, fol. 91; sign. 1520, matrika O (1808–1836), fol. 163–165.

241 Tamtéž, sign. 1518, matrika O, fol. 91; sign. 1520, matrika O, fol. 163–164.

242 Tamtéž, sign. 1520, matrika O, fol. 164–165; sign. 1522, matrika O (1832–1862), fol. 352–356.

243 F. K. ROSŮLEK, *Pardubicko*, III. díl, s. 419.

244 SOA Zámorsk, Sb. matrik, DÚ Pardubice, sign. 1520, matrika O, fol. 164, 165.

245 Tamtéž, sign. 1522, matrika O, fol. 352, 354.

246 Tamtéž, sign. 1530, matrika Z (1823–1869), fol. 173, 13. 12. 1845.

247 Tamtéž. SOA Zámorsk, Sb. matrik, DÚ Pardubice, sign. 1519, matrika O, fol. 62–66.

248 SOA Zámorsk, Sb. matrik, DÚ Pardubice, 1498, matrika N (1784–1824), fol. 157–166.

249 Tamtéž, sign. 1519, matrika O, fol. 65, 9. 7. 1811; SOkA Pardubice, Oldřich Ullrich, ref. 3/1/3//2//2, sešit 2, Spojil, fol. 68.

Němcem byl Johann Bauch ml., který zemřel v říjnu 1847 ve svých 68 letech.²⁵⁰ Všechny čtyři původně německé usedlosti přitom již dříve spočinuly v českých rukách.

Projevy počestřování se během první poloviny 19. století nevyhnuly ani dalším osadám. V Drahoši se tak už v roce 1820 objevil na jednom z domů nápis psaný v českém jazyce.²⁵¹ Potomci německých familiantů si velmi často vybírali za své partnery české protějšky. Jen v letech 1826–1850 tvořil podíl smíšených sňatků 72 %²⁵² V čele Drahoše navíc již kolem roku 1840 stanul český rychtář Jan Machač.²⁵³ Řada obyvatel už v té době ostatně preferovala češtinu.²⁵⁴ Stejně tendence se projevovaly i v nedalekém a mnohem větším Hrachovišti, kde ve druhé čtvrtině 19. století představovala smíšená manželství 60 % ze všech uzavřených sňatků (tab. 17).²⁵⁵ I tuto osadu navíc asi od roku 1838 zastupoval u vrchnosti český rychtář, kterým se stal Josef Vápeník titulovaný jako „rychtář ze *Streitdorfu*“.²⁵⁶ K počestřování přispíval patrně i farní úřad v Býšti, pod jehož kolaturu obě vesnice patřily.²⁵⁷ Sommer tehdy poznamenal, že němčina „je stále více vytlačována“ v někdejších imigrantských osadách na Pardubicku češtinou.²⁵⁸

Ve stejné době čelilo velmi silnému asimilačnímu tlaku také Kovansko, kde žilo ve 30. letech 19. století 245 obyvatel v 31 domech.²⁵⁹ Až do 20. let zdejší osadníci udržovali styky se svými souputníky na Pardubicku a v českém pohraničí.²⁶⁰ Už delší čas se ale tato největší kladsko-slezská kolonie potýkala se silícím českým přistěhovalectvím z okolních sídel – zejména z Nymburku a Bobnic. Reprodukční strategie u druhé a třetí generace vyznívala silně ve prospěch smíšených manželství s Čechy. Během let 1826–1850 přitom vzniklo pouze 17,9 % čistě německých manželství (tab. 18).²⁶¹ Do poloviny století tak byla značná část obyvatel Kovanska smíšeného původu, což se jistě projevilo i v jejich jazyku. To nakonec vedlo k zavedení českého vyučovacího jazyka na tamější triviální škole už v roce 1849.²⁶²

250 SOA Zámorsk, Sb. matrik, DÚ Pardubice, sign. 1530, matrika Z (1823–1869), fol. 59, 26. 10. 1847.

251 F. J. BERANEK, *Geschichte der untergegangenen schlesisch-glätzschen Volksinsel*, s. 163.

252 SOA Zámorsk, Sb. matrik, FÚ Býšť, sign. 406, matrika O (1812–1838), fol. 98–100; sign. 407, matrika O (1839–1865), fol. 81–84.

253 Tamtéž, sign. 407, matrika O, fol. 80.

254 Tamtéž, fol. 80–84.

255 Tamtéž, sign. 406, matrika O, fol. 65–71; sign. 407, matrika O, fol. 126–132.

256 Tamtéž, sign. 406, matrika O, fol. 71.

257 Tamtéž, sign. 407, matrika O, fol. 126–132. Na rozdíl od duchovních správ v Sezemicích nebo Dašicích se totiž na býštské faře začal po roce 1810 silně prosazovat český jazyk, a to nejen v matričních záznamech.

258 J. G. SOMMER, *Das Königreich Böhmen, Chrudimer Kreis*, s. 44.

259 Tamtéž, *Bidschower Kreis*, s. 71.

260 SOA Praha, Sb. matrik, FÚ Chleby, sign. M14–5/8, matrika O, fol. 144–155; 32–38.

261 Tamtéž, fol. 40; sign. M14–5/9, M14–5/20, matriky O (1829–1836, 1837–1901), fol. 7–13; 1–13.

262 F. J. BERANEK, *Kovansko*, s. 14.

Pro další osud německých enkláv na Pardubicku se stal přelomovým revoluční rok 1848 s jeho důsledky. Vlna nacionalismu se nejprve vzdmlula ve městech a poté i na venkově. V převážně českých oblastech se přestala uplatňovat dvojjazyčnost a plně se prosadila čeština. To ovlivnilo také ochotu potomků kladsko-slezských emigrantů se přizpůsobit majoritě i po stránce jazykové. Asimilační procesy ostatně už delší dobu oslabovaly etnokulturní identitu obyvatel dotčených osad. V polovině 19. století postupně zanikaly vazby mezi jednotlivými dosud německými vesnicemi.²⁶³ Zrušení poddanství usnadnilo další pronikání českého živlu, protože se familianti mohli vykoupit z dědičného nájmu.²⁶⁴

Zesílení asimilačního procesu podpořila také rozsáhlá správní reforma z roku 1849, jež nabyla účinnosti v roce následujícím. Tehdy došlo ke zrušení dosavadního patrimoniálního systému a k zavedení obecních samospráv.²⁶⁵ Podle prozatímního obecního zákona se mohly stát místní obcí (*Ortsgemeinde*) pouze tzv. katastrální obce (*Katastralgemeinde*) vymezené stabilním katastrem.²⁶⁶ Tento status měly z německých osad pouze Veská, Moravanský a Hrachoviště.²⁶⁷ Ostatní patřily do katastrů sousedních českých obcí. Ani jedna z výše uvedené trojice katastrálních obcí však neustavila plnohodnotnou obec samosprávnou.²⁶⁸ Veská se tak sloučila s obcí Koloděje, Moravanský s Kostěnicemi a Hrachoviště s Rokytnelem. Z dalších osad se Velkolánské spojilo s Dašicemi, Malolánské s obcí Zminný, Jiříčky s Platěnicemi a Staročernsko se Spojilem. Zvláštní situace nastala v „dvojosadách“ Drahoš a Roveňsko tvořících doposud společné rychty: Starý Drahoš se sloučil s Dolními Ředice, Nový Drahoš s Chvojencem, Staré Roveňsko s Dolní Rovní a Nové Roveňsko s Holicemi.

Vznik obecních samospráv probíhal postupně během jarních a letních měsíců roku 1850. Nejprve zahájily v únoru činnost podkrajské (okresní) úřady a na úrovni obcí

263 Např. SOA Zámorsk, Sb. matrik, FÚ Býšť, sign. 407, matrika O, fol. 126–137.

264 *Allerhöchstes Patent vom 7. September 1848, Aufhebung des Unterthänigkeitsbandes und Entlastung des bäuerlichen Besitzes*, PGV Nr. 112/1848, in: Sr. k. k. Majestät Ferdinand des Ersten politische Gesetze und Verordnungen für sämtliche Provinzen des Oesterreichischen Kaiserstaates, mit Ausnahme von Ungarn und Siebenbürgen, 76. Band, welcher die Verordnungen vom 1. Januar bis 2. December 1848 enthält, Wien 1851, s. 285–288.

265 *Kaiserliches Patent vom 17. März 1849* (Nr. 170/1849 Reichsgesetzblatt), Provisorisches Gemeindegesetz, § 1, 3.

266 Guberniální dekret č. 86 od 13. června 1849, *Navedení, jak se má zavést zákon obecní*, Zákoník zemský a Věstník vládní korunní země České. 1., 1849, s. 62–74, zde s. 62–63.

267 *Cisárské povinné otisky map stabilního katastru Čech, 1824/1843*, dostupné z URL: <<http://archivnimapy.cz/uzk/pohledy/archiv.html>>, [cit. 1. 6. 2018].

268 SOKA Pardubice, Okresní úřad (dále jen OkÚ) Pardubice, př. č. 34/2014, kn. 1, Výkaz samostatných místních obcí v kraji chrudimském dle § 4 obecního zákona a dle poukazu vys. gub. nařízení z 13. června 1849.

pak jakési „přípravné výbory“, jež měly působit až do prvních obecních voleb.²⁶⁹ Osady zastupoval v těchto orgánech dosavadní rychtář. Tak se to stalo např. ve Velkolánském, za které vystupoval v dašickém výboru poslední rychtář Anton Beck. Ten se do protokolů podepisoval německy s přídomkem „Auschus“ (sic) – tedy „člen výboru“.²⁷⁰ Přestože zanikly původní rychty a německé osady se sloučily s českými obcemi, jejich správní svébytnost nezmizela úplně. Byly totiž zastupovány radními nebo členy obecního výboru. Ačkoliv se úřadovalo česky, zástupci německých vsí se ještě relativně dlouho podepisovali německy. Radní z Veské Josef Tirich tak používal přídomek „Gemeinderath“ a jeho kolega Karl Kerzel „Ausschußmann“ (obr. 8).²⁷¹ Stejně tak si počínal i Franz Herzig ze Staročernska na jednání spojilského představenstva.²⁷²

V 50. letech 19. století se podařilo ještě udržet německý ráz značné části z původních kolonií. Ve farních výkazech se tak například uvádělo, že převažujícím jazykem ve Veské a Staročernsku zůstávala němčina.²⁷³ K roku 1851 žilo ve Veské asi necelých 80 % Němců, zatímco ve Staročernsku 69 %.²⁷⁴ Soustava německých osad východně od Pardubic byla také vyznačena na Czoernigově etnografické mapě z roku 1855.²⁷⁵ Sám Czoernig však upozornil na již patrné důsledky asimilačních procesů.²⁷⁶

Konkrétnější zprávu o tehdejších národnostních poměrech podal již zmíněný Ignaz Schneider: „Zatímco totiž obce Staročernsko, Veská, Malolánské a také Moravanský můžeme považovat ještě za čistě německé, počet německých ‚familiaritů‘ ve Velkolánském, Platěnsku a Roveňsku již výrazně ubyl; v Drahoši a Hrachovišti je německé obyvatelstvo již v menšině, v bývalých Německých Jesničanech [Deutsch-Jesniczan] ale už úplně zmizelo.“²⁷⁷ Schneider zároveň vystihl hlavní příčiny asimilace: smíšené sňatky a české vyučování.²⁷⁸ Ještě skeptičtěji situaci popsal Franz Klutschak, podle něhož se „z německého původu

269 Patrimoniální úřady vykonávaly činnost až do konce ledna 1850. Srov. *Prohlášení místodržícího v korunní zemi české od 29. prosince 1849*, č. 2/1850, Zákonník zemský a Věstník vládní korunní země České 2., 1850, s. 6–7; *Erlaß des Ministers der Innern vom 8. April 1850*, Z. 7050–987, [...], *die Wahl der Gemeinde-Organen betreffend*, in: *Das Gemeinde-Gesetz vom 17. März 1849 sammt allen dazu erflossenen Nachträgen und Erläuterungen, dann den Instructionen über die Verwaltung des Gemeinde-Vermögens, die Besorgung der Gemeindegeschäfte und die Vornahme der Wahlen des Gemeindevorstandes*, Wien 1861, s. 93–114.

270 SOKA Pardubice, AM Dašice, kart. 32, inv. č. 975, protokol sepsaný dne 16. 5. 1850 v katastrální obci Dašice.

271 Tamtéž, OkÚ Pardubice, kart. 81, sign. 9–16–1–3, protokol sepsaný v obci Veská dne 6. 10. 1854.

272 Tamtéž, FÚ Sezemice, kart. 7, protokol, 23. 7. 1855. Herzig se tituloval jako „Rath aus Gunstdorf“.

273 Tamtéž, kart. 5, statistické výkazy o farním obvodu Sezemice, 1851, 1852, 1853.

274 Tamtéž, kn. 8, soupis obyvatel Veské a Staročernska (Gunstdorf) k r. 1851.

275 K. von CZOERNIG, *Ethnographische Karte der oesterreichischen Monarchie*, Wien 1855.

276 TÝŽ, *Ethnographie der österreichischen Monarchie*, s. 40.

277 *Die deutschen Kolonien*, s. 26.

278 Tamtéž, s. 26–27.

těchto osad neudrželo téměř nic jiného než německé jméno“. Sám je označil za „německé oázy uvnitř české populace.“²⁷⁹

Reformy z konce 40. let 19. století přispěly také k úpravě jazykových poměrů ve školství,²⁸⁰ což nakonec vedlo k ukončení dosavadní praxe česko-německého vyučování na školách v Rokytně, Holicích a Dašicích.²⁸¹ Zároveň ustaly bohoslužby a ohlášky vedené v německém jazyce, a to údajně i z nezájmu samotných obyvatel dosud německých vesnic: „[...] od čehož později, když živel německý klesl, bylo upuštěno. I sami občané pobožnost křížové cesty, kterou po německu drželi, zrušili.“²⁸² Tyto změny měly velmi nepříznivé dopady na jazykovou identitu potomků někdejších kladsko-slezských vystěhovalců.

Schneider ve svém pojednání o poměrech v německých osadách zcela vynechal Nové Hradiště, resp. Německé Hradiště, ačkoliv odsud ještě německý jazyk úplně nevymizel, což dokládají snubní protokoly. Když se v roce 1840 chystala provdat Alžběta Peikertová s Matějem Tluchořem, byly zkoušky snoubenců psány už v českém jazyce a sama nevěsta se podepisovala česky.²⁸³ Její otec Franz Peikert však podal své prohlášení k sňatku v němčině: „*Ich Franz Peikert Vatter der minder Järingen Tochter [sic] Elisabeth gebe zu dieser Eheligenverbindung meiner Tochter die Väterliche Einwilligung. Franz Peikert, Familiand aus Neihradischt N. 12, Zeige*“ (obr. 6).²⁸⁴ Narodil se přitom už v roce 1790 a patřil tak k rané druhé generaci osadníků a očividně stále upřednostňoval němčinu.²⁸⁵ Zemřel v roce 1850 jako jeden z posledních Němců v Novém Hradišti.²⁸⁶ Přežili ho další dva pamětníci konce 18. století, a to Franz Grund (nar. 1786) a Johann Adelt (nar. 1793).²⁸⁷ Franz Peikert ml. (1817–1868) se pak stal roku 1850 radním za osadu Nové Hradiště, které se sloučilo do samosprávné obce (Staré) Hradiště.²⁸⁸ Sám se přitom podepisoval německy, přestože používal česky psané tituly „*Wibor*“ nebo „*Předstaweny*“.²⁸⁹ Ačkoliv při úřadování a patrně i v běžném styku používal češtinu, jistě znal z mládí i původní německý dialekt.

279 Franz KLUTSCHAK, *Auf der Reichenberg-Pardubitzer Bahn ins Gebirge: Ein Büchlein für Touristen*, Prag 1860, s. 24.

280 *Maßregeln zur Verbesserung des Volksschulen-Unterrichtes und hinsichtlich der Sprache für denselben*, PGV Nr. 110/1848, in: Sr. k. k. Majestät Ferdinand des Ersten politische Gesetze und Verordnungen für sämtliche Provinzen des Oesterreichischen Kaiserstaates, mit Ausnahme von Ungarn und Siebenbürgen, 76. Band, welcher die Verordnungen vom 1. Januar bis 2. December 1848 enthält, Wien 1851, s. 281–284, zde s. 281.

281 *Die deutschen Kolonien*, s. 27.

282 A. KOPECKÝ, *Sezemice*, s. 110.

283 SOKA Pardubice, FÚ Kunětice, kn. 10, snubní protokoly od r. 1839, 1. 8. 1840.

284 Tamtéž.

285 SOA Zámorsk, Sb. matrik, FÚ Kunětice, sign. 1422, matrika N (1785–1797), fol. 69, 20. 11. 1790.

286 Tamtéž, sign. 2625, matrika Z (1837–1874), pag. 210, 16. 6. 1850.

287 SOKA Pardubice, FÚ Kunětice, kn. 3, soupis duší k r. 1851.

288 Tamtéž, AO Staré Hradiště, kn. 107, zápisy obecního výboru (1851–1870), nefol.

289 SOA Zámorsk, Sb. matrik, FÚ Kunětice, sign. 4474, matrika N (1849–1895), fol. 6–33.

Po Peikertově smrti se stal v roce 1868 starostou celého Hradiště Jan (Johann) Adelt ml. (nar. 1816),²⁹⁰ který byl patrně také ještě vychováván v německém duchu. Vznikla tak zajímavá situace, že rodilý Němec se dostal do čela české obce. Němčinu však v té době ovládali jen ti nejstarší, přičemž ji už ani nepoužívali v každodenním styku.

Obyvatelé Platěnska (Jiříček), nejvýchodněji ležící německé osady, se museli potýkat se stejným problémem jako jejich druzi z Nového (Německého) Hradiště – zdejší děti docházely do ryze českých škol. Přesto se tu německý element udržel relativně dlouho. Osada zůstala víceméně ušetřena české imigraci a až do poloviny 19. století silně převládaly čistě německé sňatky.²⁹¹ To se prudce změnilo po roce 1850, kdy smíšená manželství začala náhle výrazně převažovat,²⁹² což do jisté míry ovlivnila i výstavba Severní státní dráhy vedoucí podél Platěnska. Jistou zvláštností bylo také to, že osada udržovala až do 60. let styky s nedalekým Moravanským. Za jednoho z posledních Němců lze považovat Antona Heinze, který se ještě v roce 1872 podepsal německy jako „Anton Heintz, Vatter“.²⁹³ Němčinu pak sporadicky používalo několik dalších lidí až do konce 70. let.²⁹⁴

Průběh asimilačního procesu lze důkladněji sledovat na příkladu osady Velkolánské, odkud se dochovala vzácná pamětní kniha vedená do roku 1850 rychtáři a od 60. do 90. let pak synem posledního rychtáře Antona Becka.²⁹⁵ Když nastoupil Beck do funkce v roce 1848, zapisoval do knihy zprvu německy,²⁹⁶ ale hned po zrušení rychty v roce 1850 už jen česky (obr. 7).²⁹⁷ I nadále se však podepisoval německy.²⁹⁸ Zemřel 23. srpna 1871 jako jeden z posledních „ryzích“ Němců ve Velkolánském.²⁹⁹ Jeho syn Anton Beck ml. (1833–1916) již preferoval češtinu, ač německy jistě také uměl.³⁰⁰ Ve druhé polovině 19. století používalo němčinu aktivně jen několik starších osob. Na začátku 50. let tu žilo ještě šest osob narozených v 18. století a nejstarší z nich dokonce v roce 1774 – tedy ještě

290 SOKA Pardubice, AO Staré Hradiště, kn. 107, zápisy obecního výboru (1851–1870), nefol., 10. 9. 1868.

291 Tamtéž, FÚ Moravany, kart. 1, soupisy duší pro Jiříčky (Dreidorf), 1840–1859.

292 SOA Zámorsk, Sb. matrik, FÚ Kunětice, sign. 511, 4462, matriky O (1785–1867, 1857–1898), fol. 81–84, 65–66.

293 Tamtéž, sign. 4462, matrika O, fol. 66.

294 SOKA Pardubice, FÚ Moravany, kn. 6, snubní protokoly (1874–1881), 27. 1. 1877.

295 Tamtéž, AO Velkolánské, ref. 1//1, Pamětní kniha obce Velkolánské.

296 Tamtéž, pag. 51, 37–38, 178.

297 Tamtéž, pag. 180.

298 SOKA Pardubice, AM Dašice, kart. 32, inv. č. 975, protokol sepsaný dne 16. 5. 1850 v katastrální obci Dašice; Tamtéž, kn. 132, radní protokol (1826–1850) a zápisy schůzí obecního výboru a zastupitelstva (1850–1923), zápis ze schůze 16. 3. 1851, fol. 129.

299 SOKA Pardubice, Sběrka druhopisů matrik okresu Pardubice (dále jen Sb. druhopisů matrik), FÚ Dašice, kn. 383, matrika NOZ, Z, 23. 8. 1871.

300 Tamtéž, AO Velkolánské, ref. 1//1, Pamětní kniha obce Velkolánské, pag. 37.

před příchodem prvních osadníků na Pardubicko!³⁰¹ Počeštění Velkolánského umožnil nárůst smíšených sňatků, tvořících v období 1824–1849 více než 70% podíl.³⁰²

Administrativně rozdělení Drahoš už byl v důsledku dlouhotrvajícího asimilačního procesu začátkem 60. let 19. století jazykově českou vesnicí. Patrně poslední aktivní mluvčí němčiny Anton Ludwig zemřel v roce 1864 ve věku 70 let.³⁰³ Německý ráz si až do počátku 60. let v malé míře uchovalo ještě Hrachoviště, které čelilo intenzivním asimilačním tlakům stejně jako Drahoš. Hrachoviště mělo postavení katastrální obce v rámci rokytenské místní obce, což mu umožnilo si samo spravovat některé vlastní záležitosti. Dvě nejstarší dochované účetní knihy založené v letech 1860–1861 obsahují na prvních stranách ještě německé zápisy.³⁰⁴ Místní představenstvo disponovalo vlastním razítkem s ryze německým textem – „*Katastralgemeinde Streitdorf, Bezirk Pardubic*“ (obr. 9), jež se užívalo dokonce ještě v 90. letech,³⁰⁵ kdy už se v Hrachovišti německy dávno nemluvalo! Naopak stále převážně německá Veská měla razítko dvojjazyčné. Místním představeným v Hrachovišti byl do poloviny 60. let Franz Bernkraut, který ještě užíval německou formu svého jména.³⁰⁶ Německy se v té době podepisoval i jeho syn Anton (Antonín) Bernkraut, jež pak sloužil jako dlouholetý místní starosta od 80. let 19. století.³⁰⁷ Zemřel v roce 1912, a byl tak asi posledním zdejším znalcem kladského dialektu.³⁰⁸

Po rozštěpení Roveňska na dvě části lze kvůli stavu pramenné základny sledovat asimilační proces důkladněji pouze u Nového Roveňska, které bylo sloučeno s Holicemi. Německy mluvící menšina se tu udržela až do 80. let 19. století. Jednalo se však o starší obyvatele, jejichž děti německy patrně už vůbec neuměly. Němčinu tak preferovali např. Johann (Jan) Asmann,³⁰⁹ Franz Luchs,³¹⁰ Anton Beck a Franz Weniger, kterým

301 Tamtéž, AM Dašice, kn. 152, Seznam všech údů obecních městečka Dašice, 1851–1854, pag. 100–107.

302 Tamtéž, Sb. druhopisů matrik, FÚ Dašice, kn. 330, 333, 336, 339, 342, 345, 348, 350, 351, 353, 356, 358–365 [chybí ročníky 1827–1831, 1843 a 1848], matriční záznamy o sňatcích v letech 1824–1849, Teichdorf.

303 SOA Zámorsk, Sb. matrik, FÚ Býšť, sign. 412, matrika Z (1839–1869), fol. 83, 8. 6. 1864.

304 SOA Pardubice, AO Hrachoviště, kn. 24, Pomocná hlavní kniha daní (*Gemeinde-Register*), 1860–1901; Tamtéž, kn. 29, účetní kniha ústavu chudých, 1861–1883/1885.

305 Tamtéž, kart. 1, domovské listy, 5. 11. 1865–30. 11. 1890.

306 Tamtéž, domovský list, 5. 11. 1865. Ve sňubních protokolech se podepisoval jako „Zeuge“. Tamtéž, FÚ Býšť, kn. 12, sňubní protokoly (1857–1865), 9. 1. 1864, 14. 1. 1865.

307 SOA Zámorsk, Sb. matrik, FÚ Býšť, sign. 4388, matrika O (1861–1894), fol. 172; SOA Pardubice, AO Hrachoviště, kart. 1, domovské listy; Tamtéž, kn. 24, Pomocná hlavní kniha (*Gemeinde-Register*), 1860–1901.

308 SOA Pardubice, Sb. druhopisů matrik, FÚ Býšť, kn. 215, matrika Z, 3. 7. 1912.

309 Tamtéž, AM Holice, kn. 277, obecní matrika města Holice, 1870, Nové Roveňsko. Ten se v roce 1851 při své svatbě podepsal jako „*Breitigam*“ (sic). Tamtéž, FÚ Holice, kn. 15, sňubní protokoly (1846–1852), 22. 8. 1851.

310 Tamtéž, kart. 45, protokol ze dne 3. 11. 1873. Tamtéž, kn. 277, obecní matrika města Holice, 1870, Nové Roveňsko.

bylo v roce 1880 mezi 58 až 63 lety.³¹¹ Podobná situace panovala ve Staročernsku, kde příslušníci starší generace mluvili starým německým nářečím, ale místní výbor jednal už v roce 1875 výhradně česky, přestože se mnozí ještě podepisovali německy.³¹² Posledním aktivním mluvčím němčiny byl František (Franz) Herzig, který zemřel až v roce 1930.³¹³

Do osmdesátých let se plně počestilo také vzdálené Kovansko, kde asimilační procesy probíhaly po dlouhou dobu. Situaci nemohlo zvrátit ani otevření nové školy v roce 1862, kde se děti učily tři hodiny týdně německy, aby „*si uvědomily, že jejich předci byli Němci*“.³¹⁴ Tento stav navíc trval jen do roku 1869. Do matrik se podepisoval německy už jen Johann Exner, avšak pouze do 70. let.³¹⁵ Dva poslední mluvčí kladského nářečí skonali před první světovou válkou.³¹⁶

Průběh asimilačních procesů nelze exaktně kvantifikovat bez údajů o národnostním složení obyvatelstva. První sčítání lidu, při němž se zjišťoval také obcovací jazyk, proběhlo až v roce 1880. Jeho výsledky ukázaly, že se silná německá komunita udržela už jen ve Veské, kde se k německému jazyku přihlásila necelá polovina osob (tab. 15).³¹⁷ Němčinu pak preferovalo ještě 11,5 % obyvatel Moravanského. Zbytky německé menšiny se uchovaly ještě ve Staročernsku (8 lidí z 87 obyvatel) a v Roveňsku (11 osob). K němčině se již nepřihlásil nikdo v Malolánském, kde však podle dašického faráře Nechvíleho mělo žít ještě asi deset Němců.³¹⁸ Děti z Malolánského přitom stále docházely do německé školy ve Veské. Zdejší výsledek censu mohl nicméně poukázat na to, že němčina tu přestala plnit roli hlavního dorozumívacího prostředku. Podle dalšího sčítání v roce 1890 zůstala němčina jako obcovací jazyk zachována již pouze ve dvou osadách, a to ve Veské a Moravanském (tab. 15).

„Národnostní boj“ na Pardubicku

Dlouhodobá konzervace původního etnokulturního rázu Veské by nebyla možná bez působení tamější německé školy. Existence ústavu však ani v tomto případě nezabránila

311 SOA Zámorsk, Sb. matrik, FÚ Holice, sign. 6599, O, pag. 33. SOkA Pardubice, AM Holice, kn. 277, obecní matrika města Holice, 1870, Nové Roveňsko.

312 SOkA Pardubice, AO Staročernsko, kart. 2, obecní protokol, 19. 12. 1875.

313 Tamtéž, Okresní soud (dále jen OS) Pardubice, kn. 419, rejstřík k dědickým spisům (1930–1931); Tamtéž, AO Staročernsko, kart. 2, obecní protokol, 19. 12. 1875.

314 F. J. BERANEK, *Kovansko*, s. 14.

315 SOA Praha, Sb. matrik, FÚ Chleby, sign. M14–5/20, matrika O, fol. 30, 1873.

316 F. J. BERANEK, *Geschichte der untergegangenen schlesisch-glätzschen Volksinsel*, s. 165.

317 *Das Deutsch-böhmische Sprachgebiet nach der letzten Volkszählung*, im Selbstverlage des Deutschen Schulvereines, Wien 1894, s. 33–34.

318 J. NECHVÍLE, *Dašice a přifařené obce*, s. 84.

asimilačním trendům, což lze ilustrovat na proměnách sňatkové strategie a českém přistěhovalectví. Už v letech 1826–1850 tvořila německá manželství pouhou polovinu ze všech uzavřených sňatků, zato v letech 1850–1875 se jejich podíl dále snížil až na 13,6 % (tab. 16).³¹⁹ Přes tyto změny ještě koncem 60. let 19. století velká část obyvatel mluvila německy.³²⁰

Následky asimilace se ovšem odrazily v požadavku na zavedení dvojjazyčné výuky na vesecké škole, který se objevil poprvé v roce 1861.³²¹ Jeho iniciátoři poukazovali na to, že školu navštěvovaly nejen německé, ale i české děti. Česko-německé vyučování uvedl do praxe učitel Josef Schindler, jenž nastoupil v roce 1862.³²² Před takovým zásahem přitom důrazně varoval velký podporovatel německé školy Ignaz Schneider.³²³ Veskou tak mohl velmi snadno postihnout osud Kovanska, které se po zrušení německé školy rychle počestilo.

Mezi německy mluvícími obyvateli Veské se však zvedl proti zavedení dvojjazyčné výuky na „jejich“ škole odpor. V této malé vesnici nedaleko Pardubic tak propukly nacionalistické vášně odpovídající konceptu tzv. „národnostního boje“ (*Volkstumskampf*).³²⁴ Do čela obhájců německé školy se postavil člen veseckého představenstva Franz Schneider (1819–1891), starší bratr Ignaze Schneidera.³²⁵ Proti žádosti o obnovení výhradně německého vyučování z roku 1868, pod kterou se podepsali dokonce i zástupci českých rodičů, se ostře ohradil Jakub Jindra ze školdozorního úřadu se sídlem v Holicích.³²⁶ Podle jeho názoru dvojjazyčnou výukou „*Ize obojím národnostem vyhovět a třenicím předejít*“.³²⁷ Rozlítla ho zvláště Schneiderova výzva k bojkotu českého katechety. Jindra proto požádal faráře o předvolání starosty Koloděj a ostatních „*českých otců*“, aby své podpisy odvolali.³²⁸ Schneider na to reagoval svou vlastní stížností farnímu úřadu, jež byla ale odmítnuta.³²⁹

319 SOA Zámorsk, Sb. matrik, FÚ Sezemice, sign. 1557, matrika O, fol. 110–126; sign. 7934, matrika O (1852–1930), fol. 460–487.

320 SOKA Pardubice, FÚ Sezemice, kn. 74, snubní protokoly (1863–1869), nefol., 29. 4. 1869.

321 Tamtéž, FÚ Sezemice, kart. 6, Okresní úřad Pardubice farnímu úřadu Sezemice, 13. 10. 1861.

322 Tamtéž, kart. 7, Josef Schindler farnímu úřadu Sezemice, 15. 8. 1862; O. ULLRICH, *O českou školu*, s. 93.

323 *Die deutschen Kolonien*, s. 27.

324 K pojetí „národnostního boje“ srov. Jitka BALCAROVÁ, „*Jeden za všechny, všichni za jednoho!*“ *Bund der Deutschen a jeho předchůdci v procesu utváření „sudetoněmecké identity*“, Praha 2013, s. 66.

325 V pozdějších letech žil Franz Schneider v Dašicích a povoláním byl finanční strážník. Zemřel dne 25. 5. 1891. SOA Zámorsk, FÚ Dašice, sign. 6561, matrika Z (1877–1917), pag. 108, 25. 5. 1891.

326 SOKA Pardubice, FÚ Sezemice, kart. 7, Pardubický úřad školdozorní Holice farnímu úřadu Sezemice, pod. Jakub Jindra, 9. 11. 1868.

327 Tamtéž.

328 Tamtéž, Pardubický úřad školdozorní Holice farnímu úřadu Sezemice, pod. Jakub Jindra, 13. 11. 1868.

329 Tamtéž, Franz Schneider za vesecké představenstvo farnímu úřadu Sezemice, 11. 11. 1868.

Jazykové poměry ve školství upravoval tzv. Hasnerův zákon z května 1869.³³⁰ Výnos zemské školní rady z června 1871 pak explicitně vyloučil existenci „*utrakvistických*“ škol, kam byly přikázány děti české i německé.³³¹ Pokračování česko-německé výuky na vesecké obecné škole se tak ukázalo být neudržitelné. Toho posléze využily obě strany sporu. Po nástupu nového učitele Jakoba Weicheta (1805–1898)³³² se na něj obrátili v říjnu 1871 rodiče s prosbou o opětovné zavedení německého vyučovacího jazyka.³³³ Žádost byla postoupena až na zemskou školní radu, která ji svým výnosem z 27. února 1872 schválila a prohlásila školu za německou.³³⁴ Tehdy se ustavila školní rada ve Veské, jejíž část byla zvolena zastupitelstvy Koloděj, Staročernska a Zminného.³³⁵ Za Veskou v ní zasedl Schneider coby školní dozorce.

V roce 1875 požádali zástupci téměř již počestěného Staročernska o přeškolení do Černé za Bory.³³⁶ Jejich záměr však zůstal nevyslyšen. Téhož roku pak rodiče některých žáků vznesli návrh na změnu vyučovacího jazyka na český. Zemská školní rada ale požadavek v lednu 1876 odmítla jako nedůvodný s odkazem na to, že před několika lety usilovali rodiče naopak o německý charakter školy.³³⁷ Tato protichůdná přání jasně vystihovala silící národnostní rozpory mezi obyvateli Veské a okolních obcí.

Podle Prochazkové zůstala Veská jedinou vesnicí (sic) na Pardubicku, ve které se ještě „*mluvalo německy*“.³³⁸ K dalšímu jejímu osudu byla navíc skeptická: „*Počestění této poslední německé osady v pardubickém okrese je jen otázka času...*“³³⁹ Sčítání lidu v roce 1880 toto tvrzení jen potvrdilo. V absolutních číslech žilo 21 podle obcovací řeči deklarovaných Němců ještě v osadě Moravanský. Schlesinger ale upozornil na to, že se to některým místním zdálo podezřele málo a podle jejich vlastního zjištění tam žilo „*36 německých, 10 českých a 2 utrakvistických rodin*“,³⁴⁰ což znamenalo většinu pro německý živel. Gehre

330 *Gesetz vom 14. Mai 1869* (Nr. 62/1869), *durch welches die Grundsätze des Unterrichtswesens bezüglich der Volksschulen festgestellt werden*, Reichsgesetzblatt, s. 277an.

331 *Vynesení zemské školní rady ze dne 6. června 1871*, č. 6401, v *příčině přikazování ke školám a odlučování od nich*, in: *Zákony a nařízení u věcech obecného školství, na ten čas platné v království Českém*, Praha 1873, s. 1–2.

332 SOKA Pardubice, OŠ Veská, kn. 1, Pamětní kniha školy ve Veské založená r. 1855 (1855–1896), fol. 8.

333 Tamtéž, fol. 9.

334 O. ULLRICH, *O českou školu*, s. 93; F. K. ROSŮLEK, *Pardubicko*, II. díl, s. 220.

335 SOKA Pardubice, AO Velké Koloděje, kn. 1, protokoly obecního výboru, nefol., 11. 3. 1873.

336 Tamtéž, OŠ Veská, kn. 1, Pamětní kniha školy ve Veské založená r. 1855, fol. 15.

337 Tamtéž, fol. 16.

338 Anastasia PROCHAZKA, *Das deutsche Sprachgebiet in Böhmen*, MVGDB 14, 1876, s. 221–224, 267–283, zde s. 281–282.

339 Tamtéž.

340 Ludwig SCHLESINGER, *Die Nationalitäts-Verhältnisse Böhmens*, in: Richard Lehmann – Alfred Kirchhoff (Hgg.), *Forschungen zur deutschen Landes- und Volkskunde*, 2. Band, Stuttgart 1886, s. 1–27, zde s. 24–25.

neváhal označit oficiální sčítání lidu bezmála za zmanipulované: „*das Zählungsergebnis für Sehdorf ist aber ganz entschieden falsch*“.³⁴¹ Nelze ovšem vyloučit možnost, že podíl aktivních mluvčích němčiny se zmenšil v důsledku absence německé školy.³⁴² Ostatně němčinu reálně používali spíše starší lidé³⁴³ a místní výbor v Moravanském už v polovině 80. let jednal v češtině.³⁴⁴

Aby se podařilo asimilační proces zvrátit, obrátili se zástupci Moravanského už v roce 1881 na nedávno založený Německý školský spolek neboli *Schulverein* (*Deutscher Schulverein*),³⁴⁵ jehož poslání spočívalo v revitalizaci německého školství v jazykově smíšených oblastech.³⁴⁶ O rok později se za jeho přispění podařilo zřídit v Moravanském německou školu.³⁴⁷ Jednalo se o soukromý ústav přímo řízený *Schulvereinem*, jehož plný název zněl *Privatschule des Deutschen Schulvereines in Sehdorf*. V této souvislosti byla v Moravanském založena místní pobočka (*Ortsgruppe*) této organizace. Počet jejích členů dosáhl do poloviny 80. let čtyřiceti.³⁴⁸ V roce 1885 došlo k otevření nové školní budovy. Školu tehdy navštěvovalo zhruba 40 dětí, což podle Gehreho přispělo k zachování německého rázu Moravanského.³⁴⁹ Do školy docházeli i žáci z Dašic, Kostěnic nebo Platěnska. Soukromou školu podporovali také obyvatelé Veské.³⁵⁰ V pořadí druhá německá škola u Pardubic si brzy našla nepřátele v čele s dašickým farářem Josefem Nechvílem.³⁵¹

Mezitím pokračovaly spory o vyučovací jazyk na vesecké škole. Sezemický farář si v roce 1879 vynutil, aby věrouku mohl učit v českém jazyce.³⁵² S příchodem nového učitele Theodora Anderleho v roce 1881 se začal i ve Veské angažovat *Schulverein*,³⁵³ jehož nástup zavalil patrně příčinu k demonstrativnímu pochodu pardubických studentů v září 1882.³⁵⁴ O rok později asi 20 českých učitelů svého kolegu Anderleho slovně napadalo.

341 F. M. GEHRE, *Die Deutschen Sprachinseln*, s. 15.

342 SOKA Pardubice, FÚ Dašice, kart. 1, Význam sobotálesu při škole koštěnické na rok 1860, 26. 10. 1859.

343 Tamtéž, Sb. druhopisů matrik, FÚ Dašice, kn. 383-391, matriky N a O, roč. 1871-1879.

344 Tamtéž, AO Moravanský, kn. 1, zápisy z jednání obecního výboru (1885-1941), fol. 1-4.

345 Tamtéž, Německá soukromá obecná škola Moravanský, kn. 1, Kronika, pag. 1-2.

346 Jednalo se o jeden z německých „obraných spolků“. J. BALCAROVÁ, „*Jeden za všechny...*“, s. 94-95.

347 SOKA Pardubice, Německá soukromá obecná škola Moravanský, kn. 1, Kronika, pag. 2.

348 Tamtéž, pag. 18.

349 F. M. GEHRE, *Die deutschen Sprachinseln*, s. 16.

350 SOKA Pardubice, Německá soukromá obecná škola Moravanský, kn. 1, Kronika, pag. 19.

351 O. ULLRICH, *Škola v Moravanském*, ZKPP 32, č. 5-6, 1997, s. 144-147, zde s. 145.

352 SOKA Pardubice, FÚ Sezemice, kart. 8, Okresní hejtmanský Pardubice farnímu úřadu Sezemice, 22. 8. 1879.

353 Tamtéž, OŠ Veská, kn. 1, Pamětní kniha školy ve Veské založená r. 1855, fol. 44an. Ve svém druhém zápisu do školní kroniky připomněl Anderle optimistická slova svého předchůdce Franze Janischty: „*Und ich sage Euch, die bleibt doch deutsch*“. Tamtéž, fol. 42.

354 O. ULLRICH, *O českou školu*, s. 94.

Sezemický kaplan Antonín Kopecký – sám velký odpůrce vesecké školy – k národnostním rozmlškám napsal: „Dokud několika výstředními hlavami na říšské radě a sněmu českém nebyly vyvolány třenice národnostní, byla Veska milým a přívětivým místem výletníkům, nanejvět Sezemickým a s obyvatel [sic] i původu německého žilo se v nejupřímnější shodě, kterýžto však poměr následkem výše řečených výstředníků za posledních let poněkud se změnil a napnul...“³⁵⁵

Německou školu ve Vesce značně ohrozilo tentokrát již úspěšné odškolení Staročernska v roce 1883, což přimělo českého předsedu školní rady Jeřábka k opakované snaze o změnu vyučovacího jazyka s cílem zachovat existenci zdejšího ústavu.³⁵⁶ Tomu nakonec zabránila až intervence *Schulvereinu*, takže v roce 1884 hlasovalo pro zachování němčiny 34 rodičů proti 30.³⁵⁷ Po své úspěšné misi odešel učitel Anderle na školu v Moravanském, proti níž vyšel v periodiku *Pernštýn* „nenávislný článek“.³⁵⁸ Kritizováni byli zvláště čeští rodiče, jež posílali své potomky do německé školy. Těmto dětem se říkalo posměšně „šulfrňáci“.³⁵⁹ Učitel přitom poukazoval na to, že zdejší škola měla pouze sloužit k „zachování zdejšího německého pokolení“.³⁶⁰

Aktivity *Schulvereinu* se promítly do „příznivého“ výsledku sčítání lidu v roce 1890.³⁶¹ Podíl německy mluvícího obyvatelstva vzrostl na 67 % ve Vesce, resp. 59 % v Moravanském. Problém ale nastal v úbytku počtu žáků na obou tamějších školách.³⁶² Ve Vesce se navíc neustále zvyšoval podíl českých školáků.³⁶³ Když v roce 1897 hrozilo uzavření školy v Moravanském, musel být založen spolek pro její podporu.³⁶⁴ V prosinci téhož roku pak došlo k přepadení školy skupinou údajně 120 Čechů.³⁶⁵

Přes urputné snahy o zachování německých škol se nepodařilo zastavit pokračující asimilaci. Při sčítání lidu v roce 1900 se přihlásila k němčině už jen pětina obyvatel Vesky a 18 % osob z Moravanského.³⁶⁶ Téměř všichni žáci německé školy v Moravanském přitom

355 A. KOPECKÝ, *Sezemice*, s. 110.

356 O. ULLRICH, *O českou školu*, s. 94.

357 Tamtéž.

358 F. M. GEHRE, *Die deutschen Sprachinseln*, s. 16.

359 O. ULLRICH, *Škola v Moravanském*, s. 146.

360 SOKA Pardubice, *Německá soukromá obecná škola Moravanský*, kn. 1, *Kronika*, pag. 19.

361 *Das Deutsch-böhmische Sprachgebiet*, s. 33–34.

362 R. NOVOTNÝ, *Příspěvek k dějinám*, s. 138. Počet dětí na vesecké škole se pohyboval kolem 30.

363 SOKA Pardubice, *OŠ Veská*, kn. 2, *Školní kronika* vedená od r. 1896 (1896–1926), pag. 1–8.

364 Tamtéž, *AO Moravanský*, kart. 1, *Satzungen des Deutschen Schulerhaltungsvereines in Sehndorf*, 29. 6. 1897.

365 Tamtéž, *Německá soukromá obecná škola Moravanský*, kn. 1, *Kronika*, pag. 115–116.

366 *Gemeindelexikon der im Reichsrat vertretenen Königreiche und Länder*, Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1900, Bd. 9, Böhmen, Wien 1904, s. 558–562.

měli s němčinou velké potíže!³⁶⁷ V roce 1904 pak vydržovaný soukromý ústav zanikl pro nedostatek dětí, jejichž počet na konci školního roku činil pouhých šest.³⁶⁸

Mračna se tou dobou stahovala i nad německou školou ve Veské, na níž působil od roku 1897 český učitel Karel Brožek.³⁶⁹ V roce 1902 znovu požádali někteří rodiče o zavedení českého vyučovacího jazyka, avšak pro nedostatečnou účast na jednání před okresním hejtmanem se nepodařilo dosáhnout žádného výsledku.³⁷⁰ V lednu dalšího roku se vyslovila pro české vyučování těsná většina 17 ku 15 hlasům.³⁷¹ Mezitím ve školním roce 1903/1904 převýšil počet českých dětí německé.³⁷² Školské úřady začaly pod tlakem rodičů konat až v roce 1906, kdy se uskutečnilo další šetření s jednomyslnou podporou změny vyučovacího jazyka. Od 10. prosince téhož roku se pak začalo vyučovat ve Veské v českém jazyce.³⁷³

V roce 1910 se při sčítání lidu přihlásil k němčině ve Veské pouze jediný člověk, což platilo i pro Moravanský.³⁷⁴ Počestění obou „posledních ostrůvků němectví“ na Pardubicku tak bylo dokonáno. Bez vzednutí národnostních šarvátek a podpory *Schulvereinu* by ovšem plná asimilace nastala už o několik desetiletí dříve.

Odkaz kladsko-slezské imigrace do východního Polabí

Potomci kladsko-slezských imigrantů, kteří přišli na tehdejší pardubické a poděbradské panství v 80. letech 18. století, si svou etnokulturní identitu udrželi více než století. Asimilační proces v závislosti na místních podmínkách postupoval větší či menší rychlostí. Ani poslední dvě německé kolonie přes podporu *Schulvereinu* nedokázaly svůj jazykový svéráz zachovat déle než do začátku 20. století, tedy zhruba po dobu čtyř až pěti generací. Jen díky značným subvencím ze strany nacionálních spolků si z malých jazykových enkláv svou původní identitu udržela až do roku 1945 izolovaná osada Karlov (*Libinsdorf*) v nepřilíživé části Vysočiny.³⁷⁵ Dlouhou životnost měly i německé komunity v USA nebo česká osada Vojvodovo v Bulharsku.³⁷⁶

367 SOKA Pardubice, FÚ Dašice, kart. 5, konzistoř Hradec Králové c. k. Okr. školní radě Pardubice, 2. 8. 1900.

368 Tamtéž, Německá soukromá obecná škola Moravanský, kn. 1, Kronika, pag. 138.

369 Tamtéž, pag. 2.

370 Tamtéž, pag. 64.

371 Tamtéž.

372 Tamtéž, pag. 35–40.

373 Tamtéž, pag. 64.

374 *Seznam míst v království Českém*, Praha 1913, s. 414, 409.

375 P. LOZOVIUK, „*Jedno to padne samo.*“, s. 105–124.

376 Srov. K. J. BADE, *Evropa v pohybu*, s. 73; L. BUDILOVÁ, *Vojvodovo*, s. 31–50.

„Pruští emigranti“ i tak zanechali ve východních a středovýchodních Čechách své trvalé stopy, přestože jejich potomci během doby splynuli s českým prostředím a stali se z nich Češi. Zcela jiný osud postihl potomstvo těch kladských a slezských přistěhovalců, jež se trvale usadili v jazykově totožném prostředí Broumovska, Kunštátska a Králicka. Své domovy totiž museli většinou opustit po druhé světové válce.

V prvních dekádách 20. století stále žili na Pardubicku pamětníci, jejichž rodiče ještě mluvili německy. Regionální historik František Karel Rosůlek (1859–1940) toho využil a začátkem minulého století sesbíral vzpomínky mimo jiné Františka (Franze) Pelze z Roveňska a Antonína Bernkrauta z Hrachoviště.³⁷⁷ O vědecký terénní výzkum v německých osadách se pak ve druhé polovině 30. let pokoušel Franz Josef Beranek působící v letech 1936–1938 jako učitel němčiny na pardubické obchodní škole (pozdější obchodní akademii).³⁷⁸

Beranek měl možnost vést rozhovory s Josefem Spitzerem (1858–1946) z Veské, jenž byl zdejším posledním žijícím znalcem kladského dialektu.³⁷⁹ Tou dobou žil ještě druhý pamětník – Václav (Wenzel) Ender z Moravanského, který však zemřel v roce 1938.³⁸⁰ Tehdy osmdesátiletý Spitzer, který se s hrdostí označoval za „starého Němce“, sice uměl z dětství německy, ale se svým okolím mluvil už jen česky.³⁸¹ Spitzer seznámil Beranek se starými zvyklostmi, folklorem a lidovou slovesností někdejších „pardubických Němců“.³⁸² Beranek o něm psal jako o „živém pomníku kladského lidu ve východních Čechách“.³⁸³ Když pak na podzim 1938 „musel opustit“ Pardubicko, se Spitzerem si stále dopisoval.³⁸⁴

Ačkoliv se Spitzer v roce 1921 hlásil při sčítání lidu k české národnosti,³⁸⁵ požádal krátce po nacistické okupaci Čech a Moravy o německou státní příslušnost,³⁸⁶ kterou pak skutečně získal.³⁸⁷ Po válce to však pro něj mělo neblahé důsledky. Hned v květnu 1945 byl totiž zatčen a musel se zpovídat před právní komisí Okresního národního výboru v Pardubicích (obr. 10).³⁸⁸ Roli v jeho brzkém propuštění sehrál jeho vysoký

377 F. K. ROSŮLEK, *Pardubicko*, III. díl, s. 141, 209.

378 SOKA Pardubice, AM Pardubice, kart. 614, matrika domovských příslušníků, František Beránek, 1936–1938. Tamtéž, Obchodní akademie Pardubice, př. č. 149/1993, kn. 16, třídní katalogy 1937–1938.

379 F. J. BERANEK, *Geschichte der untergegangenen schlesisch-glätzschen Volksinsel*, s. 165.

380 Tamtéž.

381 Tamtéž.

382 TÝŽ, *Volkskundliches aus der Pardubitzer Deutscheninsel*, s. 240–250.

383 Tamtéž, s. 240.

384 TÝŽ, *Geschichte der untergegangenen schlesisch-glätzschen Volksinsel*, s. 154, 166.

385 SOKA Pardubice, OkÚ Pardubice, Sčítání lidu 1921, kart. 59, Veská, č. p. 14.

386 Tamtéž, AO Veská, kn. 3, Kniha domovských listů, 23. 7. 1939.

387 SOA Zámorsk, Oberlandrát Pardubice, kart. 7, inv. č. 80, seznam německých zemědělců, nedat.

388 SOKA Pardubice, Okresní národní výbor (dále jen ONV) Pardubice 1945–1949, kart. 347, sign. 372/45 (Josef Spitzer), hlášení četnické stanice v Sezemicích, 13. 6. 1945; Spitzerova výpověď, 13. 6. 1945; usnesení právní komise ONV Pardubice, 14. 6. 1945, 9. 1. 1946.

věk a skutečnost, že jeho rodina se k německé národnosti nehlásila – jeho první i druhá manželka byly ostatně Češky.³⁸⁹ Možné konfiskaci své usedlosti se vyhnul tím, že už ve 30. letech převedl dům na svého syna Ladislava.³⁹⁰ „Starý Němec“ Josef Spitzer zemřel dne 8. dubna 1946 ve věku nedožitých 88 let.³⁹¹

Německý jazyk sice z Pardubicka naprosto vymizel, ale zůstala tu kladská a slezská rodová jména. Velká část těchto příjmení se často vyskytuje v počestěné podobě – např. Kercl (Kerzel), Hercík (Herzig) nebo Šrom (Schramme). Ještě v 50. a 60. letech minulého století žilo ve Veské a Staročernsku několik osob, které ve svém dětství docházely do německé školy. To byl případ Karla Kercla (nar. 1885) a Františka Herziga (nar. 1879).³⁹² V bývalých německých vesnicích stále přežívalo několik původních rodů, ale jejich počet se postupně snižoval. V současnosti se setkáme se jmény starých familiantů jen v několika osadách, jako například rod Šromů v Hrachovišti.³⁹³ Jiná rodová jména jako Švajdler (*Schweidler*), Šlíma, Mohaupt, Bernkraut, Ullrich, Pelz, Veniger a řada dalších jsou rozptýlena po celém Pardubicku.³⁹⁴ V oblasti Nymburska a Poděbradska se pak setkáme s příjmením Grospič vycházejícím z formy *Großpitsch*,³⁹⁵ jehož nositelé přišli do Kovanska před více než 230 lety.

Německou minulost skupiny osad v okolí Pardubic dnes už prakticky nic nepřipomíná. Na první pohled se tyto bývalé raabizační kolonie neliší od jiných českých vesnic. Žádné německojazyčné epigrafické památky ve veřejném prostoru se téměř s jistotou vůbec nedochovaly. Dodnes se však mezi lidmi na Holicku používá zkomolené místní jméno *Trandorf* (z původního *Trauerdorf*) pro Roveňsko, které tak můžeme považovat za jeden z mála reliktnů kladsko-slezského osídlení ve východním Polabí.

389 Tamtéž, Sb. druhopisů matrik, FÚ Dříteč, kn. 686, matrika O, 22. 1. 1889; SOA Zámorsk, Sb. matrik, FÚ Sezemice, sign. 7934, matrika O, fol. 517, 8. 10. 1921.

390 SOKA Pardubice, Okresní soud Pardubice, sign. D II 470/46, kvitanice ke splátce ceny postupní, 1. 7. 1937.

391 Tamtéž, Zapsání úmrtní, 2. 8. 1946. V matričním zápisu se objevila poznámka o Spitzerově německé národnosti. Tamtéž, Sb. druhopisů matrik, FÚ Sezemice, kn. 5561, matrika NOZ, Z, 8. 4. 1946.

392 Tamtéž, Místní národní výbor (dále jen MNV) Staročernsko, kart. D1, voličské seznamy k roku 1954; Tamtéž, MNV Veská, kart. 1, seznam voličů k 13. 6. 1964; Tamtéž, OŠ Veská, kn. 4, třídní katalog 1894, nefol.

393 *Katastr nemovitostí ČR*, Hrachoviště, obec Býšť, č. p. 6, stav k 1. 6. 2018, dostupný z URL: <<http://nahlizenedokn.cuzk.cz/>>, [cit. 1. 6. 2018].

394 *Přehled příjmení a lokalit*, dostupný z URL: <<http://www.mvcr.cz/clanek/cetnost-jmen-a-prijmeni-722752.aspx?q=Y2hudW09MQ%3D%3D>>, [cit. 1. 6. 2018].

395 Tamtéž.

Závěr

Migrace obyvatel Kladska a Slezska do Polabské nížiny patří mezi méně známá témata dějin českých zemí na přelomu raného novověku a moderní doby. Autor si stanovil nesnadný úkol provést analýzu příčin, průběhu a důsledků tohoto transferu, přičemž na něj nepohlížel pouze prizmatem dějin migrací. Studie se proto zaměřila nejen na samotný akt migrace, ale i na následné procesy integrační a asimilační.

Když výsledek sedmileté války potvrdil pruský zábor Kladska a převážné části Slezska, řada zdejších katolíků se ve své loajalitě rozhodla pro přesun do habsburských zemí. Mezi *pull* faktory však patřily zřejmě i hospodářské důvody. První zastávkou přesídlenců se přirozeně staly pohraniční oblasti Čech – především Broumovsko, Kunštátsko a Králicko. Pro řadu z těchto „pruských emigrantů“ to však byla jen přestupní stanice. Sekundární migrace pak směřovala například do Haliče, Bukoviny, Sedmihradsko nebo Banátu, kde se uskutečňovaly rozsáhlé kolonizační projekty. Jiní vystěhovalci pak pokračovali dále do českého vnitrozemí. V roce 1779 císař Josef II. nabídl emigrantům, kteří zůstávali ještě v pohraničí, možnost trvalého přesídlení na pardubické a později i poděbradské panství, kde tou dobou probíhala raabizace.

Dosud převážně individuální přesuny se tak změnil v migraci kolektivní a řízenou, jež nabyla kolonizační ráz. Během první fáze kolonizace (1780–1782) byly založeny první čtyři osady a dalších pět vzniklo v rámci fáze druhé (1782–1784). Poslední třetí fáze už nemohla uspokojit přání všech zájemců o půdu, a vedla tak k založení dvou malých sídel na Pardubicku a jedné větší vesnice v blízkosti Nymburku – Kovanska. Další individuální migranti přicházeli z pohraničí až do začátku 19. století. Velkou roli přitom patrně hrály existující migrační sítě.

Proces integrace probíhal ve dvou základních rovinách – vnitřní a vnější. Vnitřní integrace umožnila vznik zprvu relativně uzavřených komunit lišících se především jazykem od svého okolí. Dále se vytvořila pevná pouta i mezi jednotlivými osadami, což lze chápat jako projev kolektivní identity. Integraci vnější představovaly vzájemné styky s českým okolím a dále pak začlenění imigrantů do institucionální sféry (strukturální integrace). Velký význam pro zachování jazykové identity měla zprvu alespoň omezená výuka v německém jazyce. Ve Veské, Moravanském a Roveňsku působily v první polovině 19. století privátní školy, přičemž ve Veské vznikla už v roce 1817 triviální škola veřejná. Dalším důležitým faktorem byly církevní obřady vykonávané v německém jazyce.

Prekurzory budoucí asimilace se objevily už na začátku 19. století a souvisely zejména se zprvu sporadickým výskytem smíšených manželství a českým přistěhovalectvím. Ve 40. letech 19. století definitivně zanikly dvě malé německé komunity (Jesničanky, Spojil). Asimilační procesy následně akcelerovaly po roce 1848. Do 60. let se počestila většina

z původních 12 německých sídel na Pardubicku a před úplnou asimilací stálo i Kovansko. Na tom se podepsala též industrializace, jež vedla k odlivu mladých Němců do měst.

V 80. letech zůstaly pouze dvě významné, ač oslabené německé komunity ve Veské a v Moravanském. Ve Veské právě probíhalo už několikáté kolo zápasu o vyučovací jazyk na zdejší škole. Díky zásahu *Schulvereinu* došlo k revitalizaci německého školství ve Veské a k založení nové privátní školy v Moravanském. Tím se podařilo dovršení asimilace načas oddálit, nikoliv však zcela zastavit tendence k ní vedoucí. Proti existenci německého školství v jinak české oblasti se zvedla vlna nacionálních vášní ze strany české majority. Obě školy nakonec začátkem 20. století zanikly, což umožnilo brzké totální počestění obou osad. Ještě určitou dobu však přežívalo několik pamětníků, kteří ještě uměli z dětství německy. Smrtí Josefa Spitzera v roce 1946, jenž se za okupace přihlásil k Němcům, přímý vztah k původní etnicitě zcela zanikl.

Předložená studie měla představit na příkladu kladsko-slezských vystěhovalců migraci v co nejširší perspektivě včetně navazujících etnokulturních procesů. Zároveň v ní byly prezentovány nové poznatky vzešlé z autorova dlouhodobého archivního výzkumu. Text může sloužit i jako podklad k dalším srovnávacím a interdisciplinárním studiím věnujícím se migracím a jazykovým či národnostním enklávám.

Summary

“Prussian Emigrants”. Glatz-Silesian Communities in East and East-Central Bohemia (1763–1946)

The migration of the inhabitants of the County of Glatz and Silesia to the eastern Elbe lowlands after the Seven Years' War is one of the lesser-known themes of the history of the Bohemian lands at the turn of the 18th and 19th centuries. The author tried to analyze the causes and the impacts of this transfer. The paper focused not only on migration itself but also on its consequences – integration and assimilation processes.

When Prussia finally conquered the majority of Silesia and the whole County of Glatz in 1763, many local Catholics decided to move to the Habsburg countries. The first stop of the so-called “Prussian emigrants” was naturally the borderland of Bohemia – especially the regions of Broumov (Braunau), Kunštát (Kronstadt) and Králíky (Grulich). The secondary migration led to, for example, Galicia, Bukovina, Transylvania or Banat where extensive colonization projects took place. Others continued on to the Bohemian inland. In 1779 Emperor Joseph II offered them the possibility of permanent settlement in the Pardubice and later in the Poděbrady estate where the so-called Raab's system took place at the time. Individual migrations turned to the managed migration that took the form of colonization.

During the first colonization phase (1780–1782) the first four settlements were established and another five were established during the second phase (1782–1784). The third (and last) phase included very small settlements in Pardubice region and one larger village named Kowansko near Nymburk in the Poděbrady estate. Other individual migrants were arriving until the

beginning of the 19th century – mainly from the border regions. The existing migration networks played a major role here.

The integration process took place in two basic forms – internal and external. The internal integration led to the creation of the relatively closed communities, primarily based on language – differing from their Czech surroundings – and collective identity. The immigrants also had to get incorporated into the institutional sphere (structural integration).

The most important requirement for the preservation of the language identity was the teaching in German – the mother tongue of the immigrants. The villages of Weska (Veská), Sehndorf (Moravanský) and Trauerdorf (Roveňsko) hired their private teachers in the first half of the 19th century (in Weska even in 1798/1799). A public German school was opened in Weska in 1817. Another important factor was the execution of church ceremonies in German. A similar development took place also in Kowansko.

The precursors of future assimilation emerged as early as the beginning of the 19th century and were mainly related to the sporadic occurrence of mixed marriages and Czech immigration to the German settlements. Until the 1840s two small German communities of Jesničanky and Spojil disappeared. The assimilation processes accelerated after 1848. By the 1860s most of the original 12 German settlements in Pardubice region were Czechified, and only a few people still spoke German in Kowansko at the time. Many

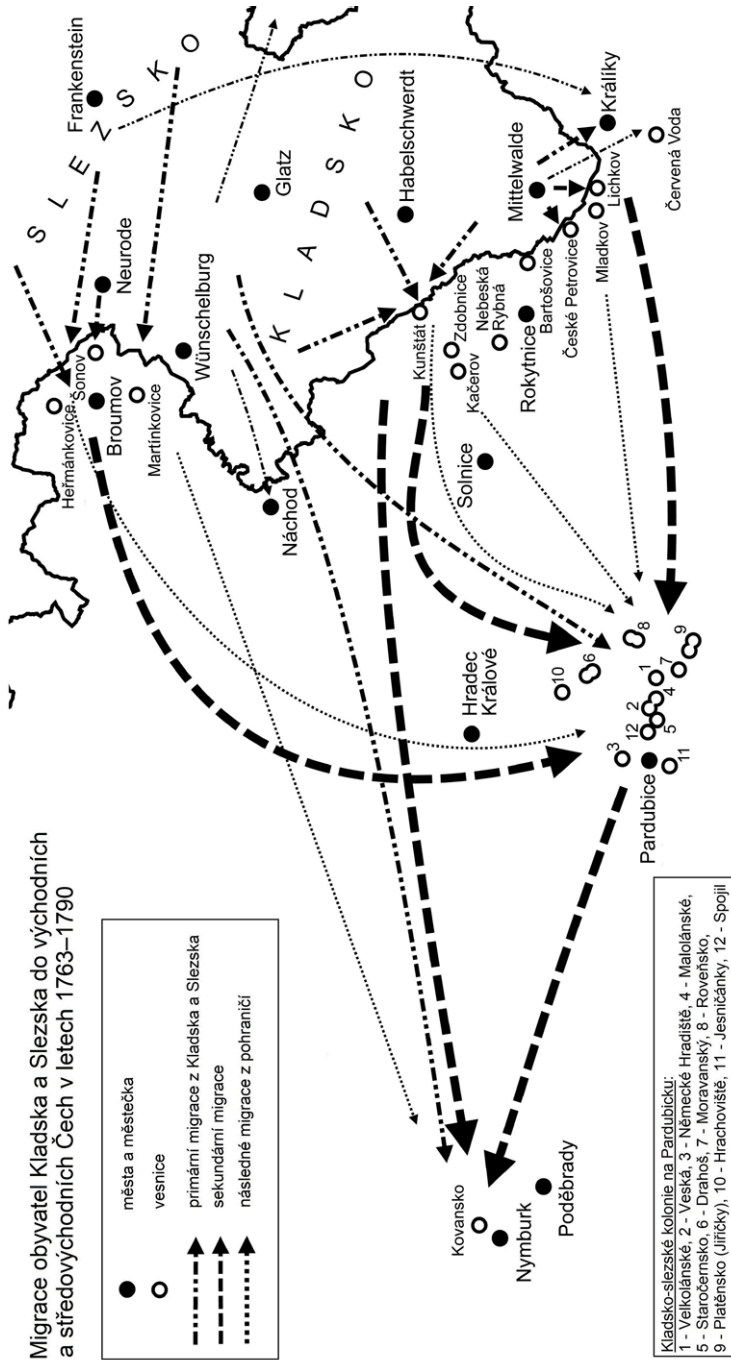
native Germans also moved to the nearby Czech cities or towns.

In the 1880s only two significant, but weakened, German communities were surviving – Weska and Sehndorf. In Weska the struggle for the German school took place. The intervention of the *Deutscher Schulverein* (German School Society) led to the rescue and revitalization of the German education in Weska. A new private German school was established in Sehndorf thanks to the “*Schulverein*”. But this just delayed the total assimilation. Some Czechs were fighting against the existence of German schools in almost purely Czech area and even some violent incidents occurred. Both schools eventually ceased to exist

at the beginning of the 20th century (the school of Weska continued as a Czech one). This was the end of the German settlements. For some time, however, a few people who used to speak German in childhood were still alive. The death of Josef Spitzer nick-named “Old German” in 1946 meant the final extinction of German identity of the former Glatz-Silesian communities.

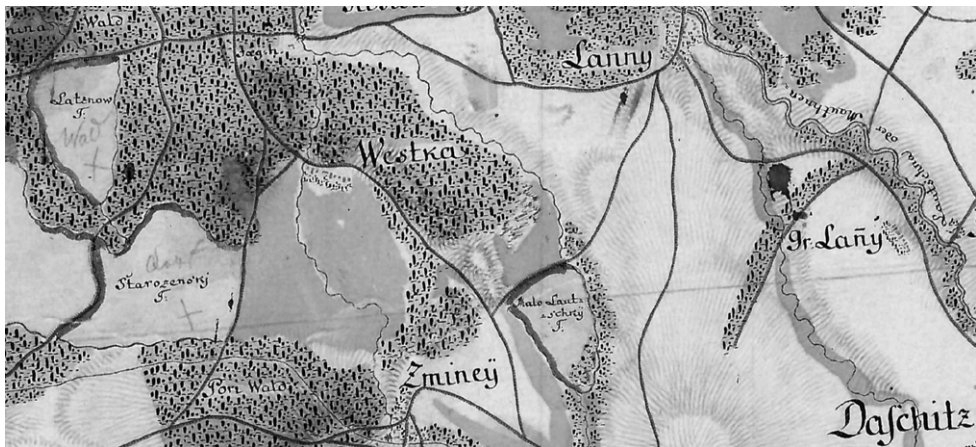
The paper was based on new findings from the author’s intensive archival research. The study was intended to provide a comprehensive interpretation of later migration and ethnocultural processes. The text could also serve as a basis for further comparative and interdisciplinary studies on migration and language enclaves.

Příloha 1

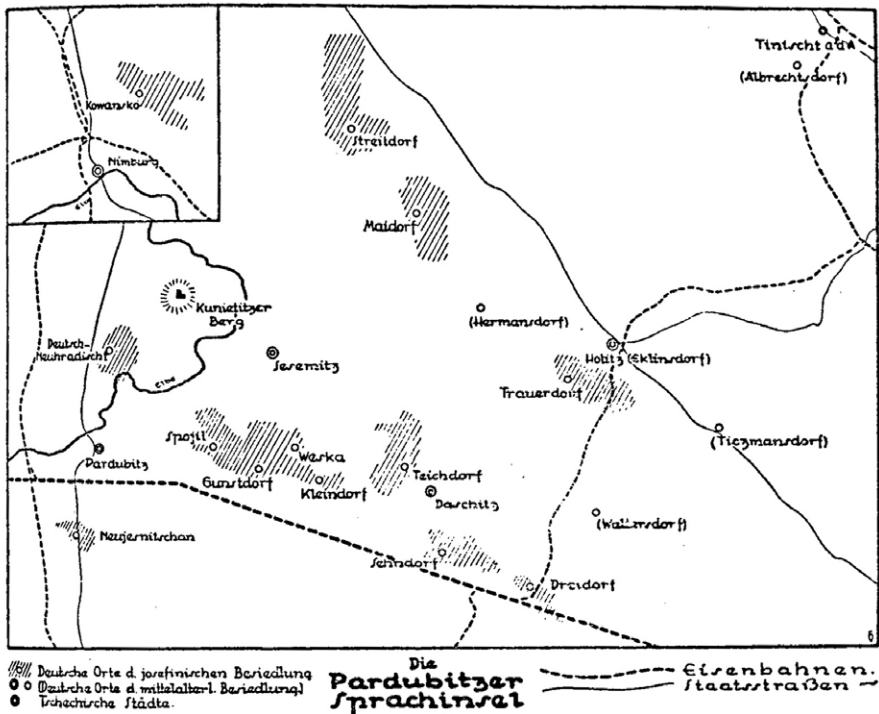

Obr. 1: Schematický náčrt migračních pohybů kladských a slezských vystěhovalců do východních a středovýchodních Čech.

Zdroj: vlastní zpracování autora

Obr. 2: Veská (zde chybně *Westka*) a Velkolánské (zde *Gr-Lanny*) na mapovém listu 1. vojenského mapování kolem roku 1780. Na místě budoucích osad Staročernska a Malolánského byly zakresleny ještě rybníky. Zdroj: mapire.eu

Obr. 3: „Pardubický jazykový ostrov“ na mapě F. J. Beranka. Zdroj: Beranek (*Geschichte der untergegangenen schlesisch-glätzschen Volksinsel*, 1939)

Hochwürdiges Herr.

Mit allerhöchster resolution des
 Allen Ihm hohen Maj. d. J. ist nach dem
 Oberrathlichen Rathschluß beschlüssen
 und bewilligt worden, daß die hiesige
 und die umliegenden Dörffer zum
 Pfarrort
 zum Pfarrort
 zum Pfarrort =
 zum Pfarrort aber nicht in
 die in Litzschke kein Lokal Regler zu
 nicht sein wird.

Das dem Neu ferdinand

Obr. 5: Fase z roku 1784 o začlenění německých osad u Pardubic do farní správy. Zdroj: SOKA Pardubice, Farní úřad Sezemice

Ich Johann Reichart
Katholik Ehe man
Johanna Testen fligelt
geben zu dieser
Ehelichens verbindung
meinere Testen die
Katholische Ehelichung
König Reichart
Katholik aus
Katholik 12 Jahre
Katholik
Katholik
Katholik
Katholik

Obr. 6: Prohlášení otce nevěsty z Nového Hradiště v německém jazyce z roku 1840. Povšimněme si českých podpisů svědků. Zdroj: SOkA Pardubice, Farní úřad Kunětice

Ano 1848. Am 16ten Juny
 in istem mense Juny 16ten Juny. 1848.
 in istem mense Juny 16ten Juny. 1848.
 in istem mense Juny 16ten Juny. 1848.
 in istem mense Juny 16ten Juny. 1848.

Ano 1850. Am 16ten Juny
 in istem mense Juny 16ten Juny. 1850.
 in istem mense Juny 16ten Juny. 1850.
 in istem mense Juny 16ten Juny. 1850.

Ano 1848. Am 16ten Juny
 in istem mense Juny 16ten Juny. 1848.
 in istem mense Juny 16ten Juny. 1848.
 in istem mense Juny 16ten Juny. 1848.

Obr. 7: Zápisy Antona Becka v pamětní knize Velkolánského v češtině a němčině (1848, 1850). Zdroj: SOkA Pardubice, Archiv obce Velkolánské

Am 16ten Juny
 in istem mense Juny 16ten Juny. 1855.
 in istem mense Juny 16ten Juny. 1855.
 in istem mense Juny 16ten Juny. 1855.

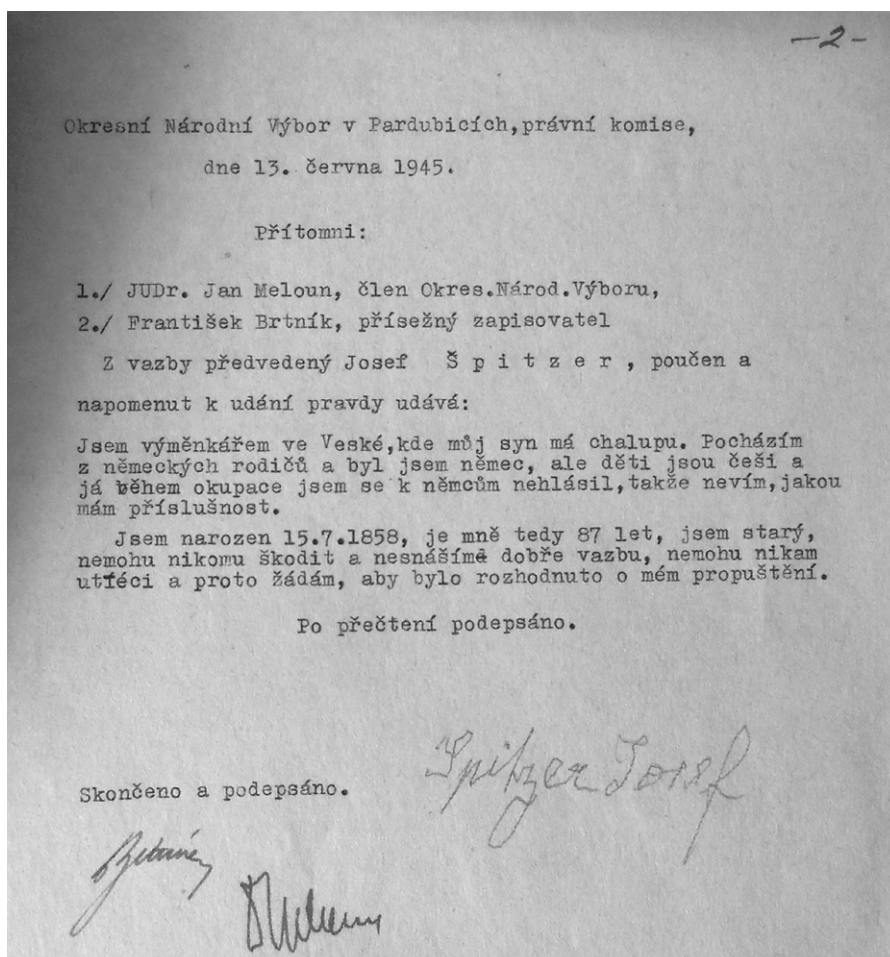
Am 16ten Juny
 in istem mense Juny 16ten Juny. 1855.
 in istem mense Juny 16ten Juny. 1855.
 in istem mense Juny 16ten Juny. 1855.

Am 16ten Juny
 in istem mense Juny 16ten Juny. 1855.
 in istem mense Juny 16ten Juny. 1855.
 in istem mense Juny 16ten Juny. 1855.

Obr. 8: Německé podpisy zástupců Veské v protokolu Velkých Koloděj (1855). Zdroj: SOkA Pardubice, Okresní úřad Pardubice

Obr. 9: Otisk starého razítka katastrální obce Hrachoviště (Streitdorf), které se používalo ještě v 90. letech 19. století, kdy už byla osada zcela počestěná. Zdroj: SOKA Pardubice, Archiv obce Hrachoviště

Obr. 10: Protokol o výslechu uvězněného Josefa Spitzera, posledního Němce z Veské, z roku 1945. Zdroj: SOKA Pardubice, Okresní národní výbor Pardubice (1945–1949)

Příloha 2

Číslo domu	Původní osadníci		Pozdější majitelé	
	Jméno	Původ	1851	1900
1	Joseph Rathmann	Altbatzdorf (Starków), Kladsko	Florian Rathmann	Jan Čermák
2	Franz Nitsche	Altbatzdorf (Starków), Kladsko	Anton Beck III.	František Beck
3	Heinrich Schneider	Neuwilmsdorf (Nowy Wielisław), Kladsko	Anton Wimmer ml.	Františka Pospíšilová
4	Casper Biel	Reichenau (Niwa), Kladsko	Petr Roček	Josef Roček
5	Joseph Ender	Konradswalde (Konradów), Kladsko	Ignaz Kerzel	Karel Kerzl
6	Joseph Weigang	Neu-Lomnitz (Nowa Łomnica), Kladsko	Johann Weigang	František Šmaha
7	Anton Christel	Alt-Mohrau (Stara Morawa), Kladsko	Joseph Christel	Josef Kristl
8	Anton Zörnig	Glassendorf (Szkłarka), Kladsko	Wenzel/Václ. Zörnig	Josef Zörnig
9	Wenzel Bartsch	Zabłocie (Krotenpfuhl), Kladsko	Josef Bartsch	Josef Horký

Tab. 1: Přehled původních osadníků a pozdějších majitelů ve Velkolánském.

Číslo domu	Původní osadníci		Pozdější majitelé		
	Staré	Nové	Jméno	Původ	1851
1	2	Anton Fritsche	Alt-Lomnitz (Stara Łomnica), Kladsko	Karl Bauch	Emil Sháněl
2	3	Anton Schmidt	Niederhannsdorf (Jazkowa Dolna), Kladsko	Alžběta Svobodová	Václav Bryčka
3	4	Georg Nentwich	Wünschelburg (Radków), Kladsko	Franz Fikeis	-
4	6	Franz Korn	Vierhöfe (Dworki), Kladsko	Peter Korn	Marie Svědihrová
5	7	Johann Pöschl	Thanndorf (Jodłów), Kladsko	Karl Kerzel	Josef Pětioký
6	8	Franz Späth	Schönfeld (Roztoki), Kladsko	Ignaz Tirich	Josef Gotvald
7	9	Heinrich Pelz	Schönau (Smreczyna), Kladsko	Josef Rada	Václav Havelka
8	10	Paul Kerzel	Klein Schnellendorf (Przydroże Małe), Slezsko	Ignaz Fiebich	František Kašpar

9	11	Anton Praus	Schönau (Smreczyna), Kladsko	Franz Kerzel	Marie Kerzelová
10	12	Johann Michael Korn	Königswalde (Królewski Las), Kladsko	Josef Tirich	Karel Macas
11	13	Ignaz Strauch	Karlsberg (Karłów), Kladsko	Augustin Janisch	Josef Janisch
12	14	Anton Spitzer	Falkenberg (Sokolec), Kladsko	Karl Spitzer	Josef Spitzer
13	15	Georg Hetwer	Thanndorf (Jodłów), Kladsko	-	-

Tab. 2: Přehled původních osadníků a pozdějších majitelů ve Veské.

Číslo domu		Původní osadníci		Pozdější majitelé	
Staré	Nové	Jméno	Původ	1851	1921
1	1	Michael Lerch	neurčeno, Kladsko	Franz Paikert	Marie Haničincová
3	2	Joseph Grund	Thanndorf (Jodłów), Kladsko	Franz Grund	Marie Maxová
9	6	Franz Rotter	neurčeno, Kladsko	Franz Rotter	Václav Beran
10	7	Joseph Mitschke	neurčeno, Kladsko	Karel Hušner	Arnošt Čermák
12	8	David Fitzke	Lewin (Lewin Kłodzki), Kladsko	Josef Kučera	Václav Beran
13	11	Anton Peykert	Langenbrück (Mostowice), Kladsko	Jan Kořánek	Marie Kudynová
14	12	Ignaz Peykert	Langenbrück (Mostowice), Kladsko	Franz Paikert	Jan Kučera
15	13	Joseph Adelt	neurčeno, Kladsko	Johann Adelt	František Červinka

Tab. 3: Přehled původních osadníků a pozdějších majitelů v Novém Hradišti.

Číslo domu	Původní osadníci		Pozdější majitelé	
	Jméno	Původ	1851	1900
1	Franz Erber	Weitengrund (Daików), Kladsko	Josef Hübner	Karel Macas
2	Ferdinand Schüller	Frankenstein (Ząbkowice Śląskie), Slezsko	Josef Schiller	Čeněk Šmejda
3	Joseph Anlauf	Ebersdorf (Dzikowiec), Kladsko	Anton Schiller	Karel Horák
4	Franz Güttler	Lewin (Lewin Kłodzki), Kladsko	Anton Schiller	-
5	Michael Volkner	Steinbach (Kamienczyk), Kladsko	Florian Wolf	Rudolf Volf

Tab. 4: Přehled původních osadníků a pozdějších majitelů v Malolánském.

Číslo domu	Původní osadníci		Pozdější majitelé	
	Jméno	Původ	1851	1921
1	Franz English	Rengersdorf (Krosnowice), Kladsko	Matyáš Kmoníček	Jan Marek
2	Joseph Elsner	Bobischau (Boboszów), Kladsko	Katharina Elsner	František Větrovský
3	Joseph Monse	Schönthal (Dolnik), Kladsko	Anton English	Antonín Pecák
4	Franz Wolf	Habelschwerdt (Bystrzyca Kłodzka), Kladsko	Anton Wolf	Jana Volfová
5	Albin Winkler	Lewin (Lewin Kłodzki), Kladsko	Franz Winkler	Václav Kolář
6	Anton Taus	Friedrichsgrund (Piaskowice), Kladsko	Anton Knapp	Josef Solnička
7	Karl Herzig	Weitengrund (Daików), Kladsko	Franz Herzig	František Herzig
8	Georg English	Rengersdorf (Krosnowice), Kladsko	Václav Štěpánek	František Nechvíle
9	Andreas Wagner	Schönfeld (Roztoki), Kladsko	Václav Žaloudek	Josef Hainc

Tab. 5: Přehled původních osadníků a pozdějších majitelů ve Staročernsku.

Číslo domu	Původní osadníci		Pozdější majitelé
	Jméno	Původ	1851
1	Jakob Schweidler	Wünschelburg (Radków), Kladsko	Antonín Schweidler
2	Ignaz Ulrich	Wallisfurth (Wolany), Kladsko	František Kristen
3	Peter Prause	Neuweistriz (Nowa Bystrzyca), Kladsko	Jan Praus
4	Franz Taus	neurčeno, Kladsko	Josef Wenzel
5	Kaspar Wenzl	Weitengrund (Daików), Kladsko	Terezie Wenzelová
6	Anton Mohaupt	Stuhlseifen (Rudawa), Kladsko	Václav Mohaupt
7	Joseph Ludwig	Stuhlseifen (Rudawa), Kladsko	Jan Ludwig
8	Ignaz Frimann	neurčeno, Kladsko	Jan Jareš
9	Joseph Christen	Langenbrück (Mostowice), Kladsko	Anton Taubic
10	Andreas Bittner	Neuwilmsdorf (Nowy Wielisław), Kladsko	Václav Bittner
11	Ignaz Klar	Langenbrück (Mostowice), Kladsko	František Holý

12	Anton Fabel	Lewin (Lewin Kłodzki), Kladsko	František Ludwig
----	-------------	--------------------------------	------------------

Tab. 6: Přehled původních osadníků a pozdějších majitelů v Drahoši.
(č. 9 – 12: Dolní /Starý/ Drahoš)

Číslo domu	Původní osadníci		Pozdější majitelé	
	Jméno	Původ	1855	1921
1	Karl Stehr	Langenbrück (Mostowice), Kladsko	Anton Stehr	Matěj Vobrátilek
2	Joseph Ullrich	Oberschwedeldorf (Szalejów Górny), Kladsko	Antonín Meduna	Barbora Venclová
3	Franz Ullrich	Niederschwedeldorf (Szalejów Dolny), Kladsko	Ignaz Frosch	Marie Ulbrychová
4	Joseph Neißner	Thanndorf (Jodłów), Kladsko	Jan Hloupý	Rosálie Čermáková
5	Franz Schaar	Hammer (Młoty), Kladsko	Franz Schar	František Adámek
6	Joseph Weigang	Voigtsdorf (Wójtowice), Kladsko	Karl Stumpf	Václav Ender
7	Georg Neumann	Alt-Lomnitz (Stara Łomnica), Kladsko	Jan Ender	Václav Ender
8	Anton Knauer	Niederlangenau (Długopole Dolne), Kladsko	Josef Stumpf	Františka Endrová
9	Ludwig Bittner	Rauschwitz (Ruszowice), Kladsko	Franz Rotter	Jan Rotter
10	Christoph Schlimann	Friedrichsgrund (Piaskowice), Kladsko	Ferdinand Fibich	František Vimr
11	Joseph Wolf	Langenbrück (Mostowice), Kladsko	Anton Ender	Alois Čermák
12	Anton Schlimann	Langenbrück (Mostowice), Kladsko	Anton Wenzel	Antonín Klíma
13	Karl Partsch (Bartsch)	Gabersdorf (Wojbórz), Kladsko	Josef Fuksa	Josef Hurych
14	Georg Hasler	Rathen (Ratno), Kladsko	Anton Peikert	Antonín Besperát
15	Ignatz Kauklitz	Oberschwedeldorf (Szalejów Górny), Kladsko	Josef Kauklitz	-
16	Anton Ullrich	Oberschwedeldorf (Szalejów Górny), Kladsko	Johann Ulrich	Antonín Pastler

Tab. 7: Přehled původních osadníků a pozdějších majitelů v Moravanském.

Číslo domu	Původní osadníci		Pozdější majitelé	
	Jméno	Původ	1850	1921
1	Franz Aßmann	Frankenstein (Ząbkowice Śląskie), Slezsko	Franz Asmann	Anna Voženílková
2	Joseph Lux	Peikersdorf (Poniatów), Kladsko	Benedikt Lux	Karel Luks
3	Joseph Klinke	Friedrichsgrund (Piaskowice), Kladsko	Ignaz Kräußl	Františka Dittrichová
4	Franz Beck	neurčeno, Kladsko	Anton Weniger	František Horák
5	Anton Hofmann	Oberlangenau (Długopole Górne), Kladsko	Franz Hofmann	František Rychlík
6	Peter Pelz	Glassendorf (Szkłarka), Kladsko	Peter Pelz	František Rychlík
7	Ignaz Winke	Rothflössel (Czerwony Strumień), Kladsko	Heinrich Lux	Václav Jelínek
8	Franz Schlimann	Wallisfurth (Wolany), Kladsko	Wenzel Jung	Antonín Hájek
9	Franz Winke	Rothflössel (Czerwony Strumień), Kladsko	Josef Lutzke	František Hofman

Tab. 8: Přehled původních osadníků a pozdějších majitelů v Roveňsku (Starém Roveňsku).

Číslo domu	Původní osadníci		Pozdější majitelé	
	Jméno	Původ	1854	1921
1	Ignaz Kweke	Stephansdorf (Szczepanów), Slezsko	Ferdinand Fibich	Antonín Fibich
2	Franz Fischer	Alt-Lomnitz (Stara Łomnica), Kladsko	Josef Heinz	Filomena Haincová
3	Florian Ulbricht	Niederschwedeldorf (Szalejów Dolny), Kladsko	Josef Ander	Antonín Hainc
4	Anton Heinze	Altwilmsdorf (Stary Wielisław), Kladsko	Anton Heinz	Anna Haincová
5	Franz Wolf	Neudorf (Nowa Wieś Kłodzka), Kladsko	Johann Wolf	Marie Volfová
6	Anton Riesner	Neu-Lomnitz (Nowa Łomnica), Kladsko	Franz Keller	Josef Köhler
7	Franz Hanke	Hassitz (Goszyce), Kladsko	Franz Ulbrich	Josef Köhler
8	Christoph Peykert	Langenbrück (Mostowice), Kladsko	Anton Niederhaber	Marie Nydrhabrová
9	Franz Marche	Ullersdorf (Ołdrzychowice Kłodzkie), Kladsko	Anton Fischer	Josef Tuček
10	Franz Riesner	Heinrichsgrund, Slezsko	Josef Pavlíček	-

11	Anton Peykert	Langenbrück (Mostowice), Kladsko	Florian Ulbrich	František Köhler
----	---------------	-------------------------------------	-----------------	------------------

Tab. 9: Přehled původních osadníků a pozdějších majitelů v Platěnsku (Jiříčkách).
(č. 7 – 11 Jiříčky)

Číslo domu	Původní osadníci		Pozdější majitelé	
	Jméno	Původ	1850	1921
1	Joseph Gillert	Breslau (Wroclaw), Slezsko	Wenzl Felzmann	Josef Prouza
2	Franz Richter	Schniederberg (Kowary), Slezsko	Josef Mandys	Josefa Koubková
3	Johann Georg Geissler	Langenbrück (Mostowice), Kladsko	Franz Tyrych	František Koníř
4	Ignaz Dirich	Niederschwedeldorf (Szalejów Dolny), Kladsko	David Lewin	František Holeček
5	Peter Hofmann	Rosenthal (Różanka), Kladsko	Franz Meixner	Čeněk Holeček
6	Johann Schramme	Neudorf (Nowa Wieś Kłodzka), Kladsko	Anton Bernkraut	František Šrom
7	Franz Hübner	Schreibendorf (Pisary), Kladsko	Josef Vápečník	Františka Beková
8	Johann Knauer	Steinbach (Kamienczyk), Kladsko	Josef Koníř	Václav Dušánek
9	Joseph Korn	Vierhöfen (Dworki), Kladsko	Josef Richter	Josef Holeček
10	Anton Schneider	Konradswalde (Konradów), Kladsko	Ignác Koníř	Františka Červinková
11	Anton Tauz	Großgeorgsdorf (Jerzykowice Wielkie), Kladsko	Josef Peiner	Jan Jirout
12	Franz Meichsner	Steinbach (Kamienczyk), Kladsko	Franz Meixner	Karel Šrom
13	Franz Granich	Karlsberg (Karlów), Kladsko	Franz Granich	Čeněk Kosina
14	Michael Wolf	Freiwalde (Lesica), Kladsko	Josef Pavlíček	Čeněk Kosina
15	Joseph Latzel	Schönau (Smreczyna), Kladsko	Josef Jirák	Václav Kdrna
16	Joseph Bernkraut	Freiwalde (Lesica), Kladsko	Franz Bernkraut	Františka Červinková
17	Christoph Stehrer	Langenbrück (Mostowice), Kladsko	Anton Kastner	Obec Hrachoviště

18	Johann Fibich	Dreihöfe (Szwedówka), Kladsko	Josef Praus	Josef Praus
19	Christoph Hoppe	Lichtenwalde (Poręba), Kladsko	František Záleský	Františka Kudrnová
20	Wenzel Scholz	Mittelwalde (Międzyzlesie), Kladsko	Hynek Koníř	Václav Holeček
21	Christoph Heinze	Steinbach (Kamienczyk), Kladsko	František Pelikán	Josef Koníř

Tab. 10: Přehled původních osadníků a pozdějších majitelů v Hrachovišti.

Číslo domu	Původní osadníci	
	Jméno	Původ
1	Ignaz Lindner	Breslau (Wrocław), Slezsko
2	Heinrich Kolbe	Königshain (Wojciechowice), Kladsko
3	Heinrich Neugebauer	Rückers (Szczytna), Kladsko
4	Gottfried Scharf	Charlottendorf (Moszno), Slezsko

Tab. 11: Přehled původních osadníků a držitelů domů v Jesničánkách.

Číslo domu	Původní osadníci	
	Jméno	Původ
9	Johann Bauch	Königshain (Wojciechowice), Kladsko
10	Johann Friedrich Engler	neurčeno, Sasko
11	Johann Hornik	Gräditz/Schweidnitz (Grodziszczce/Świdnica), Slezsko
21	Joseph Kromer	Krotzel (?) (Sady), Slezsko

Tab. 12: Přehled původních osadníků a držitelů domů ve Spojile.

Číslo domu	Původní osadníci	
	Jméno	Původ
1	Georg Großpitsch	Rothwaltersdorf (Czerwieńczyce), Kladsko
2	Johann Schaar	„Slezsko“
3	Anton Exner	Wartha (Bardo), Slezsko
4	Franz Christen	Alt-Mohrau (Stara Morawa), Kladsko
5	Joseph Adelt	„Slezsko“
6	Joseph Exner	Langenbrück (Mostowice), Kladsko (?)
7	Anton Wentzel	„Slezsko“
8	Joseph Knappe	„Slezsko“
9	Andreas Löwe	Neuwilmsdorf (Nowy Wielisław), Kladsko

10	Joseph Krammer	Mittelsteine (Ścinawka Średnia), Kladsko
11	Gottfried Bischow	„Slezsko“
12	Joseph Tauz	„Slezsko“
13	Ignatz Klügel	Gabersdorf (Wojbórz), Kladsko
14	Friedrich Trauschke	„Slezsko“
15	Anton Beschoner	„Slezsko“
16	Wenzel Hruby	„Slezsko“
17	Andreas Hettwer	„Slezsko“
18	Joseph Mayer	„Slezsko“
19	Michael Elsner	neurčeno, Kladsko
20	Franz Gottschlich	Ullersdorf (Ołdrzychowice Kłodzkie), Kladsko
21	Joseph Klinge	Passendorf (Pasterka), Kladsko
22	Joseph Christen	Alt-Mohrau (Stara Morawa), Kladsko
23	Anton Hermann	Kieslingswalde (Idzików), Kladsko
24	Joseph Fasser	„Slezsko“
25	Joseph Schwatner	Altheide (Polanica-Zdrój), Kladsko
26	Ignaz Schmied	Neugersdorf (Nowy Gieraltów), Kladsko
27	Franz Rotter	Schreibendorf (Pisary), Kladsko
28	Ignaz Rösner	„Slezsko“
29	Georg Ludwig	Langenbrück (Mostowice), Kladsko
30	Franz Schüssler	Wölfersdorf (Wilkanów), Kladsko

Tab. 13: Přehled původních osadníků a držitelů domů v Kovansku. Zdroje k Tab. 1–13: SOA Zámorsk, Sběrka pozemkových knih; SOKA Pardubice, fondy farních úřadů Dašice, Sezemice, Moravany, Kunětice; Archiv města Dašice; Okresní úřad Pardubice, Sčítání lidu 1921; Beranek (*Kowansko, ein Vorposten der Pardubitzer Sprachinsel*, 1939; *Die glätzische Herkunft der Siedler von Kowansko*, 1941)

Osada	1795	1801	1837	1869	1880	1890	1900	1910	1921
Veská / Weska	93	111	184	136	138	125	130	106	91
Staročernsko / Gunstdorf	69	78	122	68	87	108	89	81	83
Malolánské / Kleindorf	91	93	157	43	45	37	28	36	35
Velkolánské / Teichdorf				60	54	66	71	77	66
Moravanský / Sehndorf	133	130	215	147	182	186	185	171	226
Platěnsko / Dreidorf	71	70	98	104	90	99	64	83	79
Roveňsko / Trauerdorf	65	62	96	152	154	124	126	132	150
Drahoš / Maidorf	72	101	114	101	99	99	113	123	113
Hrachoviště / Streitdorf	138	164	194	238	241	221	197	217	182
Nové Hradiště / Neu-Hradischt	266	115 *	227	-	-	-	-	-	332

Jesničanky / Klein-Jesnitschan (Nové Jesenčany)	28	33	47	43	66	43	621	1050	1056
--	----	----	----	----	----	----	-----	------	------

Tab. 14: Vývoj počtu obyvatel bývalých kladsko-slezských osad na Pardubicku v letech 1795–1921. Zdroje: *Ullrich (1992)*, *Sommer (1837)*, *Spezialortsrepertorium (1910)*, *Gemeindelexikon (1904)*, *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005*.

* jen Německé Hradiště

Osada	1880		1890		1900		1910		1921	
	Němci	Podíl v %	Němci	Podíl v %	Němci	Podíl v %	Němci	Podíl v %	Němci	Podíl v %
Veská / Weska	67	48,6	80	64,0	26	20,0	1	0,9	0	0,0
Staročernsko / Gunstdorf	8	9,2	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0
Malolánské / Kleindorf	10 *	22,2	8 *	21,6	0	0,0	0	0,0	0	0,0
Roveňsko / Trauerdorf	11	16,9**	0	0,0	1	2,3**	1	0,8	1	0,7
Moravanský / Sehndorf	21	11,5	96	51,6	33	17,8	1	0,6	0	0,0

* odhad autorův

** jen Staré Roveňsko

Tab. 15: Počty Němců a jejich procentuální zastoupení na obyvatelstvu v jednotlivých osadách (1880–1921). Zdroje: *Spezialortsrepertorium (1893, 1910, 1915)*, *Gemeindelexikon (1904)*, *Das Deutsch-böhmische Sprachgebiet nach der letzten Volkszählung (1894)*, SOkA Pardubice, Okresní úřad Pardubice, Sčítání lidu 1921

Období	Uzavřené sňatky celkem	Německé sňatky	České sňatky	Smíšené sňatky	
				Absolutně	%
1780–1800	23	21	1	1	4,4
1801–1825	30	25	0	5	16,7
1826–1850	30	15	2	13	46,7
1851–1875	44	6	12	26	79,6
1876–1900	29	1	5	23	79,3

Tab. 16: Reprodukční strategie obyvatel Veské na základě předpokládané etnické (jazykové) příslušnosti snoubenců. Zdroj: SOA Zámrsk, Sb. matrik

Období	Uzavřené sňatky celkem	Německé sňatky	České sňatky	Smíšené sňatky	
				Absolutně	%
1785–1800	22	17	0	5	22,7
1801–1825	40	25	6	9	22,5
1826–1850	52	12	9	31	59,6
1851–1875	53	2	11	40	75,5

Tab. 17: Reprodukční strategie obyvatel Hrachoviště na základě předpokládané etnické (jazykové) příslušnosti snoubenců. Zdroj: SOA Zámrsk, Sb. matrik

Období	Uzavřené sňatky celkem	Německé sňatky	České sňatky	Smíšené sňatky	
				Absolutně	%
1785–1800	30	25	0	5	16,7
1801–1825	52	38	7	7	13,5
1826–1850	56	10	8	38	67,9
1851–1875	59	0	11	48	81,4

Tab. 18: Reprodukční strategie obyvatel Kovanska na základě předpokládané etnické (jazykové) příslušnosti snoubenců. Zdroj: SOA Praha, Sb. matrik